

परिच्छेद-एक (१)

शोध- प्रस्ताव

१.१ शोध शीर्षक

“नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा भानु पुस्तकालय सती कैलालीद्वारा प्रकाशित ‘अंकुर’ पत्रिकाको योगदान”

१.२. शोधको प्रयोजन

स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको दसौं पत्रको प्रयोजनको लागि प्रस्तुत

१.३ विषय परिचय

नेपाली भाषा र साहित्यको क्षेत्रमा योगदान पुऱ्याउने विभिन्न संघसंस्था, साहित्यिक प्रतिष्ठान एवम् साहित्यिक पत्रपत्रिकाहरुको योगदानको मूल्याङ्कन गरी चर्चा गरिएको शोध प्रतिवेदनको ऐतिहासिक पृष्ठभूमिलाई अध्ययन गर्दा साहित्य सिर्जना र स्रष्टाहरुलाई परिचित गराउने देशभरी नै स्थापित विभिन्न साहित्यिक प्रतिष्ठान तथा तिनकै सक्रियतामा प्रकाशित विविध साहित्यिक पत्रपत्रिकाहरुले नेपाली साहित्यको विकासमा पुऱ्याएको योगदान विशिष्ट एवम् अविष्मरणीय रहेको छ ।

तदनुरूप नेपालको सुदूरपश्चिमाञ्चल विकासक्षेत्र अन्तर्गत सेती अञ्चलको कैलाली जिल्लामा वि. सं. २०४९ मा स्थापित भानु पुस्तकालय सती कैलाली तथा यसै संस्थाको वार्षिक मुखपत्रको रूपमा प्रकाशित साहित्यिक पत्रिका ‘अंकुर’ ले यस क्षेत्रमा तयार गरेको साहित्यिक माहौल एवम् नेपाली साहित्यको विविध विधामा पुऱ्याएको योगदानको अध्ययन, व्याख्या, विश्लेषण र मूल्याङ्कन गरी व्यापक र विस्तृत रूपमा चिनाउने उद्देश्य राखी स्नाकोत्तर तह दोस्रो वर्ष दसौं पत्र प्रयोजनको लागि “नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा भानु पुस्तकालय सती कैलालीद्वारा प्रकाशित ‘अंकुर’ पत्रिकाको योगदान” भन्ने शीर्षकमा शोध प्रतिवेदन तयार गरिएको छ ।

१.४ समस्या कथन

भाषा र साहित्यको विकास एवम् संवर्द्धनमा पत्रपत्रिकाहरुको योगदान ठूलो छ । साहित्यिक सामग्रीहरुलाई पाठक समक्ष पुऱ्याउने सञ्चार माध्यमको काम पत्रपत्रिकाहरुले गरेका हुन्छन् । यसै परिप्रेक्ष्यमा वि. सं. २०४९ सालमा स्थापित भानु पुस्तकालय सती कैलालीद्वारा साहित्यकार श्रेष्ठ प्रिया 'पथ्थर' को सम्पादनमा वि. सं. २०५० सालमा प्रकाशित "अंकुर" पत्रिकाको साहित्यिक योगदान पनि महत्त्वपूर्ण रहेको छ । वि. सं. २०५० सालदेखि निरन्तर प्रकाशित भइरहेको अंकुर पत्रिकाको बारेमा हालसम्म विस्तृत अध्ययन र अनुसन्धान भएको पाइन्न । त्यसैले अंकुरका बारेमा गरिने यस शोधकार्यमा निम्न लिखित समस्याहरुको वस्तुगत र समुचित उत्तर खोज्ने प्रयास गरिएको छ ।

(क) 'अंकुर' पत्रिका कहिलेदेखि प्रकाशित भयो र यसको के कति अंकहरु हालसम्म प्रकाशित भए ?

(ख) 'अंकुर' पत्रिका प्रकाशनको उद्देश्य र औचित्य के थियो ?

(ग) 'अंकुर' मा के कस्ता साहित्यिक रचनाहरु प्रकाशित भए ?

(घ) 'अंकुर' पत्रिकाले नेपाली साहित्यको विकासमा के - कस्तो भूमिका खेलेको छ ? यी र शोधकार्यको सिलसिलामा देखा परेका अन्य यस्तै समस्याहरुको निरूपण गर्ने कार्य प्रस्तुत शोधपत्रमा गरिएको छ ।

१.५ शोधकार्यको उद्देश्य

नेपाली साहित्यको विकासमा भानु पुस्तकालय सती कैलालीद्वारा प्रकाशित अंकुर पत्रिकाको योगदान शीर्षकमा केन्द्रित रही यस पत्रिकामा प्रकाशित साहित्यिक रचनाहरुको अध्ययन एवम् मूल्याङ्कन गर्ने क्रममा देखापरेका विविध समस्याहरुको समाधान खोज्नु नै यस शोधपत्रको मूल उद्देश्य रहेको छ ।

- 'अंकुर' पत्रिका प्रकाशनको पृष्ठभूमि र यसका अंकहरुको खोजी गर्न ।
- 'अंकुर' पत्रिकाको प्रकाशनको उद्देश्य र औचित्य माथि प्रकाश पार्नु ।
- 'अंकुर' मा प्रकाशित विविध सामग्रीहरुको विधागत वर्गीकरण गरी विवरण प्रस्तुत गर्नु ।
- नेपाली साहित्यको विकासमा अंकुरले पुऱ्याएको योगदानको चर्चा गर्नु ।

१.६ अध्ययनको सीमाङ्कन

नेपाली साहित्यमा भानु पुस्तकालय सती कैलालीद्वारा प्रकाशित 'अंकुर' प्रकाशितको योगदान शीर्षकमा गरिने यो शोधपत्रको उद्देश्य नै उक्त पत्रिकामा प्रकाशित सामग्रीहरूको व्यवस्थित विश्लेषण र मूल्याङ्कन गर्नु रहेको छ । त्यसैले यस शोधपत्रमा वि. सं. २०५० देखि वि. सं. २०६५ सम्म प्रकाशित 'अंकुर' पत्रिकामा साहित्यिक रचनाहरूको विधागत योगदानको विश्लेषण मूल्याङ्कन गरिएको छ ।

१.७ पूर्वकार्यको समीक्षा

नेपाली भाषा तथा साहित्यको क्षेत्रमा योगदान दिने कैलाली जिल्लाका साहित्यकारहरूका कृतिहरू माथि शोध प्रतिवेदन तयार पारिएको र यसले साहित्य सर्जकहरूको व्यक्तित्व र कृतित्व माथि अध्ययन, व्याख्या, विश्लेषण र मूल्याङ्कन गर्न सफल भए पनि नेपाली साहित्यको विकासमा योगदान दिने कैलाली जिल्लामा स्थापित साहित्यिक संघसंस्था तथा प्रकाशित साहित्यिक पत्रपत्रिकाहरूको योगदानको खोज, अध्ययन र विश्लेषणात्मक मूल्याङ्कनको कार्य हुन सकेको छैन । हालसम्म कुनै संघसंस्था वा महाविद्यालय, विश्वविद्यालय निकायबाट कुनै व्यक्ति वा संस्थाले भानु पुस्तकालय सती कैलाली तथा 'अंकुर' पत्रिकाको साहित्यिक योगदान सम्बन्धी कुनै चर्चा एवम् औपचारिक, अनौपचारिक रूपमा खोजी कार्य हुन नसकेकोले पूर्वकार्य सम्बन्धी समीक्षा गर्न नसकिने देखिन्छ ।

१.८ शोधकार्यको औचित्य/महत्त्व

स्रष्टाहरू विना साहित्यको सिर्जना हुन सक्दैन चाहे जस्तोसुकै स्वरूपको साहित्य होस् लिखित वा अलिखित..... । तर स्रजकहरूलाई आफ्ना रचना प्रकाशन गरेर सबै समक्ष प्रेषण गर्ने माध्यम भनेका साहित्यिक प्रतिष्ठान एवम् पत्रपत्रिकाहरू नै हुन् ।

नेपाली साहित्यलाई अभूत सर्वव्यापक र सर्वकालीन बनाउनमा योगदान दिने साहित्यिक प्रतिष्ठान तथा पत्रपत्रिकाहरू मध्ये भानु पुस्तकालय सती कैलाली तथा यसको वार्षिक मुखपत्रको रूपमा प्रकाशित अंकुर साहित्यिक पत्रिकाको योगदानलाई अध्ययन, व्याख्या, विश्लेषण र मूल्याङ्कन गरी यसको योगदानलाई थप प्रचारप्रसार गर्ने प्रयास रहेको छ ।

नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा भानु पुस्तकालय सती कैलालीद्वारा प्रकाशित अंकुर पत्रिकाको योगदान भन्ने शीर्षकमा तयार पारिने शोधकार्यको निम्न बमोजिमका कार्यहरू गर्न सक्नेछ ।

- । भानु पुस्तकालय सती कैलालीको स्थापना र साहित्यिक योगदानको प्रचारप्रसार गरी विस्तृत रूपमा चिनाउन ।
- । अंकुर पत्रिकामा आफ्ना लेख, रचना, प्रकाशन गराउने साहित्यकारहरूको रचनाहरूको अध्ययन, विश्लेषण र मूल्याङ्कन गरी कमीकमजोरी सुधार गर्न ।
- । भानु पुस्तकालय सती कैलाली तथा वार्षिक मुखपत्र अंकुर साहित्यिक पत्रिकालाई राष्ट्रियस्तरमा परिचित गराउन ।
- । भानु पुस्तकालय सती कैलाली र अंकुर पत्रिकाले पुऱ्याउँदै आएको साहित्यिक योगदानको दायरा फराकिलो बनाउन प्रेरित गर्न सक्नेछ ।
माथि उल्लेख गरिएका कार्यहरू पूरा गर्न सक्नुमा नै यस शोधकार्यको औचित्य अथवा महत्त्व सिद्ध हुन्छ ।

१.९ सामग्री संकलन र शोधविधि

प्रस्तुत शोधकार्य सम्पदान गर्ने क्रममा सामग्रीहरूको संकलन सम्बन्धित व्यक्ति, सम्पादक, समालोचक, अनुसन्धातादी विभिन्न पत्रपत्रिका, पुस्तक, अन्तर्गवार्ता, विश्वविद्यालयमा शोधपत्र आदिबाट पनि गरिएको छ । यसका साथै शोधकार्य पुस्तकालयीय पद्धतिद्वारा वर्णानात्मक एवम् विश्लेषणात्मक विधि अपनाई प्रभाववादी समालोचना पद्धतिको सहयोग लिइएको छ ।

१.१० शोधपत्रको रूपरेखा

यस शोधपत्रलाई सुव्यवस्थित र सुसंगठित बनाउनका लागि निम्नानुसार परिच्छेदमा विभाजन गरिनेछ :

परिच्छेद एक: शोधपरिचय

परिच्छेद दुई : नेपाली साहित्यिक पत्रपत्रिकाको संक्षिप्त इतिहास

परिच्छेद तीन : भानु पुस्तकालय सती कैलालीको संक्षिप्त परिचय र अंकुरको प्रकाशन

परिच्छेद चार : अंकुरमा प्रकाशित रचनाहरूको वर्णानुक्रमिक विवरण

परिच्छेद पाँच : नेपाली साहित्यमा अंकुर पत्रिकाको विधागत योगदान

परिच्छेद छ : उपसंहार

परिच्छेद सात : सन्दर्भग्रन्थ सूची

परिच्छेद-दुई (२)

नेपालमा साहित्यिक पत्रपत्रिकाको संक्षिप्त इतिहास

२.१ पृष्ठभूमि

समाजको परिवर्तन वा प्रगतिका निमित्त त्यहाँको बौद्धिक जमातको ठूलो योगदान रहेको हुन्छ । त्यसमा पनि पत्रपत्रिकाले चेतनाको वाहकको भूमिका निर्वाह गरेका हुन्छन् । समसामयिक घटनामा आधारित ताजा समाचारका अतिरिक्त साहित्यकारहरूका उत्कृष्ट रचनाहरूका माध्यमबाट जनमानसमा चेतनाको विकास गर्न पत्रपत्रिकाहरूको भूमिका उल्लेखनीय रहेको हुन्छ । विश्वमा शिक्षा र सभ्यतामा आएको जागरणसँगै पत्रपत्रिकाको विकास धेरै पहिले देखि भएतापनि नेपालमा २०औं शताब्दीमा मात्र सुरु भएको देखिन्छ । राणा प्रधानमन्त्री जङ्गबहादुर बेलायत भ्रमणबाट फर्के पश्चात वि.सं. १९०८ सालमा उनले ल्याएको गिद्धे प्रेस नेपालको पहिलो प्रेस हो । यस प्रेसको कार्य पत्रपत्रिका प्रकाशन गर्ने नभएतापनि यसले नेपाली पत्रपत्रिकाको प्रकाशन जगतमा नौलो आयाम र प्रेरणादायि भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ । नेपालमा भने यसको इतिहास धेरैपछि मात्र थालिएको पाइन्छ । बनारसमा सञ्चालित साहित्यिक गतिविधिहरूलाई प्रकाशनको मौका प्रदान गर्ने उद्देश्यले मोतिराम भट्टको सम्पादनमा वि. सं. १९४३ मा बनारसबाट नेपाली भाषामा 'गोरखाभारत जीवन' पत्रिकाको आरम्भ भएको हो । यसलाई नै हालसम्मको अध्ययनका आधारमा नेपाली भाषाको सबैभन्दा पुरानो पत्रिका मानिएको छ ।¹ त्यसपछि नेपाली भूमिबाटै वि. सं. १९५५ तिर 'सुधासागर' नामक पत्रिकाको जन्म भए तापनि यी दुवै इतिहासका पानामा मात्र सीमित बन्न पुगेका छन् । त्यसपछि वि. सं. १९५८ साल वैशाख २४ गतेदेखि नेपालमा साप्ताहिक प्रकाशनको रूपमा गोरखापत्रको प्रकाशन शुरु भयो ।²

जन्मँदा दोस्रो पत्रिकाको रूपमा जन्मिए पनि भाग्यले नेपालको एकमात्र जीवित जेठो पत्रिकाको रूपमा हालसम्म नेपाल र नेपालीको सेवामा 'गोरखापत्र' समर्पित

1. डा. दयाराम श्रेष्ठ र मोहनराज शर्मा, नेपाली साहित्यको संक्षिप्त इतिहास, चौ. सं. (काठमाडौं: साभा प्रकाशन) पृ. २१९ ।

2= बमसिंह राणाभाट, 'गोरखापत्रको विगत वर्तमान र भविष्य' गोरखापत्र शतवार्षिक स्मारिका (काठमाडौं: गो.प. संस्थान, २०५७) पृ. १० ।

रहुँदै आएको छ । त्यसैले गोरखापत्र नै नेपाली पत्रपत्रिकाको इतिहास निर्माता र पर्याय पनि हो ।

वि. सं. १९५५ सालदेखि सुरु भएको नेपाली साहित्यिक पत्रिकाको इतिहासले एक शताब्दी पार गरिसकेको छ । यस अवधिमा पत्रिकाको विकासमा विभिन्न मोडहरू देखा परेका छन् । देशमा रहेको शासन व्यवस्थाले पत्रकारिता - जगतलाई प्रत्यक्ष प्रभाव पार्दछ । उदार र प्रजातान्त्रिक शासन व्यवस्थाले पत्रकारिता जगतलाई मौलाउन सहयोग गर्दछ । त्यसैले वि. सं. १९५५ देखि सुरु भएको भए तापनि वि. सं. २००७ सालमा मुलुकमा प्रजातन्त्र आएपछि मात्र पत्रिकाको प्रकाशनमा लहर चल्यो । विभिन्न रूपरङ्ग र आकारका दैनिक, साप्ताहिक, पाक्षिक, मासिक, वार्षिक आदि विविध समयावधि र आयामका पत्रिकाहरू प्रकाशित भए । यसरी विकासको गतिमा अग्रसर भएको पत्रपत्रिकाको विकास यात्रालाई समग्रमा २००७ सालपूर्व र उत्तर गरी दुई चरणमा विभाजन गरी अध्ययन गर्नु सान्दर्भिक देखिन्छ ।

२.२ २००७ सालपूर्व :

विश्वका अन्य मुलुकहरूमा धेरै पहिले सुरु भएको छापाखाना तथा पत्रपत्रिकाको इतिहास नेपालमा २० औं शताब्दीमा मात्र सुरु भयो । जङ्गबहादुर राणाले बेलायत भ्रमणबाट ल्याएको 'गिद्धे प्रेस' नेपालकै पहिलो प्रेस हो । वि. सं. १९०८ तिर यो प्रेस ल्याइए पनि पत्रिका प्रकाशन भने १९५५ मा मात्र हुन गयो । वि. सं. १९५५ नरदेव र मोतीकृष्ण शर्माद्वारा प्रकाशित नेपालको जेठो पत्रिका 'सुधारसागर' हाल विलुप्त भइसकेको छ ।^३

नेपाली पत्रकारिताको पर्याय बनेर वि.सं. १९५८ वैशाख २४ गतेदेखि हालसम्म प्रकाशन हुँदै आएको 'गोरखापत्र' ले नेपाली साहित्यमा अतुलनीय योगदान दिँदै आएको छ । नरदेव र मोतीकृष्णकै सम्पादनमा पाशुपत प्रेसबाट प्रकाशित यो पत्रिका जन्मँदा साप्ताहिक थियो । समय र परिस्थितिसँग सम्भौता गर्दै हप्तामा २ पटक, ३ पटक हुँदै हाल दैनिक रूपमा प्रकाशित भइरहेको छ । सरकारको मुखपत्रको रूपमा रहेको 'गोरखापत्र' ले नेपाली साहित्यका मूलतः कथा र निबन्धको माध्यमिक काल भित्रयाउने प्रत्यक्ष रूपमा भूमिका खेलेको छ । संस्कृतेतर स्रोत, अंग्रेजी, अरबी, फारसी, हिन्दी, बङ्गाली, मराठी आदि स्रोतका मनोरञ्जनपरक र सुधारपरक नवीन

३. दयाराम श्रेष्ठ र मोहनराज शर्मा, नेपाली साहित्यको संक्षिप्त इतिहास, चौस (ललितपुर, साक्षाप्रकाशन, २०५६) पृष्ठ २०६

बान्कीका रचनाको स्वाद पनि 'गोरखापत्र' मा छापिएका रचनाले दिएका छन् ।⁴ यसका साथै समालोचना, नाटक, एकाङ्की, कविता, उपन्यास आदि पनि समय - समयमा प्रकाशन भएको पाइन्छ । लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, बालकृष्ण सम, लेखनाथ पौड्याल, माधवप्रसाद घिमिरे, युद्धप्रसाद मिश्र, चक्रपाणि चालिसे जस्ता नेपाली साहित्यका अग्रणी साहित्यकारहरूका रचनाले पनि 'गोरखापत्र' मा स्थान पाएको देखिन्छ । तत्कालीन राणाशासकहरू शिक्षा तथा सूचनाप्रति नकारात्मक भाव राख्थे । फलस्वरूप 'गोरखापत्र' प्रकाशन पश्चात ३ वर्षे लामो अवधिसम्म नेपालमा अन्य पत्रपत्रिकाको जन्म हुन पुगेन । वि. सं. १९९१ मा नेपाली पत्रिकाको इतिहासमा नयाँ मोड लिएर 'शारदा' को प्रकाशन आरम्भ भयो ।

राणाशासकहरूको आर्थिक सहयोगमा ऋद्धिबहादुर मल्लको सम्पादकत्वमा प्रकाशित 'शारदा' ले सत्ताको स्तुति गाउँदै भए पनि नेपाली साहित्यमा ठूलो योगदान दिएको छ । लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, लेखनाथ पौड्याल, बालकृष्ण सम जस्ता तत्कालीन उदीयमान तथा नवप्रतिभाहरूका रचना प्रकाशित गरेर नेपाली साहित्यमा ती साहित्यकारहरूलाई स्थापित गराउनमा 'शारदा' को उल्लेखनीय योगदान रहेको छ । कथा विधामा गुरुप्रसाद मैनाली, विश्वेश्वरप्रसाद कोइराला, पुष्करशमशेर आदिले पनि यसै पत्रिकाको माध्यमबाट नेपाली कथामा आधुनिकता भित्र्याए । धेरैभन्दा धेरै लेखकहरूलाई एउटै मञ्चमा उभ्याएर चिनापर्ची गराउन समर्थ भएर पनि पाठकको अभावमा वर्ष २० संख्या ७ सम्म निस्केर 'शारदा' को प्रकाशन बन्द हुन पुग्यो ।⁵ जेजति संख्यामा प्रकाशित भए पनि 'शारदा' ले नेपाली साहित्यमा विशिष्ट योगदान पुऱ्याएको छ ।

यसै क्रममा वि. सं. १९९२ भदौ १ गते उद्योग व्यवसायसँगै सम्बन्धित 'उद्योग' पाक्षिकको जन्म भयो । यस पत्रिकालाई पनि सरकारका तर्फबाट आर्थिक सहयोग प्राप्त थियो । सूर्यभक्त जोशीको सम्पादकत्वमा प्रकाशित हुने भएकाले यसले ग्राहकहरूको मन जित्न सकेन । हुन त उद्योग विषयमा जागृति ल्याउने यो पत्रिका पहिलो हो तर त्यसबेलाको समयअनुसार यस पत्रिकाले ग्राहकहरूमा रुचि पैदा गराउन सकेन र साहित्यिक सामग्रीलाई स्थान दिन करै लाग्यो । यसरी 'उद्योग'

4= शारदचन्द्र शर्मा, भट्टराई खोजी अनि व्याख्या (काठमाडौं, ने. प्र. प्र., २०५६) पृ. १०२ ।

5 ग्रीष्मबहादुर देवकोटा, पूर्ववत् पृ. ३२ ।

पत्रिकाले आफ्नो रूप फेरे तापनि वर्ष ३ अङ्क १ देखि मासिक भई प्रकाशन हुन थाल्यो ।⁶

यो 'उद्योग' पत्रिका साहित्यिक साथै ज्योतिषप्रधान हुँदै राणाशासन र प्रजातान्त्रिक दुबै शासन भोगी वर्ष १४ अङ्क ९ सम्म प्रकाशन भएपछि एउटा गहकिलो लेखक परिचयाङ्क प्रकाशित गरी २००८ सालमा सदाका लागि बन्द भयो ।⁷ 'उद्योग' पत्रिका सधैंका लागि बन्द भए तापनि नेपाली साहित्यलाई पनि ऋण लगाएर गएको छ ।

राणा प्रधानमन्त्रीहरुमा देवशमशेरपछि पद्मशमशेर केही उदारवादी देखिए । उनकै शासनकालमा वि. सं. २००४ मा नेपाली साहित्य परिषदको स्थापना भयो । नेपाली साहित्य परिषदले वि. सं. २००४ मा हृदयचन्द्रसिंह प्रधानको सम्पादकत्वमा 'साहित्यस्रोत' मासिक पत्रिकाको प्रकाशन शुभारम्भ गर्‍यो ।⁸ प्रजातन्त्रको पूर्वसन्ध्यामा साहित्य परिषदले सार्वजनिक 'कवि सम्मेलन' आयोजना गरेर पहिलोपल्ट कवि तथा लेखकहरुको सम्मान गर्ने प्रशंसनीय कार्य गर्‍यो । २ वर्ष २ महिनाको छोटो यात्रामा पनि यस पत्रिकाले हृदयचन्द्रसिंह प्रधानको कुशल सम्पादकत्व पाएर नेपाली भाषा र साहित्यमा नयाँ जागरण ल्याउन सफल भएको पाइन्छ ।

यसै गरी वि. सं. २००४ मै 'घरेलु इलम' पाक्षिक र 'काठमाडौं म्युनिसिपलिटी' प्रकाशित भए । घरेलु इलमसम्बन्धी जानकारी दिन र नेपाली जनजीवनमा म्युनिसिपलिटी भनेको के हो भन्नेबारे ज्ञान दिलाउने उद्देश्य राखी प्रकाशित भए पनि यी पत्रिकाहरुले आफ्नो अस्तित्वलाई त्यति चर्चामा ल्याउन सकेनन् ।⁹

यसैविच श्री ५ त्रिभुवनबाट शाही घोषणा हुनुभन्दा तीन दिनअघि हृदयचन्द्रसिंह प्रधानको सम्पादनमा नेपाली भाषाको 'जागरण' साप्ताहिक निस्कियो ।

6 मुक्ताराज उपाध्याय, नेपाली साहित्य 'अभिव्यक्त' पत्रिकाको योगदान (काठमाडौं): अभिव्यक्ति छापाखाना, २०५१), पृ. ११ ।

7 ऐजन ।

8 श्रीष्मबहादुर देवकोटा, पूर्ववत् पृ. ३२ ।

9 ऐजन, पृ. ३३

नेपालमा छापिई निस्किएका पत्रहरुमा यो पहिलो राजनीतिक दृष्टिकोणको समाचारपत्र हो।¹⁰ २००७ सालपूर्वका अन्य पत्रिकाहरुमा देवीप्रसाद रिमालद्वारा सम्पादित 'आँखा' (२००५) बुद्धिसागर पराजुली र अरुद्वारा सम्पादित 'पुरुषार्थ' (२००६) प्रमुख छन्। यी पत्रिकाहरुले पनि नेपाली साहित्यको विकासमा धेरथोर योगदान अवश्य पुऱ्याएका छन्।

नेपाली भाषा, साहित्य तथा पत्रपत्रिकाको विकासमा भारतीय भूमिको योगदान पनि उल्लेख्य रहेको छ। स्वदेशमा पत्रपत्रिकाको प्रकाशनमा रोक लागेको अवस्थामा नेपाली भाषासेवीहरुले सो अभिष्टलाई प्रवासमा गएर पूरा गरेको देखिन्छ। 'गोरखा जीवन' (१९४८) बनारसबाट प्रकाशित पहिलो नेपाली भाषाको पत्रिका हो तर हाल यो अप्राप्त रहेको छ। दार्जिलिङबाट इ. सं. १९०१, जनवरीदेखि प्रकाशन शुरु भएको 'गोर्खे खबरकागत' क्रिश्चियन धर्मको प्रचारप्रसार गर्ने उद्देश्यले प्रकाशित भए पनि तीसवर्षे लामो अवधिसम्म नेपाली साहित्यमा दिएको योगदानलाई विर्सन सकिदैन। त्यसै गरी वि. सं. १९५८ साउनदेखि सदाशिव शर्माको सम्पादनमा बनारसबाट उपन्यासप्रधान पत्रिका 'उपन्यास तरङ्गिणी' मासिकको प्रकाशन प्रारम्भ भयो।¹¹ पहिलो नेपाली मौलिक उपन्यास 'महेन्द्रप्रभा' पनि यसै पत्रिकामा प्रकाशित भएपछि पुस्तकाकारमा निस्केको हो। 'उपन्यास तरङ्गिणी' ले विभिन्न विषयवस्तु र उद्देश्यमा उपन्यासहरु प्रकाशन गरेर उपन्यास विधाको विकासलाई एक खुड्किलोमाथि उकासेको छ। वि. सं. १९६३ मा बनारसमा अध्ययनरत सोमनाथ सिग्देल, देवीदत्त पराजुली, चक्रपाणि चालिसे आदिको प्रेरणाले रसिक समाजद्वारा 'सुन्दरी' पत्रिकाको प्रकाशन भएको पाइन्छ।

नेपाली पत्रिकाको उर्वरभूमि बनारसबाटै वि. सं. १९६५ मा मातृप्रसादको छद्मनामले राममणि आ. दी. को सम्पादनमा 'माधवी' मासिकको प्रकाशन प्रारम्भ भयो। 'माधवी' को प्रकाशनबारे सम्पादन मातृप्रसाद शर्माले लेखेका छन्। "हामरी नेपाली भाषामा न कोइ वेश व्याकरण छ - न कोइ वेश कोष उपयोगी पुस्तक छापियाका छन्। ती सब अभावको पनि यथासम्भव पूर्ति गर्ने विचार गर्दछु।"¹² यसबाट 'माधवी' को प्रमुख उद्देश्य नै भाषा, व्याकरण तथा साहित्यको सेवा गर्ने रहेको देखिन्छ। दुर्भाग्यवश राणा शासकहरुको आँखा लागेर राममणिलाई नेपाल

10 ऐजन, पृ. ३५

11 ग्रीष्म बहादुर देवकोटा, पूर्ववत् पृ. ४५।

12 मातृप्रसाद अधिकारी, माधवी (१/१, १९६५) पृ. क, ख, ग।

भिकाइएपछि वर्ष १ संख्या ८ सम्म निस्केर 'माधवी' पनि विलुप्त भयो।¹³ यसै क्रममा वि. सं. १९७१ देखि माधवप्रसाद घिमिरेको सम्पादनमा बनारसबाटै 'चन्द्र' मासिकको जन्म हुन पुग्यो। गद्यप्रधान यो पत्रिका १२ अङ्कसम्म प्रकाशित भएको देखिन्छ।¹⁴

यसरी पत्रिका प्रकाशन हुने र बन्द हुने अभ्यास चलिरहेकै बेला १९७२ सालमा सूर्यविक्रम ज्ञवालीको सम्पादनमा बनारसबाटै 'गोर्खाली' साप्ताहिकको प्रकाशन शुभारम्भ भयो। नेपाली भाषालाई गतिलो र बलियो बनाई प्रचारप्रसार गराउन 'गोर्खाली' पत्रिका प्रकाशन गरेको पाइन्छ।¹⁵ नीतिमूलक कथा, उपन्यासका अतिरिक्त पदमनाथ सापकोटा, सूर्यविक्रम ज्ञवाली, देवीप्रसाद सापकोटा आदिका गहकिला निबन्धहरू पनि 'गोर्खाली' मा प्रकाशित भएको पाइन्छ। यो पनि दीर्घायुको बन्न सकेन। आर्थिक अभावका कारण वर्ष २ संख्या सातसम्म निस्किएर सदाका लागि बन्द हुन पुग्यो।

यसै क्रममा वि. सं. १९७६ सालदेखि बनारसबाट सूर्यविक्रम ज्ञवालीको सम्पादनमा 'जन्मभूमि' मासिकको जन्म भयो। कृष्णप्रसाद कोइराला, धरणीधर कोइराला, रामचन्द्र अधिकारी आदि विचारात्मक तथा भावनात्मक निबन्धहरूले स्थान पाएको 'जन्मभूमि' का ३ वटा मात्र अङ्क जन्मेको देखिन्छ।¹⁶

बनारसका अतिरिक्त भारतका अन्य भूमिहरूबाट पनि पत्रिका प्रकाशन हुन गई नेपाली भाषा साहित्यको विकासमा योगदान पुऱ्याइएको छ। यसै क्रममा वि. सं. १९८३ सालदेखि देहरादुनबाट ठाकुरचन्दन सिंहको सम्पादकत्वमा 'गोर्खासंसार' साप्ताहिक पत्रिकाको प्रकाशन सुरु भयो। राजनैतिक विचारधाराप्रधान भए पनि कथाको आधुनिककाल भित्रयाउनमा यसले आधारको काम गरेको छ। 'देवीको वलि', 'इष्टको वियोग', 'पविर्तन', 'अन्नपूर्ण', 'नरबहादुर' जस्ता उत्कृष्ट कथाहरू 'गोर्खासंसार' मा प्रकाशित भएका छन्।¹⁷

13 शरदचन्द्र शर्मा भट्टराई, नेपाली साहित्यको इतिहास, (साध्यमिक काल) काठमाडौं : पा.वि.के., २०३७) पृ.९०।

14 ग्रीष्मबहादुर देवकोटा, पूर्ववत्, पृ. ६१६।

15 ऐजन, पृ. ४८।

16 दयाराम श्रेष्ठ र मोहन शर्मा पूर्ववत् पृ. १२५।

17 ऐजन, पृ. ८०।

यसै गरी कालिम्पोडबाट वि. सं. १९८५ मा शेषमणि प्रधानको सम्पादनमा 'आदर्श' मासिकको जन्म भयो । यस पत्रिकाले जनता धेरै धनी भएर पनि पढाईप्रति रुचि नभएकाले पत्रिका चलाउन गाह्रो भएको उल्लेख सम्पदकीयमा गरेको छ । यस्तै जर्जर आर्थिक अवस्थामा पनि जेनतेन ८ अङ्क प्रकाशित गरेर 'आदर्श' पनि बन्द हुन पुग्यो ।¹⁸ पत्रिकाको माध्यमबाट नेपाली भाषा- साहित्यको सेवा गर्न भाषासेवीहरूले कहिल्यै छाडेनन् । तर अफसोच आर्थिक अभावका कारण कुनै पनि पत्रिका लामो समयसम्म टिकिरहन सकेन । यस्तो अवस्थामा पनि नेपाली भाषाका सेवकहरू कहिल्यै थाकेनन् । त्यसकै फलस्वरूप वि.सं. १९८९ मा दार्जिलिङबाट पद्मप्रसाद प्रधानको सम्पादनमा 'नेपाली साहित्य सम्मेलन' वार्षिक पत्रिका प्रकाशित भएको देखिन्छ ।¹⁹

साहित्यकारहरूमा सम्पर्क स्थापना गर्न सफल यो पत्रिका पनि वर्ष ६ संख्या १ सम्म प्रकाशित भई बन्द हुन पुग्यो । वि. सं. १९९३ मा काशीबहादुर श्रेष्ठको सम्पादनमा 'उदय' रुपनारायण सिंहको सम्पादनमा 'खोजी', तेजबहादुर र अरुको सम्पादनमा 'सर्वहितैषी', रणधीर सुब्बाको सम्पादनमा 'गोर्खा' जस्ता पत्रिकाहरू प्रकाशित भएर कुनै न कुनै रूपमा नेपाली भाषा-साहित्यको श्रीवृद्धिमा योगदान दिएकै छन् ।

यसैगरी वि. सं. २००४ मा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा र अरुद्वारा बनारसबाट 'युगवाणी' पत्रिकाको प्रकाशन प्रारम्भ भयो । नेपालमा विद्यालयमा राणाशासनका विरुद्धमा जनमत तयार गर्नु यस पत्रिकाको उद्देश्य थियो ।²⁰ वर्ष ६ संख्या १० सम्म प्रकाशित भएपछि यो पनि बन्द हुन पुग्यो । वि. सं. २००६ मा दार्जिलिङबाट पारसमणि प्रधानको सम्पादनमा 'भारती' मासिक देखा पर्‍यो । भाषागत शुद्धताको प्रचारप्रसार, लोकसाहित्य र संस्कृतिको विकासमा 'भारती' को योगदान अविस्मरणीय रहेको कुरालाई नर्कान सकिन्न ।

२००७ सालभन्दा पूर्वका अन्य पत्रिकाहरूमा 'उत्थान' (इ. १९४७), 'पुकार' (इ.१९४८), 'हाम्रो कथा' (वि.सं. २००६), 'साथी' (इ.१९४९), 'प्रभात' (इ.१९५०), 'उदय' (वि.सं. १९९३) आदि महत्वपूर्ण रहेका छन् । भारतीय भूमिबाट प्रकाशित यी

18 ग्रीष्मबहादुर देवकोटा, पूर्ववत्, पृ. ५२ ।

19 दयाराम श्रेष्ठ र मोहनराज शर्मा, पूर्ववत्, पृ. १२६ ।

20 ग्रीष्म बहादुर देवकोटा, पूर्ववत् पृ.५३ ।

विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूले नेपाली भाषा-साहित्यका क्षेत्रमा महत्त्वपूर्ण योगदान दिएका छन् ।

२.३ २००७ सालदेखि पछि :

२००७ साल फागुन ७ गते नेपालमा चलिरहेको १०४ वर्षे जहानियाँ राणा शासनको अन्त्य भयो । शाही घोषणामार्फत वाक्स्वतन्त्रता, प्रकाशन स्वतन्त्रतासहित मौलिकअधिकार नेपाली जनतालाई प्राप्त भयो । जसको फलस्वरूप पत्रपत्रिकाको प्रकाशनमा तीव्रता आयो । २००७ साल फागुन ८ गतेदेखि सिद्धिचरण श्रेष्ठको सम्पादनमा नेपालको पहिलो दैनिक पत्रिकाको रूपमा 'आवाज' पनि २ वर्षमा बन्द हुन पुग्यो । यस पत्रिकाले नेपाली भाषाको सेवा गर्नाका साथै नेपालीहरूमा अखबार हेर्ने अभिरुचिको विकास गऱ्यो । २००९ सालमा बन्द भए पनि नेपाली पत्रिका 'आवाज' को आवाज र देन भने अमर नै बनेको छ ।²¹

वि.सं. २००८ मा श्यामप्रसाद शर्माको सम्पादकत्वमा 'सेवासदन' वीरगञ्जबाट 'सेवा' मासिक तथा कुमारी कामक्षी र अन्यको सम्पादकत्वमा नेपाल महिला संघ काठमाडौँबाट 'महिला' मासिक प्रकाशन भए । यसै साल तारिणीप्रसाद कोइराला र अरुको सम्पादनमा रेडियो नेपाल काठमाडौँबाट 'भङ्गार' पाक्षिक पत्रिका प्रकाशन भयो । काठमाडौँबाट नै 'राँको' ईश्वरानन्दको सम्पादनमा प्रकाशित भयो । नेपाली सांस्कृतिक परिषद्को तर्फबाट ईश्वर बरालको सम्पादनमा 'नेपाली सांस्कृतिक पत्रिका' पनि जन्मियो । यसैगरी २००८ सालमै हृदयचन्द्र सिंह प्रधानको सम्पादकत्वमा 'जागरण' धनमान सिंहको सम्पादकत्वमा 'बालसखा', केशरबहादुरको सम्पादकत्वमा 'जनमित्र' पत्रिकाहरू पनि प्रकाशित भए ।

वि. सं. २००९ मा पत्रपत्रिकाको प्रकाशनमा अरु व्यापकता छायो । यस वर्ष प्रकाशित केही मुख्य पत्रिकाहरूमा भोजबहादुर सिंहको सम्पादकत्वमा 'भिल्को', केदारप्रसाद शर्माको सम्पादकत्वमा 'राष्ट्रहित' भरतप्रसाद धिताल र अरुको सम्पादकत्वमा 'प्रतिभा' जस्ता पत्रिकाहरू देखा परे । यसैगरी लक्ष्मण शास्त्रीको सम्पादनमा 'आदर्शवाणी', केशवलाल कर्माचार्यको सम्पादनमा 'आह्वान', शारदाप्रसाद उपाध्यायको सम्पादनमा 'जागृति' पनि प्रकाशित भए ।

21 मुक्ताराज उपाध्याय, पूर्ववत् पृ. ११ ।

यसपछि वि. सं. २०१० मा नारायणप्रसाद बाँसकोटाको सम्पादनमा 'प्रगति' द्वैमासिक प्रकाशित भयो । 'प्रगति' को प्रगति उच्च नै रहयो । 'प्रगति' ले निर्माण गरेको नेपाली गद्य-पद्य साहित्य विकासको इतिहासलाई अर्को कुनै पनि पत्रिकाले भेट्न सकेको छैन ।²² वि. सं. २०१० मै प्रकाशित अन्य केही मुख्य पत्रिकाहरूमा सिद्धिचरण श्रेष्ठको सम्पादनमा काठमाडौँबाट 'कविता', कमलप्रसाद घिमिरेको सम्पादनमा 'जनचेतना', धर्मराज थापाको सम्पादनमा 'डाँफेचरी', शेखरबाबु मानन्धर र अरुको सम्पादनमा 'परोपकार' आदि उल्लेख्य रहेका छन् ।

नेपाली भाषाको पहिलो दैनिक पत्रिकाको अभाव 'आवाज' को प्रकाशन बन्द भएपछि नेपालमा केही समयसम्म दैनिक पत्रिकाको अभाव रहयो । यस रिक्तस्थानको पूर्ति गर्न २०११ भदौ २४ गते श्री मणिराज उपाध्यायको सम्पादनमा नेपाली भाषाको 'समाज' दैनिकको प्रकाशन शुभारम्भ भयो ।²³ यसैगरी नेपाल जनसाहित्य संघ काठमाडौँबाट २०११ साल माघ-फागुनदेखि 'जनसाहित्य' को उदय भयो । समाजका तल्ला तहका जनताको पक्ष लिई साहित्य जनमुखी र यथार्थवादी हुनुपर्छ, भन्ने मान्यतालाई यो पत्रिकाले प्राथमिकता दिएको थियो । जस्तो साहित्यको सिर्जना गर्दा जनताको भलो हुन्छ । त्यसैअनुरूप नै लेख्नुपर्छ, भन्ने धारणा पनि यो पत्रिकाले राखेको थियो ।²⁴ वि. सं. २०११ मा गोपालप्रसाद श्रेष्ठको सम्पादनमा 'युगदूत', भवानीप्रसादको सम्पादनमा 'हाम्रो नेपाल', श्यामकृष्ण र अरुको सम्पादनमा 'केटो' जस्ता पत्रिकाहरू पनि निस्के ।

पत्रिका प्रकाशनको दृष्टिकोणले २०१२ साल उल्लेख्य रहेन । यस वर्ष बाबु शशीको सम्पादनमा 'नवनिर्माण', केशवराज पिंडालीको सम्पादनमा 'विकास' र 'गाईजात्रा' जस्ता केही पत्रिकाहरू मात्र देखा परे ।

वि.सं. २०१३ वैशाख १३ गतेदेखि ईश्वर बरालको सम्पादनमा 'इन्द्रेणी' कविताप्रधान पत्रिकाको प्रकाशन भयो । कवितालाई स्तरीयता प्रदान गरी विश्वसामु चिनाउने काम यस पत्रिकाले गरेको थियो । 'शुभराज्याभिषेक विशेषाङ्क' र 'एशियाली

22 शिव रेग्मी साहित्यिक पत्रपत्रिकाको इतिहास र वर्तमान अवस्थामा भोग्नु परेका कठिनाईहरू मधुपर्क (२५/२८६ २०४५ असोज) पृष्ठ ६

23 ग्रीष्म बहादुर देवकोटा, पूर्ववत, पृष्ठ ३६

24 शिवप्रसाद ज्ञवाली, नेपाली साहित्यमा 'सुस्केरा' पत्रिकाको योगदान, (अप्रकाशित स्नाकोत्तर शोधपत्र नेपाली शिक्षण समिति) पृ.१३ ।

विशेषाङ्क' जस्ता गहकिला रचना छापने 'इन्द्रणी' पनि अजम्बरी रहन सकेन ।²⁵ फलतः वर्ष १ संख्या ७ सम्म प्रकाशित भएर विलाएर गयो । तर यस पत्रिकाले नेपाली साहित्यमा पुऱ्याएको योगदान भने विशिष्ट रहेको छ । पत्रिका प्रकाशन हुने र बन्द हुन यस्तै वातावरणमा वि.सं. २०१३ फागुनदेखि ईश्वर बराल र भवानी भिक्षुको संयुक्त सम्पादनमा 'धरती' पत्रिकाको प्रकाशन शुभारम्भ भयो ।

नेपाली साहित्यका विविध विधालाई समृद्धशाली बनाउने कार्य २०१३ सालमा प्रकाशित धरती पत्रिकाले उल्लेखनीय भूमिका निर्वाह गरेको देखिन्छ । विश्व साहित्य निकै विकसित भइसकेको अवस्थामा नेपाली साहित्य वामेसराइकै अवस्थामा रहेको थियो । विश्व साहित्यमा देखा परेका नयाँ - नयाँ वाद र चिन्तनहरुलाई आत्मसाथ गर्दै साहित्य सृजना गर्ने साहित्यकारहरु भवानी भिक्षु, ईश्वर बराल, पोषण पाण्डे, वासु शशी, पारिजात, द्वारिका श्रेष्ठ, केदारमान व्यथित, तारणीप्रसाद कोइराला, बालकृष्ण सम, भीमनिधि तिवारी, शंकर लामिछाने, गोविन्दबहादुर मल्ल "गोठाले", केशवराज पिडाली, सिद्धिचरण श्रेष्ठ, दौलतविक्रम बिष्ट, शंकर कोइराला आदी जस्ता नेपाली साहित्यका मूर्धन्य स्रष्टाहरुले नेपाली साहित्यका विविध विधाहरुलाई समुन्नत तुल्याइरहेको बेला वि.सं. २०१७ सालमा प्रकाशित "रूपरेखा" पत्रिकाले नेपाली साहित्यको प्रायजसो सबै विधामा नौलो आयाम थपेको देखिन्छ । मोहन कोइरालाद्वारा रचना गरिएका लामा-लामा कविताहरु रूपरेखामा प्रकाशित भएबाटनै नेपाली साहित्यको कविता विधामा प्रयोगवादीधाराको शुभारम्भ भएको मानिन्छ । यस पत्रिकामा मोहन कोइरालाद्वारा सुरु गरिएको प्रयोगवादलाई अझ अगाडि बढाउने कार्य वैरागी काइलाबाट पनि भएको देखिन्छ ।

रूपरेखाको प्रकाशनले आधुनिक नेपाली साहित्यलाई नवीन बिचारधारा, शैली र चिन्तनमा अगाडि बढाएको पाइन्छ । यसै गरी नेपाली साहित्यिक पत्रपत्रिकाहरुको प्रकाशन निरन्तरताको क्रममा केही पत्रिकाहरु विविध समस्याका कारण आन्तरिक खिचातानी र आर्थिक अभावका कारण नेपाली साहित्यका पाठकहरु त्यति धेरै भइनसकेको अवस्थाले बन्द हुने र नयाँ-नयाँ पत्रिका थपिने क्रममा कुञ्जिनी, मधुपर्क, गरिमा, मिर्मिरे, समकालिन साहित्य आदी जस्ता राष्ट्रियस्तरबाट निस्कने पत्रिकाहरुको प्रकाशनारम्भ भयो । नेपाली साहित्यलाई राजधानीमा मात्र सीमित नराखेर मोफसलसम्म पुऱ्याएर प्रचार प्रसार गर्ने कार्यमा गरिमा, मधुपर्क र मिर्मिरे

---

25 शिव रेग्मी पूर्ववत

जस्ता उत्कृष्ट साहित्यिक पत्रपत्रिकाहरु हालसम्म निरन्तर प्रकाशनको अवस्थामा छन् ।

रूपरेखा भन्दा पछिको कालखण्डमा प्रकाशित पत्रपत्रिकामा छापिएका नेपाली साहित्यका विविध विधाका लेखरचनाहरुले नेपाली साहित्यमा समसामयिकवादी धारालाई संवृद्ध तुल्याई देशभरी फैलाउने कार्यमा प्रेरणादायी र मार्गदर्शकको भूमिका निर्वाह गर्न सफल भएका छन् । यिनै प्रकाशित साहित्यिक पत्रपत्रिकाले तयार पारेको साहित्यिक माहौल र वि.सं. २०४६ सालको सफल जनआन्दोलन पश्चात प्राप्त मौलिक हक, वाक् स्वतन्त्रता, प्रेस स्वतन्त्रता, विधिको शासन जस्ता प्रजातान्त्रिक शासन व्यवस्थाका मूल्यमान्यताहरुले गर्दा राजधानीभन्दा बाहिर देशका हरेक जिल्लाका शहर र ग्रामिण क्षेत्रबाट पत्रपत्रिका प्रकाशन हुने क्रम निरन्तर अधि बढिरहेको देखिन्छ ।

परिच्छेद-तीन (३)

“कैलाली जिल्लाबाट प्रकाशित साहित्यिक पत्रपत्रिकाहरुको संक्षिप्त परिचय”

३.१ परिचय

समाजको उन्नती वा प्रगती तथा परिवर्तनका लागि त्यहाँको बौद्धिक र जागरुक जमातको ठूलो भूमिका रहेको हुन्छ । पत्रपत्रिकाहरुले समाज र समुदायमा सशक्त रुपमा चेतनाको दीप बालेका हुन्छन् । पत्रपत्रिका भन्नाले दुई प्रकारले बुझ्न सकिन्छ । तिनीहरुको आन्तरिक संरचनालाई अध्ययन गर्दा अ) विशुद्ध साहित्यिक आ) साहित्येतर साहित्यिक र साहित्येतर पत्रपत्रिकाहरुको प्रकाशनको पृष्ठभूमि र इतिहासको बारेमा संक्षिप्त जानकारी उल्लेख गरिसकिएको छ । र यहाँ कैलाली जिल्लाबाट के-कस्ता स्वरुपका साहित्यिक पत्रपत्रिकाहरु प्रकाशित भएका थिए भन्ने परिचय दिने प्रयास गरिएको छ ।

वि. सं. २०४६ सालको सफल जनआन्दोलन पश्चात पुर्नस्थापित प्रजातान्त्रिक शासन प्रणालीको सूत्रपात भए पश्चात मात्र यस क्षेत्रमा पत्रपत्रिकाहरु प्रकाशन भएको देखिन्छ । यस विषयमा हालसम्म कुनै औपचारिक लेख र अध्ययन अनुसन्धान गरेर कुनै किताब प्रकाशन भएको छैन र यो शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा विभिन्न व्यक्ति संस्था र सम्बन्धित पत्रिकाका सम्पादकहरूसँग प्रत्यक्ष भेटघाट गरी प्राप्त साहित्यिक पत्रिकाहरुका आधारमा उल्लेख गरिएको छ ।

यस कैलाली जिल्लाबाट प्रकाशित साहित्यिक पत्रपत्रिकाहरुको क्रम प्रकाशन वर्षका आधारमा राखिएको छ ।

क्र.सं.	पत्र पत्रिकाको नाम	किसिम	प्रकाशन वर्ष वि.सं.	प्रकाशन व्यक्ति/संस्था
१.	अंकुर	वार्षिक	२०५०	भानु पुस्ताकालय सती कैलाली
२.	भू- कम्प	त्रैमासिक	२०५५	भू-कम्प साहित्य समूह कैलाली
३.	जमर्को	द्वैमासिक	२०५६	सगरमाथा सांस्कृतिक मञ्च कैलाली
४.	अक्षि	त्रैमासिक	२०५६	सम थापा

५.	शीत	त्रैमासिक	२०५६	शिवराज योगी 'आँशु'
६.	हुलाकी	द्वैमासिक	२०५७	शिवराज योगी 'आँशु'
७.	साइनो	त्रैमासिक	२०५७	साइनो प्रतिभा मञ्च
८.	सुदूर सन्देश	द्वैमासिक	२०५७	भिखारी युवा समूह
९.	सौगात	द्वैमासिक	२०५७	अरुणोदय भू.पू. विद्यार्थी समाज
१०.	बावरी	त्रैमासिक	२०५७	बावरी परिवार कैलाली
११.	नव प्रयास	द्वैमासिक	२०५७	ऋचा लुइटेल्
१२.	आत्मिक जागृति	त्रैमासिक	२०५७	ऋचा लुइटेल्
१३.	शंखध्वनी	त्रैमासिक	२०५७	मोति साहित्य समाज कैलाली
१४.	अनुश्रुत(गजल विशेष)	अर्ध वार्षिक	२०५८	मिन ब. थापा 'मिलन'
१५.	अणिमा	त्रैमासिक	२०५८	निर्दोष डेविट
१६.	सुर्योदय	त्रैमासिक	२०५८	नव प्रतिभा साहित्य कुञ्ज
१७.	हजारी	त्रैमासिक	२०५८	प्रतिभा साहित्यिक परिवार
१८.	सुदूरदीप	मासिक	२०५८	साहित्य कुञ्ज टीकापुर
१९.	अरुण स्पन्दन	त्रैमासिक	२०५९	जु.रे.स. अरुणोदय उ.मा.वि.
२०.	विद्यार्थी आवाहन	त्रैमासिक	२०५९	अ.ने.रा.स्व.वि.यु. टीकापुर ब. क्याम्पस
२१.	सन्ध्या	त्रैमासिक	२०५९	सन्ध्या साहित्यिक परिवार
२२.	नवदीत	द्वैमासिक	२०६०	नवदीत साहित्यिक मञ्च नारायणपुर
२३.	विहानी	द्वैमासिक	२०६०	इन्द्रेणी साहित्यिक मञ्च
२४.	ज्वलन्त	द्वैमासिक	२०६०	कालिका उ.मा.वि. भुरुवा
२५.	शान्तिदीप	मासिक	२०६०	श्री चुलीमालिका सांस्कृतिक परिवार
२६.	प्रज्ञाचक्षु	वार्षिक	२०६०	टीकापुर प्राज्ञिक समाज
२७.	गजल प्रवाह	वार्षिक	२०६०	सुदूर पश्चिम गजल मञ्च
२८.	अभिलाषा	त्रैमासिक	२०६१	नव प्रतिका साहित्य कुञ्ज
२९.	ज्ञानोदय	द्वैमासिक	२०६१	मोति साहित्य समाज
३०.	हाम्रो बालआवाज	द्वैमासिक	२०६१	ट्रिनिटी कक्षा ९ को प्रस्तुती

३१.	भाग्योदय	द्वैमासिक	२०६१	नव प्रतिभा उजागर साहित्य समूह
३२.	प्रतिभा संगम	अर्धवार्षिक	२०६१	प्रतिभा संगम परिवार
३३.	बालखुल्दुली	द्वैमासिक	२०६२	
३४.	नजर	अर्धवार्षिक	२०६२	विद्यार्थी साहित्य समाज टीकापुर
३५.	उपदेश	त्रैमासिक	२०६२	उपदेश युवा क्लब ध.न.पा.
३६.	मञ्जरी	द्वैमासिक	२०६२	सप्तर्षी उ..मा.वि. टीकापुर
३७.	हिमचुली	द्वैमासिक	२०६२	
३८.	आयाम	वार्षिक		प्रगतिशील लेखक संघ कैलाली
३९.	विवरा	मासिक	२०६२	जन जागृति उ.मा.वि. चौरी
४०.	पश्चिम चौतारी	मासिक	२०६२	खगेन्द्र भट्टराई
४१.	कलापी	त्रैमासिक	२०६३	शिवशक्ति युवा वातावरण समूह
४२.	प्रयास	मासिक	२०६३	
४३.	सजल	द्वैमासिक	२०६३	गोल्डेन एरा युथ क्लब थापापुर
४४.	सगुण	त्रैमासिक	२०६३	सुगुण साहित्यिक परिवार
४५.	हर्षना गजल लहर	त्रैमासिक	२०६२	हर्षना स्मृति कुञ्ज
४६.	दिव्यज्योती विमिला	त्रैमासिक	२०६२	दिव्य ज्योती विमिला परिवार
४७.	अलभ्य	त्रैमासिक	२०६२	श्री दुर्गा प्र. भण्डारी
४८.	नवीन ऋतु	त्रैमासिक	२०६२	नविन ऋतु साहित्यिक परिवार
४९.	लाली गुराँस	वार्षिक	२०६६	युनाइटेड साहित्यिक मञ्च टीकापुर
५०.	भ्रमल्लो	मासिक	२०६६	युनाइटेड साहित्यिक मञ्च टीकापुर
५१.	पुष्प रस	अर्ध वार्षिक	२०६७	पुष्प रस साहित्यिक कुञ्ज

३.२ भानु पुस्कालय सत्ती कैलालीको संक्षिप्त परिचय

३.२.१ पृष्ठभूमि:

नेपाल बहुल भाषा, जात, धर्म र विविध साँस्कृतिक र सामाजिक विविधता भएको देश हो । नेपालका बहुसंख्यक नागरिकहरु नेपाली भाषी भएको तथा नेपालको सरकारी कामकाजको भाषा वा राष्ट्रभाषाको रूपमा नेपाली भाषा रहेको छ । हरेक

देशको मौलिकता भनेको नै त्यहाँको भाषा र संस्कृति हो । त्यसैले देशलाई र त्यहाँका नागरिकलाई समुन्नत र गौरवान्दित बनाउन भाषाको सर्वाङ्गीण विकासमा जोड दिनु पर्ने हुन्छ ।

तदनुरूप नेपाली भाषा र साहित्यको क्षेत्रमा हरेक जिल्ला, संघ-संस्था, व्यक्ति तथा प्रतिष्ठानहरूको योगदान ठूलो रहेको छ । त्यसै अन्तर्गत नेपालको सुदूर पश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको सेती अञ्चल अन्तर्गत पर्ने कैलाली जिल्लाको योगदान पनि उल्लेखनीय रहेको छ ।

नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा अमूल्य योगदान दिने महान उद्देश्य बोकेर स्थापना भएका थुप्रै संघ-संस्था साहित्यिक प्रतिष्ठानहरूका साथै सामुदायिक पुस्तकालयहरूको पनि योगदान उल्लेखनीय रहेको छ ।

कैलाली जिल्लामा हालसम्म सामुदायिक पुस्तकालयहरूको संख्या चार (४) रहेको छ ।

- १) कैलाली जनपुस्तकालय धनगढी कैलाली
- २) सामुदायिक पुस्तकालय अत्तरीया, कैलाली
- ३) सामुदायिक पुस्तकालय टीकापुर कैलाली
- ४) भानु पुस्तकालय सत्ती कैलाली

३.२.२ भानु पुस्तकालय सत्ती कैलालीको स्थापना:

नेपालको सुदूरपश्चिमाञ्चल विकास क्षेत्रको सेती अञ्चलमा पर्ने कैलाली जिल्लाको टीकापुर नगरपालिकाको सिमावर्ती गा. वि. स. नारायणपुर - ८ सत्ती बजारमा अवस्थित भानु पुस्तकालय सत्ती कैलालीको स्थापनार्थ वि. सं. २०४९ साल भाद्र १ गते श्री कर्णाली निम्न माध्यमिक विद्यालयको प्राङ्गणमा उपस्थित भएको स्थानीय समाजसेवी, वृद्धिजीवि, व्यापारी, शिक्षक तथा विद्यार्थीहरू लगायतको आम भेलाले निर्णय गरे अनुसार तत्कालै एघार (११) सदस्यीय तदर्थ समिति गठन गरी विधिवत रूपमा पुस्तकालयको विधान निर्माण गरी जिल्ला प्रशासन कार्यालय धनगढीद्वारा स्वीकृत उक्त विधान बमोजिम वि. सं. २०४९ साल भाद्र २९ गते यस भानु पुस्तकालय सत्ती कैलालीको उद्घाटन गरी स्थापना गरिएको थियो ।

३.२.३ भानुपुस्तकालय सत्ती कैलालीको तदर्थ समिति:

१. अध्यक्ष : सुरेन्द्र बहादुर कुँवर
२. उपाध्यक्ष : दमन सिंह चौधरी
३. सचिव : वीरेन्द्र लाल कायस्थ
४. सह - सचिव : निर्मला चौधरी
५. कोषाध्यक्ष : श्री हरि कुमार कार्की
६. सदस्य : हरिप्रिया श्रेष्ठ
७. सदस्य : खड्ग प्रसाद भण्डारी
८. सदस्य : महेश कुमार कार्की
९. महेश कुमार श्री वास्तव
१०. रतन श्रेष्ठ
११. भविष्यलाल श्रेष्ठ

३.२.४ भानुपुस्तकालय सत्ती कैलालीको प्रथम कार्यकारिणी समिति:

१. अध्यक्ष : खड्ग प्रसाद भण्डारी
२. उपाध्याक्ष : वीरेन्द्र लाल कायस्थ
३. सचिव : श्रेष्ठ प्रिया पथ्यर
४. सह -सचिव : नैन ब. बम
५. कोषाध्यक्ष : हरि कुमार कार्की
६. सदस्य : दमन सिंह चौधरी
७. सदस्य : भूमी बहादुर भाट
८. सदस्य : मोहन ब. रावल
९. सदस्य : रतन सिंह कडायत
१०. सदस्य : लक्ष्मी प्र. सुवाल
११. सदस्य : महेश अग्रवाल

३.२.५ यस पुस्तकालयको स्थापना काल देखि हालसम्मका अध्यक्षहरु

क्र.सं.	अध्यक्षको नाम	कहिले देखि	कहिलेसम्म	अवधि	कार्यकाल
१	सुरेन्द्र बहादुर कुँवर	वि.सं. २०४९	तदर्थ मिति	-	-
२.	खड्ग प्रसाद भण्डारी	२०४९	०५२	४ वर्ष	दुई
३.	विरन्द्र लाल कायस्थ	२०५२	०५४	२ वर्ष	एक
४.	श्रेष्ठ प्रिया 'पथ्यर'	२०५४	०५६	२ वर्ष	एक
५	सुरेन्द्र बहादुर कुँवर	२०५६	०६३	८ वर्ष	चार
६.	डि.वि. बुढा	२०६३	०६५	२ वर्ष	एक
७.	दिव्य सागर साउँद	२०६५	०६७	२ वर्ष	

३.२.६ पुस्तकालयको भौतिक एवम् आर्थिक अवस्था:

वि. सं. २०४९ साल भाद्र २९ गते देखि विधिवत रुपमा स्थापना भएको भानु पुस्तकालय सती कैलाली हालको अवस्थासम्ममा आइपुग्दा देहाय बमोजिमको भौतिक अवस्थामा रहेको छ ।

३.२.६.१ भवन तथा जग्गा:

कैलाली जिल्ला नारायणपुर गा. वि. स. ८ अन्तर्गत पर्ने सती बजारमा अवस्थित भानुपुस्तकालय सती कैलाली करिब आधा कट्टा (० - १.५-०) जग्गामा सभाकक्ष सहितको तीन (३) कोठे सटर सहितको पक्की भवनमा रहेको छ । साथै शौचालय र नल्काको समेत सुविधा रहेको छ ।

३.२.६.२ फर्निचरहरु

क्र.सं.	विवरण	थान	कैफियत
१	कुर्सी प्लाष्टिक	२० पिस	
२	बेन्च काठको	२० पिस	
३	दराज काठको	२ दुई	
४	टेबुल घर्ना सहितको ठूलो	१ एक	
५	टेबुल सादा	२ दुई	
६	पुस्तक राख्ने च्याकहरु	२ दुई सेट	कोठाको दुई तर्फका भित्ता

३.२.६.३ कर्मचारी:

भानु पुस्तकालय सत्ती कैलालीको दैनिक कार्य सञ्चालनका लागि न्यूनतम तलब भत्ता पाउने गरी एक जना कार्यालय सहायक (कर्मचारी) को व्यवस्था गरिएको छ ।

३.२.६.४ कार्यालय समय:

प्रत्येक दिन दिउँसो १:०० बजे देखि ४:०० बजे सम्म ।

३.२.६.५ आर्थिक अवस्था:

भानु पुस्तकालय सत्ती कैलालीको आफ्नो कुनै आम्दानीको स्रोत नभएकोले यसको आर्थिक अवस्था अत्यन्तै कमजोर छ । यस पुस्तकालयको आर्थिक स्रोत विभिन्न संघ -संस्था र व्यक्ति तथा व्यापारीक प्रतिष्ठानहरुबाट प्राप्त सहयोग अर्थात चन्दा, रकम तथा अंकुरमा प्रकाशित विज्ञापनहरुबाट जुटाएर, जग्गा, भवन, फर्निचर, कर्मचारी, पुस्तकहरु लगायत अन्य कुराको व्यवस्था गरेको छ ।

यस पुस्तकालयलाई आर्थिक सहयोग गर्ने मुख्य संघ संस्था तथा व्यक्तिहरु

अ) नारायणपुर गा. वि. स. को कार्यालय

आ) धनसिंहपुर गा. वि. स. को कार्यालय

इ) जिल्ला विकास समिति कैलाली

- ई) सती कर्णाली सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह
- उ) मदनमणि दिक्षित : पूर्व उपकुलपति ने.प्र.प्र. काठमाडौं
- ऊ) सर्वसाधारण, बुद्धिजीवि, व्यापारी, कर्मचारी आदि

३.२.७ पुस्तकालयको उद्देश्य:

पुस्तकालयको मुख्य उद्देश्य पुस्तकालयमा सबै प्रकारका उपयोगी पुस्तकहरू संकलन गरी अध्ययन गर्ने इच्छुक पाठकहरूलाई वाचानालयको व्यवस्था गरी सरल र शुलभ तरिकाबाट पठन पाठनको सुविधा उपलब्ध गराउनुका साथै बेला बखत साहित्यिक गोष्ठी गर्ने तथा बौद्धिक स्तर बढ्ने खालका कार्यक्रमहरू प्रस्तुत गर्ने तथा साहित्यिक पत्र - पत्रिका प्रकाशित गर्ने आदि रहेको छ ।

३.२.८ पुस्तकालयका गतिविधिहरू:

यस पुस्तकालयको आफ्नै लगानीबाट तथा विभिन्न प्रकाशन संस्था तथा व्यक्तिहरूबाट प्राप्त गरेका साहित्यिक तथा अन्य नेपाली र अंग्रेजी भाषाका पुस्तकहरू पुस्तकालयमा रहेका छन् ।

यस पुस्तकालयको दर्ता तथ्याङ्कको आधारमा जम्मा ९४२ (अक्षेरी नौ सय बयालिस) वटा पुस्तकहरू रहेको देखिन्छ । आजीवन सदस्यहरूले मात्र पढ्न पाउने व्यवस्था मिलाएको यस पुस्तकालयको भन्डै १२० जना आजीवन सदस्यहरू रहेका छन् ।

प्रत्येक हप्ताको शुक्रवार यस पुस्तकालयको कार्यसमितिको नियमित बैठक बस्ने गर्दछ । यस पुस्तकालयको नाम नेपाली भाषा साहित्यका आदिकवि एवम् अमर प्रेरणाका मूर्धन्य स्रष्टा भानुभक्त आचार्यको सम्झना र सम्मान स्वरूप राखिएकोले प्रत्येक वर्ष आषाढ २९ गते भानुजयन्तीका दिन नि. मा. वि. तथा मा. वि. स्तरीय हाजिरी जवाफ प्रतियोगिता एवम् विभिन्न साहित्यिक कार्यक्रम गर्दै आएको छ । यस पुस्तकालयले आफ्नो वार्षिक मुखपत्रको रूपमा प्रकाशित गरेको अंकुर नामक साहित्यिक पत्रिकाको प्रकाशनबाट यस क्षेत्रका साहित्यिक व्यक्तित्वहरूलाई रचना गर्ने र पढ्नेहरूका लागि प्रेरणा तथा अवसर प्रदान गरेको छ ।

३.२.९ निष्कर्षः

यस पुस्तकालयको स्थापना जुन जोस जाँगरका साथ भएको छ । तदनुरूपको अवस्था वर्तमान अवस्थामा देखिएको छैन । सर्वप्रथम त यस क्षेत्रमा वर्षेनी आउने वर्षायामको बाढीले गर्दा पुस्तकहरु पानीले भिजेर एक ठाउँमा डल्लो पारेर थुपारीएको अवस्थामा छन् ।

यस पुस्तकालयको वि. सं. २०५० सालबाट वार्षिक रूपमा साहित्यिक पत्रिका अंकुरको प्रकाशन गरेर साहित्यिक योगदान दिने प्रयास गरेको छ । तर क्रमिक रूपमा यसमा निरन्तरता प्रदान हुन सकिरहेको छैन । पत्रिका प्रकाशनमा क्रमभङ्गताको अवस्था देखिन्छ । समस्याका थुप्रै कारणहरु छन् ती कारणहरु निवारण गर्ने एकमात्र साधन भनेको आर्थिक पक्ष भएकोले जर्जर अवस्थामा रहेको चरम आर्थिक पराकाष्ठा खपिरहेको भानु पुस्तकालय सती कैलालीलाई यस कैलाली जिल्लामा रहेका पुस्तकालय द्वोय सामुदायिक पुस्तकालय टीकापुर र कैलाली जुन पुस्तकालय धनगढीको स्तरमा सुदृढ र विकास गर्दै लैजानु पर्ने आजको आवश्यकता तर्फ सम्बन्धित निकाय, व्यक्ति तथा संस्थाहरुको ध्यान पुग्न सकोस् भन्ने सदिच्छा प्रकट गर्दछु ।

३.३ अंकुर साहित्यिक पत्रिकाको प्रकाशन र परिचयः

३.३.१ पुष्ठभूमिः

वि. सं. २०४६ सालको निर्णायक जनआन्दोलनले ३० वर्षे निर्दलीय निरंकुश पञ्चायती शासन व्यवस्थालाई परास्त गरे पश्चात देशमा स्वतन्त्रता आयो । तत्पश्चात सभा सम्मेलन गर्ने साहित्यिक भेला गर्ने विद्यालय खोल्ने पुस्तक तथा पत्र पत्रिका प्रकाशन गर्ने जस्ता कार्यहरुले तीव्र गति लियो । देशै भरिबाट विभिन्न संघ संस्था, साहित्यिक प्रतिष्ठानद्वारा मुख पत्रको रूपमा साहित्यिक पत्र -पत्रिकाहरु प्रकाशित भए ।

विभिन्न विषयवस्तु र संरचनाका पत्रपत्रिकाहरु धमाधम प्रकाशन हुने लहर चल्यो । विश्व परिवेशमा देखा परेका प्रभावहरुलाई आत्मसात गरी शिक्षित युवा एवम् बौद्धिक जमात नयाँ - नयाँ विचार धारालाई साथ लिएर साहित्य सेवामा समर्पित भए । नेपालमा पत्रपत्रिकाको प्रकाशनारम्भ वि. सं. १९४३ देखि भएता पनि त्यो लहरले देश भरी छरिन भण्डै सय वर्ष (एक शताब्दी) नै कुनै परेको देखिन्छ ।

तत्कालीन समाजमा व्याप्त गरिबी, अशिक्षा र विभेद जस्ता चरम तत्वहरूका कारण माथि उल्लेखित विषयवस्तुलाई मूर्त रूप दिन नसकेको देखिन्छ । वि. सं. २०४६ सालमा सम्पन्न सफल आन्दोलनले पुनर्स्थापित गरेको प्रजातान्त्रिक शासन प्रणालीका कारण प्राप्त मौलिक हकहरूले साहित्यिक संघ संस्था तथा प्रतिष्ठान एवम प्रकाश गृह र पत्रपत्रिकाहरूको विकास क्रम अघि बढेको देखिन्छ ।

यसैक्रममा नेपाली भाषा वाङ्मयको क्षेत्रमा सक्दो योगदान दिने कार्यमा कैलाली जिल्लाबाट प्रकाशित लगभग ५ दर्जनको हाराहारीमा प्रकाशित भएका साहित्यिक पत्रपत्रिकाहरूको संक्षिप्त परिचयबाट पनि सो कुरा प्रष्टिन्छ । वि. सं. २०५० साल देखि हालसम्मको अवस्थामा अध्ययन, खोज तथा विभिन्न व्यक्ति तथा संस्थाहरूसँग प्रत्यक्ष भेटघाट प्राप्त जानकारीका अनुसार सबैभन्दा जेठो पत्रिकाको रूपमा रहेको अंकुर पत्रिकाको बारेमा चर्चा गर्ने प्रयास गरिएको छ । वि. सं. २०४९ साल भाद्र २९ गते कानूनतः इजाजत प्राप्त गरी विधिवत रूपमा स्थापना भएको भानु पुस्तकालय नारायणपुर - ८ सती कैलालीले आफ्नो एक वर्ष पश्चात सुदुर पश्चिम क्षेत्रकै वरिष्ठ साहित्यकार एवम् गजलकार “श्रेष्ठ प्रिया ‘पथ्यर’ को सम्पादकत्वमा अंकुर पत्रिकाको प्रकाशन आरम्भ गर्‍यो ।

३.३.२ अंकुरको प्रकाशन:

निरंकुश पञ्चायती व्यवस्था अन्त्यका लागि भएको वि. सं. २०४६ सालको सफल जनआन्दोलन पश्चात देश बहुदलिय व्यवस्थाको अभ्यासमा लाग्यो र वाक्स्वतन्त्रताको आधारभूमि तयार हुदै गयो । फलस्वरूप साहित्यिक पत्र-पत्रिकाको प्रकाशन कार्य देश भरि नै हुन थाल्यो । जनआन्दोलन पश्चात जनमुखी सरकार तथा विकास कार्यको ठूलो अपेक्षा सम्पूर्ण जनसमानसमा व्याप्त थियो । तर आशा निराशातिर धकेलिदै गए पछि व्यक्ति र व्यवस्था फेरिए पनि मानसिकता नफेरिएका कारण जनताले भोग्नु परेका चरम गरिबी, अन्याय, अत्याचारलाई शब्द मार्फत आक्रोश व्यक्त गर्ने माध्यमका रूपमा साहित्यिक पत्र पत्रिकाहरू धमाधम प्रकाश हुन थाले र नेपाली भाषा साहित्यको सेवा तथा मानव बस्तीमा चेतनाको विगुल फुक्ने उद्देश्यका साथ साहित्यलाई समुन्नत, सवल र प्रचार-प्रचार गर्ने काममा कैलाली जिल्ला पनि जुर्मुराउन थाल्यो । र त्यसैको परिणाम स्वरूप भानु पुस्तकालय सती कैलालीको सक्रियतामा वि. सं. २०५० सालमा अंकुरको प्रकाशन भयो ।

३.३.३ अंकुरको हालसम्म प्रकाशित अंकहरु:

क्र.सं.	अंकुरको अंक/वर्ष	प्रकाशन वर्ष	महिना
१	वर्ष १ / अङ्क १	वि.सं. २०५०	कार्तिक
२	वर्ष ३/ अङ्क २	वि.सं. २०५२	वैशाख
३	वर्ष ७/ अङ्क ७	वि.सं. २०५७	वैशाख
४	वर्ष ८/ अङ्क ८	वि.सं. २०५८	वैशाख
५	वर्ष १४/ अङ्क ९	वि.सं. २०६४	वैशाख
६	वर्ष १५/ अङ्क १०	वि.सं. २०६५	कार्तिक
७	वर्ष १७/ अङ्क ११	प्रकाशनको तयारीमा	

पचासको दशकमा देश चरम आन्तरिक द्वन्द्वमा फसेको र धरासायी अर्थतन्त्र, संकुचित र त्रासदीपूर्ण वातावरण र वस्तीमा सनसनी पूर्ण रूपमा फैलिएको घोर निराशाका कारणले गर्दा यसको असर सम्पूर्ण क्षेत्रमा परेको देखिन्छ। वार्षिक रूपमा प्रकाशन गर्ने भनिएता पनि अंकुरको प्रकाशन अवस्थाको बारेमा माथिको विवरणबाट प्रष्टिन्छ।

३.३.४ अंकुर पत्रिका प्रकाशनको उद्देश्य:

सिङ्गो भाषा र साहित्यको विकासमा एउटै क्षेत्रले मात्र योगदान दिएर समुन्नत र समृद्ध बनाउन गाह्रो हुन्छ। त्यसमा पनि सिर्जना र सर्जक भन्ने कुरा ठाउँ विशेषमा मात्र पाईने कुरा होईन। आभेलमा परेको क्षेत्र र प्रतिभाहरुलाई चिनाउनुका साथै भाषा र साहित्यको क्षेत्रमा योगदान पुऱ्याउनु अंकुर पत्रिका प्रकाशनको मुख्य उद्देश्य रहेको छ।²⁶

26 अंकुरको वर्ष २, अंक २, सम्पादकीयमा आधारित

३.३.५ अंकुरको नामाकरण:

अंकुर शब्दको अर्थ, आकुरो, टुसो, नवीन विचारको आरम्भ रहेको छ।²⁷ नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा मोफसलको दुर्गमको ग्रामिण बस्तीबाट अतुलनीय योगदान पुऱ्याउने उद्देश्यका साथ स्थापना भएको भानु पुस्तकालय सत्ती कैलालीले प्रकाशन गरेको अंकुर वार्षिक पत्रिकाले स्वस्थ प्रतिस्पर्धा, कलात्मक सीपको विकास, क्षमता अभिवृद्धि, साहित्यिक आकर्षण र त्यसको महत्व, मार्मिक, राष्ट्र गौरव, राष्ट्रिय एकता, ऐतिहासिक सामाजिक कला संस्कृति, प्राकृतिक सम्पदा, धार्मिक आस्थाका धरोहर, व्यङ्ग्य र विद्रोहात्मक अभिव्यक्तिलाई मुख्य विषयवस्तु बनाई, ओभ्हेलमा परेको क्षेत्र र प्रतिभाहरुलाई राष्ट्रभरी चिनाउनुका साथै भाषा र साहित्यको क्षेत्रमा योगदान दिने उद्देश्य र विशेषताहरु रहेका छन्।

३.३.६ अंकुरका अङ्क र विशेषताहरु:

वि. सं. २०५० सालदेखि प्रकाशन आरम्भ भएको अंकुर पत्रिका वार्षिक रुपमा प्रकाशन भइरहेको छ। कैलाली जिल्लाबाट प्रकाशित साहित्यिक पत्रपत्रिकाहरु मध्ये जेठो पत्रिकाको रुपमा रहेको यस पत्रिकाले विभिन्न उतार चढावहरुलाई पाद गर्दै हालसम्म वि. सं. २०६७। प्रकाशनमा निरन्तरता दिइरहेको छ। वि. सं. २०४६ सालको सफल जनआन्दोलन पश्चात साहित्यिक पत्रपत्रिका प्रकाशनको लहर नै चलेको थियो। भण्डै पाँच (५) दर्जन जति साहित्यिक पत्रपत्रिकाहरु प्रकाशित भएका देखिन्छन्। देशको तत्कालीन अवस्था र वि. सं. २०५८ सालदेखि पछिका वर्षहरुमा देश र देशवासीले सहनु परेको संकटकालीन अवस्थाको प्रत्यक्ष रुपमा असर पत्रपत्रिकाहरु माथि परेको देखिन्छ। तै पनि विचका केही अंकहरु प्रकाशन गर्न नसकेता पनि पुनः प्रकाशनको क्रमलाई जोड्दै वर्तमान अवस्थासम्म अंकुरको प्रकाशन निरन्तर अवस्थामा छ।

27 (नेपाली शब्द सागर (वसन्त कुमार शर्मा नेपाल) पृष्ठ २०४)

३.३.७ अंकुरका हालसम्मका प्रकाशित अंकहरु:

क्र.सं.	प्रकाशन वर्ष	अंक	प्रकाशन महिना	कैफियत
१	वि.सं. २०५०	१	कार्तिक	
२	वि.सं. २०५२	२	वैशाख	
३	वि.सं. २०५७	७	वैशाख	
४	वि.सं. २०५८	८	वैशाख	
५	वि.सं. २०६४	९	वैशाख	
६	वि.सं. २०६५	१०	कार्तिक	

३.३.८ अंकुरमा प्रकाशित रचनाहरु:

अंकुरले आफ्नो उद्देश्य अनुसार राजधानीबाट टाढा रहेका स्रष्टाहरुलाई विशेष रुपमा समेटेको देखिन्छ । राष्ट्रिय स्वरमा परिचित साहित्यकारका साथै नवोदित प्रतिभालाई समेटेर आफ्नो यात्रा अगाडी बढाएको देखिन्छ । यस क्षेत्रबाट प्रकाशित अन्य साहित्यिक पत्रिकाहरुको तुलनामा यसको स्थान विशिष्ट रहेको देखिन्छ ।

नेपाली भाषा- साहित्यका विविध विधाहरु कविता, कथा, निबन्ध, समालोचना, गजल, मुक्तक, गीत, एकाङ्की, यात्रा, सस्मरण, लेख रचना, जीवनी जस्ता विधाहरुलाई समेटेको पाइन्छ । अंकुर पत्रिकामा विधागत रुपमा पद्य भन्दा गद्यको स्थान ठूलो रहेको छ । अंकुरमा ८३ जना कविका ९५ वटा कविता प्रकाशित भएका छन् । यस पत्रिकामा प्रकाशित केही महत्वपूर्ण कवि र तिनका कविताहरुमा कपुरसिंह कडायतको, 'आयो प्यारो अंकुर', कर्ण ब. थापाको 'बोलआमा', निर्मल कुमार भण्डारी, 'भ्रमित' को 'आफ्नै कथा आफ्नै व्यथा' 'राष्ट्रपति हाम्रो कतव्य', यज्ञराज जोशी यात्रीको अमीयपान, दयानिधि पोखरेलको 'ओठ हेरे कापीरहेको', ऋषभ घिमिरेको 'म जीवन खोजी रहेछु' भीम ब. महरको 'के फरकपर्छ र ?', लीला फुयाँलको 'भुस्याहा कुकुरहरु', दिव्य सागर साउँदको 'यहाँ आफ्नैपन हुनुपर्छ', कृष्ण प्र. पराजुलीको 'कुन गीत गाऊ र मिन ब. लामाको 'भोका भूतहरु' आदि एउटै कविका धेरै कविता प्रकाशन भएका छन् ।

कविता पछि संख्यात्मक हिसाबले दोस्रो स्थान गजलले ओगटेको छ । ४५ जना गजलकारका जम्मा ५४ वटा गजलहरु प्रकाशित भएका छन् । राष्ट्रिय स्तरका

ख्याती प्राप्त व्यक्ति मनुवाजाकी, प्रेम प्रकाश मल्ल मधुकर, धनराज गिरी देखि लिएर खगेन्द्र गिरी कोपिला, टि. एन. जोशी किशोर, अर्जुन भण्डारी आदर्शदीप रावल, सेतराज संगम आदिका चोटिला गजलहरु प्रकाशित छन् । यस अंकुर पत्रिका संख्यात्मक हिसाबले तेस्रो स्थान निवन्ध तथा लेख रचनाहरुले ओगटेको छ । ३१ जना निवन्धकार तथा लेखकहरुका ३३ वटा निवन्ध तथा लेखहरु प्रकाशित छन् । निवन्ध तथा लेख रचना प्रकाशित गर्ने केही प्रमुख लेखकहरुमा परशुप्रधानको 'विराटनगर र वाणी प्रकाश', निर्मकुमार भण्डारी 'भ्रमित' को 'सुदूरपश्चिममा प्रचलित लोकगीतको परिचय, वर्गीकरण र उदाहरण', पितम्बर ढकालको 'साहित्यको गन्तव्य कता?', लय खतिवडाको 'लोक साहित्यमा लोककथा', श्रेष्ठ प्रिया 'पथर' को 'गजल संचरना आधाभूत कुरा र इतिहास पनि', हिरण्य शर्माको 'भिट्टा लोकगीतको परिचय', यज्ञराज जोशी 'यात्री' को 'नेपालगंजको यात्रा' आदि । अंकुर पत्रिकामा संख्यात्मक हिसाबले चौथो स्थान कथा विधाले लिएको छ । अंकुरमा प्रकाशित केही कथाकारका उत्कृष्ट कथाहरु : श्रेष्ठ प्रिया 'पथर'को 'दोष कसलाई?', यज्ञराज शाह 'पथिक' को 'खाते', चतुर्भूज निर्मल गौतमको 'उस्को व्यथा', खडक शाहीको 'कुठाराघात', नारायण तिमिल्सेनाको 'चिउरा', राम पराजुलीको 'लोग्ने मान्छे', हेमन्ती जोशीका 'प्रवचन र आकृति', शंकर प्रसाद शर्माको 'प्रयोग', सदानन्द अभागीको 'बलात्कृत भएकी थिइन' । आदि जस्ता कथाहरु लगायत बाल कथाहरु गरेर २५ जना कथाकारका २८ वटा कथा प्रकाशित छन् ।

अंकुर पत्रिकाले नेपाली साहित्यको नाट्य विधा अन्तर्गतको एकाङ्कीको क्षेत्रमा समेत योगदान दिएको छ । यस पत्रिकामा ४ जना एकाङ्कीकारका ४ वटा एकाङ्कीहरु प्रकाशित भएका छन् । यसैगरी समालोचनाको क्षेत्रमा ४ जना समालोचकका ५ वटा समालोचना प्रकाशित छन् । अंकुर पत्रिकाले मुक्तक विधालाई समेत समेट्न सफल भएको छ । १५ जना मुक्तककारका २८ वटा मुक्तकहरु प्रकाशित भएका छन् । र यस पत्रिकाका ८ जना गीतकारका १२ वटा गीतहरु समाविष्ट भएका छन् ।

सती, कर्णाली र धनसिंहपुर क्षेत्रका स्थानीय दुई बुद्धिजीवी एवम् समाजसेवी व्यक्तित्वहरुको बारेमा छोटो जीवनी समेत समावेश भएको पाइन्छ । देशमा मौलिकहकहरु कुण्ठित अवस्थामा रहेको परिवेशमा अंकहरुको प्रकाशनमा निरन्तरता

दिन नसकेता पनि जुन अवस्थामा पुनः यस अंकुर पत्रिकाले विउँतिने मौका पायो यही नै आशालागदो र प्रसंसनीय विषय हो । यस्तो अवस्थामा पनि अंकुर पत्रिकाले साहित्यका लगभग सबै विधालाई समेट्न सफल भएको देखिन्छ ।

३.३.९ अंकुरको बजार व्यवस्था, मूल्यव्यवस्था र विज्ञापन:

भानु पुस्तकालय सती कैलाली स्थापना पश्चातको एकवर्षदेखि प्रकाशित अंकुर साहित्यिक पत्रिकाले आफ्नो बारेमा विज्ञापन छापेको देखिदैन र संस्थागत रूपमा प्रकाशन जिम्मेवारी पाएको यस अंकुर पत्रिकाले आफ्नो अंक २०५० सालको दशौं र तिहारको अवसर पारी कार्तिक महिनामा प्रकाशन भएकाले विभिन्न व्यक्ति, संस्था, कार्यालय व्यापारीक प्रतिष्ठानहरुको शुभकामना रूपी विज्ञापन छापिएका छन्²⁸

त्यसपछिका अंकहरु वैशाख महिनामा प्रकाशन भएकाले नववर्षको शुभकामनाको रूपमा विज्ञापन छापिएका छन् भने दशौं अङ्क कार्तिकमा प्रकाशित भएकाले दशौं तथा दीपावलीको अवसरमा उपरोक्तानुसारकै शुभकामना रूपी विज्ञापन मात्र देखिन्छन् । यसको वितरण तथा बजार व्यवस्थापनको जिम्मा शुरुमा आफैले अर्थात् नमूना अंकको रूपमा तथा सुदूरपश्चिमीले प्रतिभा विशेषांकको रूपमा प्रकाशन भएकाले यसको बजार व्यवस्थापक तथा मूल्य तोकिएको छैन । दोस्रो अंकमा मूल्य नभनिएर सहयोग स्वरुप रु. २० भनेर लेखिएको छ ।²⁹ अंकुर सातौं अंकमा आइपुग्दा यसको बजार व्यवस्थापनको जिम्मा चन्द्रबहादुर शाह, धनबहादुर खड्का र कुलदीप भट्टराईलाई दिएको देखिन्छ । तर मूल्य भने सहयोग रु. भनेर खाली छोडिएको छ ।

आठौं अंकका बजार व्यवस्थापकहरु थपघट भएको देखिन्छ । चन्द्र बहादुर शाह, कलदीप भट्टराई पशुपति कर्ण शैलेश कुमार श्रेष्ठ, मूल्य तोकिएको छैन । नवौं अंकमा समेत बजार व्यवस्थापकहरु यज्ञ प्र. न्यौपाने, पशुपति कर्ण, सुमुन तिमिल्सेना, पहल धामी, दशौं अंकमा समेत बजार व्यवस्थापकहरु यथावत रहेका छन् । तर यस अंकसम्म आइपुग्दा अंकुरको मूल्य स्पष्ट रूपमा रु. २५ भनेर तोकिएको छ अर्थात् सहयोग रु. २५ भने उल्लेख छ ।

28 अंकुर वर्ष १ अंक १ बाहिरी पृ.

29 अंकुर वर्ष २ अंक २ बाहिरी पृ.

३.३.१० 'मुद्रण आवरण तथा संयोजन':

कुनै पनि प्रकाशनलाई वा पाण्डुलिपीलाई मूर्तरूप दिन र पाठक समक्ष पुऱ्याउन मुद्रण, टंकण वा छपाइको जरुरत पर्दछ। अंकुर पत्रिका प्रकाशन वर्ष वा अंक देखि दशौं अंकसम्म आइपुग्दा ५ वटा छापाखानाबाट प्रकाशन भएको देखिन्छ। पहिलो अंक राष्ट्रिय छापाखाना महेन्द्रनगर कञ्चनपुरबाट र दोस्रो अंक शाहवन्धु छापाखाना धनगढी, सातौं अंक काठमाडौं मैतीदेवी सचेत मल्ल प्रिन्टर्सबाट र आठौं नवदुर्गा अफसेट टीकापुरबाट दशौं अंक सुदूर अफसेट प्रेसबाट प्रकाशन भएको देखिन्छ। तर नवौं अंकमा छापाखाना उल्लेख नगरेको र कम्प्युटरले आउट गर्ने व्यक्तिको नाममात्र उल्लेख छ।³⁰

परिच्छेद-चार (४)

४. अंकुर पत्रिकामा प्रकाशित रचनाहरुको वर्णानुक्रमिक विवरण

४.१ पृष्ठभूमि:

---

30 अंकुर अंक ७ वर्ष ७ पृष्ठ १ मा उल्लेख छ।

अंकुर विशुद्ध साहित्यिक पत्रिका भएकाले यसमा साहित्यका विविध विधाका रचनाहरू समेटिएका छन् । यस पत्रिकामा कविता, निवन्ध, कथा, समालोचनात्मक लेख, नाट्य, मुक्तक, गजल, गीत जस्ता रचनाहरू प्रकाशित भएका छन् । विधागत अन्तरमिश्रण भएका रचनाहरूलाई रचना कौशल हेरी नामाकरण गरेर सूचीमा राखिएको छ । अंकुरका प्रकाशित जम्मा ६ वटा अंकहरूमा कविताको संख्या धेरै रहेको छ । यस पत्रिकामा एउटै कविका एकभन्दा बढी कविताले प्रकाशन हुने अवसर पाएको देखिन्छ । कविताहरू पद्य, गद्य, लामा, छोटो सबै खालका रहेका छन् । यस पत्रिकामा स्थानीय स्तर देखि राष्ट्रिय स्तर सम्मका वरिष्ठ देखि कनिष्ठ सम्मका कविहरूका कविताले स्थान पाएका छन् ।

अंकुरमा प्रकाशित रचनाहरूमा दोस्रो स्थान गजलले लिएको छ । गजलपछिको तेस्रो स्थान निवन्ध तथा लेख रचनाले लिएको छ भने चौथो स्थानमा कथा विधा रहेको छ । यसैगरी गीत, मुक्तक, समालोचना जस्ता रचनाहरू संख्यात्मक हिसाबले कम प्रकाशित भएका देखिन्छन् ।

सबैभन्दा कम संख्यामा एकाङ्कीहरू प्रकाशित भएका छन् । यहाँ रचनाहरूको सूची प्रस्तुत गर्दा विधागत वर्गीकरण गरी लेखकको नामको अघिल्लो अक्षरको वर्णलाई लिएर वर्णानुक्रमानुसार राखिएको छ । एउटा लेखकको नामलाई पुनः लेखन गर्नुको सट्टा ऐजन-ऐजन दिइएको छ । विधागत क्रम भने रचना संख्याको बाहुल्यताका आधारमा क्रमशः अधिकतमबाट न्यूनतमको क्रममा प्रस्तुत गरिएको छ । विज्ञापन तथा सम्पादकीय, जीवनी र छोटो अन्तर्वार्तालाई सूचीबद्ध गरिएको छैन ।

४.२ कविता:

क्र.सं.	कविको नाम	कविताको शीर्षक	वर्ष अंक	पृष्ठ
१	अशोक बोहरा	समय: मानवीय प्रवृत्ति र विश्वास	१०	६१
२	अशोक भौकाजी	यो कस्तो संसार हो ?	८	६०
३	आर. पी. 'क्षितिज'	जीवनको रहस्य	२	१३
४	इन्द्र कुमार श्रेष्ठ 'सरित'	सत्यको शिखरमा	८	३९
५	इन्द्र राना 'प्रतिक'	ख्वामित कवि हुनुहुन्छ	८	५६
६	एन. आर. क्षितिज	अपिल	९	२४
७	" "	नानी कसोरी भनु	१०	५०
८	एम. के. सलोनी	मरो प्रादर्श कलम	९	५६
९	एस. ए. धोका	मित्र (बालकविता)	२	६१
१०	ओम प्रकाश अधिकारी	के लेखौं ?	७	१८
११.	कर्ण ब. थापा	बोल आमा	१	८
१२	कल्पना प्रधान	बौलाही र म	७	५८
१३	कमला शर्मा	जीवन	१०	११६
१४		सावधान	९	३७
१५	कपुर सिंह कडायत	आयो प्यारो अंकुर	१	१
१६	करुणा विष्ट	संघर्ष	१	२६
१७	किर्तिराज जोशी	समय बुढो भएको छ	९	१६
१८	कौशिला साउँद	आमा	१०	४१
१९	कृष्ण प्रसाद पराजुली	कुन गीत गाऊँ?	८	२
२०	कृष्ण सिंह पेला	मेघले वर्षाउछन् छन्द लय	१०	८७
२१	ऋषभ घिमिरे	म जीवन खोजी रहेछु	७	१६
२२	खनाल मेघनाथ 'बन्धु'	कोशिस गरे को मानिस सफल हुदैन र ?	९	२७
२३	" "	कहाँ के छ ?	१०	१
२४	गिरीराज जोशी	केही तरङ्गहरु	१	१५
२५	चतुर्भूज गौतम (निर्मल)	जीवन मुटुको घाउ	१	३५

२६		परिवर्तन	२	२८
२७	छपीलाल ओली	वातावरण स्वच्छ राखौं	२	५२
२८	जमुना बजगाइँ	नयाँ वर्ष	८	२७
२९	जानकी चौधरी	सानो फूलबारी (बालकविता)	७	३१
३०	जानकी शाही	हामी छोरी (बालकविता)	७	३१
३१	जुनु क्षेत्री	आमा	८	२४
३२	जयराज ओझा	खप्तड फक्रनेछ	९	५
३३	जानकी विमली	अस्वीकृत सैद्धान्तिक पण्डित्याइँहरु	७	६५
३४	जानकी देवी भट्ट	नयाँ वर्ष	२	१
३५	टिकेन्द्र जलन	मेरो हातको हतियारले	८	४९
३६	ठेकु बज्रपात	म पनि ठूलो बन्छु	१०	१०८
३७	तारा प्रसाद तिवारी	आधुनिक विद्यार्थी	१	२२
३८	तोयानाथ उपाध्याय	टाढै रहौं (बालकविता)	८	६४
३९	दयानिधि पोखरेल	ओठ हेरे कामिरहेको	१	३३
४०	दिव्यसागर साउँद	तिमी अनि म र ऊ	८	५३
४१	" "	यहाँ आफ्नैपन हुनुपर्छ	७	४८
४२	देवेन्द्र साउँद	पढाई लेखाइ -बालकविता)	२	६१
४३	धनन्जय तिमिल्सेना	माटोको महत्त्व	८	७०
४४	धनराज गिरी	कविता	८	५२
४५	नारायण तिमिल्सेना	आकारहरु	१०	७१
४६	निर्मल कुमार भण्डारी (भ्रमित)	विराङ्गना स्वर्गीय पाराङ्ग प्रति श्रद्धासुमन	१	६
४७	" "	राष्ट्रप्रति हाम्रो कर्तव्य	२	१५
४८	" "	आफ्नै कर्म आफ्नै व्यथा	८	१७
४९	निर्मल कुमार रावत	हामी नेपाली	२	५९
५०	निमल वैद्य निर्मोही	आमाको ममता	२	३७
५१	निरु सापकोटा	असफल भूलने अठोट	७	१५

५२	नवराज “पथिक”	नयाँ वर्षलाई	२	५६
५३	प्रेम साउँद	दोषी को ?	२	७
५४	” ”	मेरो जिन्दगीको खोला	१	११
५५	प्रतिज्ञा जोशी (गौतम)	विवश नारी	७	५०
५६	पुष्कर राज भट्ट	नौलो विहानीको प्रतिक्रामा	१०	८२
५७	पूजा शाह	शान्तिको देश नेपालमा - बालकविता)	८	६४
५८	पूनम वि.क.	नारी (बालकविता)	८	६३
५९	पुष्कर खड्का ‘यात्री’	जिन्दगी	१	३७
६०	बद्री पालिखे	मृत्युञ्जय	८	१३
६१	बासुदेव देवकोटा	दर्शन (बालकविता)	८	६४
६२	भवानी हुङ्गना	तिमी नफूलेकै जाती	१०	३३
६३	भानु रावल “दार्चुलेली”	एउटा धूर्त मान्छे	९	४४
६४	” ”	हिसाव	८	६०
६५	भिम ब. महर	के गरे हुदैन यहाँ ?	८	२८
६६	” ”	के फरक पर्छ ?	७	३३
६७	भक्तराज भट्ट	शिक्षा	१	४
६८	भिम ब. धामी	कविता	८	३५
६९	भोजराज भट्ट	ठूला मानिस	८	२७
७०	मनिराज जोशी	वसन्त	९	१२
७१	” ”	मेरो लक्ष्य	८	२४
७२	माधव वियोगी	नेतासँग	७	५७
७३	मिन कु. वैद्य	यथार्थता	२	२२
७४	मिन ब. लामा	भोका भूतहरु	७	५७
७५	यकिना अगाध	म	२	६०
७६	यज्ञराज जोशी “यात्री”	अमियपान	२	५०
७७	यज्ञ शाह	अबोध बालक	८	६०
७८	राधा बोहरा ‘आँशु’	मेरो जिन्दगी	७	४३
७९	राजु क्षेत्री ‘लहर’	कविता	८	३५

८०	राम ब. साउँद	नकाट बोट विरुवा	२	५८
८१	राम प्रसाद शर्मा 'निरस'	एकलै यात्री भरि	७	३३
८२	रामुकार घिमिरे	कमिला	७	४९
८३	लक्ष्मी उप्रेती	उज्यालोको अस्तित्व	८	४९
८४	लक्ष्मी वैद्य 'असफल'	पतिङ्गर	१	२९
८५	" "	चेलीको भनाइ	२	२८
८६	निला फूयाँल	भुस्याहा कुकुरहरु	७	४३
८७	विक्रान्त स्पन्दन खाण ठकुरी	यहाँ यस्तै हुदैछ	१०	६६
८८	विदुर कायस्थ	प्रेम	७	६३
८९	विवश पोख्रेल	असमर्थता	७	६२
९०	सि. एस. भण्डारी	जीवन	२	१४
९१	सुवास चन्द्र भण्डारी	समवेदना अक्षर	७	२३
९२	श्रेष्ठ प्रिया पथ्यर	प्रशवित शिशु र आततायी पशुहरु	१०	२५
९३	हिरण्य कुमारी पाठक	त्यो सल्केको ठूटो	८	५२
९४	होत्रिका जोशी	शुभ कामना तिमिलाई (बाल कविता)	८	६३
९५	होम ओली	खुकुरीको धार	१	२१

४.३ गजल:

क्र.सं.	गजलकारको नाम	वर्ष अंक	पृष्ठ
१	अच्युत खनाल	७	१९
२	अनुपम करारा 'विवश'	१०	११२
३	आर. जे. अविरल	९	१८
४	अशोक बोहरा 'असिम'	७	५५
५	आदर्शदीप रावल	७	३१
६	" "	९	३३
७	" "	८	३४

८	अर्जन भण्डारी 'कुण्ठित'	१०	७३
९	अमर त्यागी	८	६८
१०	कर्ण ब. थापा	१०	७२
११	कपिल न्यौपाने 'अञ्जान'	१०	११२
१२	करुणा बराल	१०	११५
१३	केशवराज शाही 'निमेश'	१०	१११
१४	कविराज पोखरेल	८	७१
१५	काशिराम विरस	८	६६
१६	कुसुम देवकोटा 'सानु'	१०	१११
१७	खगेन्द्र गिरी 'कोपिला'	१०	११७
१८	खगेन्द्र प्र. बस्याल	८	१९
१९	चक्र ब. चन्द	१०	८१
२०	जुभारु	७	१९
२१	टि. एन. जोशी 'किशोर'	७	५५
२२	डि. पि. दर्शन	९	५४
२३	तेज विक्रम शाही	९	९
२४	दिपा सुनामी 'दीप'	१०	११४
२५	दिल पौडेल	२	२
२६	देवी पन्थी	८	७१
२७	देवराज ओली 'प्रतिक'	१०	७४
२८	धनराज 'अविरल'	१०	१०९
२९	धर्मराज दानी 'सुनगाभा'	१०	९५
३०	निश्चल के. सी.	८	३४
३१	प्रकाश गिरी 'निश्चल'	८	६८
३२	प्रकाश भण्डारी 'मित्र'	७	१९
३३	" "	८	६६
३४	" "	९	३३
३५	प्रकाश राजपुरी	१०	११८
३६	प्रेम प्रकाश मल्ल 'मधुकर'	१०	११७

३७	विरेन्द्र श्रेष्ठ 'विस्मित'	८	७१
३८	बल ब. रावत 'सानु'	१०	१०९
३९	मनु ब्राजाकी	१	३
४०	मिन ब. थापा "मिलन"	८	६६
४१	योगेश रावल 'सनम'	१०	८६
४२	" "	८	६८
४३	" "	७	३४
४४	राम खनाल	८	७१
४५	राम पराजुली	७	५०१
४६	लक्की चौधरी	१०	७४
४७	लालजंग भण्डारी	९	१८
४८	" "	९	१८
४९	लिला राज दाहाल	७	१९
५०	लोकेश क्षेत्री 'आँचल'	१०	९४
५१	सरस्वती श्रेष्ठ	८	१९
५२	सेतराज संगम	७	५५
५३	" "	९	२७
५४	" "	८	६६

४.४ निवन्ध तथा लेख रचना:

क्र.सं.	लेखकको नाम	शीर्षक	वर्ष	पृष्ठ
१	कर्ण ब. थापा	पहिलो पटक खुट्टो मर्कदा	८	५०
२	के. एस. कडायत	आधुनिक समाजको सृजना	१	३०
३	कीर्ति जोशी	वतावरण संवेग	१०	७६
४	खगेन्द्र घोडासैनी	बम्बै गइरहन्छन्	९	२५
५	खगेन्द्र उपाध्याय	अछामी उपभाषिका र नेपाली भाषा	९	६
६	गुलभारीलाल 'बडेभाइ'	नारीहरुद्वारा शोषित पुरुष बबुरोको राम कथा	२	३१

७	डी. बी. बुढा	सत्ती कर्णाली सामुदायिक वन र यसले गरेका कार्यहरु	२	३१
८	तीतेपाती	गरिब	७	३२
९	धन कृष्ण उपाध्याय	लालुलोखाडी भाषिक भेद र यसका विशेषताहरु	१०	२
१०	धनराज गिरी	यहाँबाट शुरु हुन्छ दुर्भाग्यको कथा	९	१९
११	नन्दराम पाण्डे 'शास्त्री'	पुस्तक परिचय	९	३५
१२	निर्मल भण्डारी 'भ्रमित'	सुदुरपश्चिममा प्रचलित लोकगीतहरुको परिचय वर्गीकरण र उदाहरण	७	१०
१३	प्रकाश भण्डारी 'मित्र'	आमाकोजीवन सन्तानको दृष्टिबाट	२	१९
१४	प्रशु प्रधान	विराटनगर र वाणी प्रकाशन	७	५१
१५	पिताम्बर ढकाल	साहित्यको गन्तव्य कता ?	९	१०
१६	पुण्य कार्की	स्पर्शको अनुभूतिले पैदा गरेको अनुभूति	८	२५
१७	पूर्ण भाट	कर्णालीको भेल पार गर्दा	९	१३
१८	भोजराज भट्ट	तँ सँग तेरो देश छ ?	७	४५
१९	भोजराज भट्टराई	विगतलाई फर्केर हेर्दा	९	४५
२०	मोहन ब. रावल	कैलाली तथा बर्दिया जिल्लाको भूमिको संक्षिप्त परिचय	२	५५
२१	" "	सत्ती कर्णाली वनको संक्षिप्त परिचय	१	७
२२	यज्ञमूर्ति अर्याल	एउटै संग्रहमा तीन कृति	१०	८८
२३	यज्ञराज जोशी 'यात्री'	नेपालगञ्जको यात्रा	९	४१
२४	राजकुमार वैद्य	युवा बेरोजगारी र देश	१	१२

		विकास		
२५	रूपचन्द्र कुँवर (पन्थी)	आफूलाई आफै चिन	२	२
२६	लय खतिवडा	लोक साहित्यमा लोककथा	१०	१८
२७	विदुरलाल कायस्थ	सुदूरपश्चिम क्षेत्रकै महत्त्वपूर्ण मन्दिर अस्तित्व संकटमा	१०	१०१
२८	" "	पदम प्रकारेश्वर महादेव मन्दिर	१०	१०५
२९	सुरेन्द्र ब. कुँवर	लेखक बन्ने चाहाना	७	५९
३०	सम भारद्वाज	नेपाली साहित्यमा गजल विधा र यसको वर्तमान अवस्था	७	२५
३१	श्रेष्ठ प्रिया पथ्यर	गजल संरचना आधारभूत कुरा र इतिहास पनि	८	३
३२	सोम थापा 'प्रगति'	समाजमा धर्म सम्बन्धी वैज्ञानिक चिन्तन	१	२
३३	हिरण्य शर्मा	भिट्टा लोकगीतको परिचय	९	१७

४.५ कथा:

क्र.सं.	कथाकारको नाम	कथाको शीर्षक	वर्ष अंक	पृष्ठ
१	आर. पी. चन्द्र	पैसा	१	४
२	खडक शाही	कठाराघात	७	२७
३	चतुर्भूज निर्मल गौतम	उस्को व्यथा	७	३५
४	ध्वज ब. बुढा	अन्याय (लघुकथा)	१	२९
५	नारायण तिमिल्सेना	चिउरा	८	१४
६	प्रमोद आचार्य (नाइट)	पसिनाको मोल	८	३६
७	पुष्कर राज भट्ट	प्रतिक्षारत आँखाहरु	९	२२
८	पुष्पलता आचार्य	नियती	८	४४
९	भोजराज भट्ट	नसा	२	९

१०	महादेव अधिकारी	क्यासेटसँग निर्मलाको विहे	८	५३
११	यज्ञराज शाह	वर्षा	२	२४
१२	" "	खाते	७	२०
१३	योगेश रावल	बसभाडा (लघुकथा)	७	३४
१४	रविन्द्र कठायत	उस्ले नसिकेको त्यो कला	१०	८३
१५	रमेश अधिकारी	राम र राम र (लघुकथा)	७	१७
१६	रमेश रावल	धनवीरको आँखा खुल्यो	१	२९
१७	राम पराजुली	लोग्ने मान्छे	८	२९
१८	वासुदेव भाइसाहव	स्मृतिका आनन्ददायी क्षणहरु	२	१७
१९	विदूरलाल कायस्थ	बगलीमारा (लघुकथा)	१	२३
२०	शंकर प्र. शर्मा	प्रयोग	८	२०
२१	शुक्रऋषी चौलागाई	दलाल	१०	१२
२२	श्रेष्ठ प्रिया पथर	दोष कसलाई	२	३९
२३	" "	त्राशद त्यो क्षण	९	१
२४	सदानन्द अभागी	बलात्कृत भएकी थिइन	१०	६२
२५	सुमन अग्रवाल	इन्टरभ्यू	२	४८
२६	सुश्री निरु चौधरी	नयाँ जीवन (लघुकथा)	१	१०
२७	हेमन्ती जोशी	प्रवचन	९	५१
२८	" "	आकृति	१०	३७

४.६ मुक्तक:

क्र.सं.	मुक्तककारको नाम	वर्ष अंक	पृष्ठ
१	ओपेन्द्र खड्का 'प्रतिक्षा'	८	३५
२	कर्ण कुमार शर्मा	७	३४
३	" "	२	५०
४	" "	८	३४
५	कूलदीप भट्टराई	२	४९
६	ऋषम घिमिरे	७	६०

७	चन्द्र सापकोटा 'जलन'	१०	११३
८	" "	१०	११३
९	" "	१०	११३
१०	टोपेन्द्र शाह रसिक	१०	४९
११	" "	१०	४९
१२	दिप सागर पन्त 'प्यासी	९	२७
१३	" "	९	२७
१४	मिन ब. थापा 'मिलन'	१०	१०८
१५	" "	१०	१०८
१६	" "	१०	१०८
१७	विरेन्द्र लाल कायस्थ	१	३६
१८	राजु राना भाट 'लहर'	२	२२
१९	रुपा कुसुम	१०	११३
२०	" "	१०	११३
२१	लव कुमार वैद्य	१	४७
२२	श्रीमति गिता बुढाथोकी	७	३४
२३	सुरेन्द्र विष्ट 'विवश'	१०	११०
२४	" "	१०	११०
२५	हेमन्त हितैषी	९	११०
२६	" "	९	२४
२७	" "	९	२४
२८	" "	९	२४

४.७ गीत:

क्र.सं.	गीतकारको नाम	वर्ष	पृष्ठ
१	इन्द्रसुर वेल्डारे	९	९
२	ओमनाथ शर्मा कडरिया	७	४२
३	प्रकट पङ्गेनी 'शिव'	८	३२
४	पुष्कर खड्का 'यात्री'	१	३७

५	लुप्त	९	९
६	सुभाष गौतम	१०	११९
७	" "	१०	११९
८	" "	१०	११९
९	" "	१०	१२०
१०	" "	१०	१२०
११	सुमन पोखेल	७	४२
१२	होम ब. ओली 'क्षेत्री'	१	२१

४.८ समालोचना:

क्र.सं.	समालोचनाकार	शीर्षक	वर्ष	पृष्ठ
१	चक्र प्रसाद अधिकारी	कविता अध्ययन सम्बन्धी प्रमुख पक्षहरु	१०	५१
२	धनञ्जय तिमिल्सेना	शिवगिरीमा कान्तिको छाया सजीव छ	१	३८
३	" "	तीन घुम्ती उपन्यासको मनोविश्लेषणात्मक पक्ष	१०	३४
४	माधव वियोगी	कविशिरोमणि लेखनाथ पौड्याल र उनको काव्य चिन्तनको मूल्याङ्कन	८	८
५	सि. पि. संघर्षी	नेपाली कविताको समसमायिक धारा चरण र प्रवृत्ति	९	२९

४.९ एकाङ्की:

क्र.सं.	एकाङ्कीकारको नाम	शीर्षक	वर्ष	पृष्ठ
१	खगेन्द्र उपाध्याय	पात्र नम्बर दुई	१०	४२
२	रूपानन्द उपाध्याय	चुक्ली	९	३८
३	श्रेष्ठ प्रिया पथर	कैद मुक्त	१	१७
४	हिरण्य शर्मा	सुरुवात	१०	२७

परिच्छेद-पाँच (५)

नेपाली साहित्यमा 'अंकुर' पत्रिकाको विधागत योगदान

५.१ पृष्ठभूमि:

साहित्य चेतनाको बाहक हुनुका साथै समाजको दर्पण हो । पाठकहरुलाई समाजमा व्याप्त अन्याय, शोषण, विभेद र अन्धविश्वासका विरोधमा आवाज निकाल्नलाई उत्प्रेरणा जगाउने महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ । नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा पत्रपत्रिकाहरुले प्रारम्भ कालदेखि वर्तमान अवस्थासम्म आइपुग्दा ठूलो सहयोग पुऱ्याउँदै आएका छन् । यसैक्रममा 'अंकुर' को योगदान उलेख्य रहेको छ ।

नेपाली भाषा साहित्य कला संस्कृतिको विकास तथा विस्तार ग्रामीण क्षेत्रसम्ममा गर्ने तथा ओभ्हेलमा परेको क्षेत्र तथा स्रष्टाहरुलाई राष्ट्रिय स्तरमा चिनाउने उद्देश्य बोकेर प्रकाशनारम्भ गरेको 'अंकुर' पत्रिकाले नेपाली साहित्यमा निम्न बमोजिमको विधागत योगदान पुऱ्याएको छ ।

क्र.सं.	विधा	रचना संख्या
१	कविता	९५
२	गजल	५४
३	निवन्ध तथा लेख रचना	३३
४	कथा	२८
५	मुक्तक	२८
६	गीत	१२
७	समालोचना	५
८	एकाङ्की	४

५.२ कविता:

कविता साहित्यको सबैभन्दा पुरानो विधा हो । कविता भाषाको माध्यमबाट व्यक्त गरिने कलात्मक तथा रसात्मक अभिव्यक्ति हो । ओजपूर्ण सुन्दर शब्दहरूको प्रयोग गरेर व्यापक अर्थ प्रदान गर्ने सुन्दर लयबद्ध अभिव्यक्तिलाई कविता भनिन्छ । भाषिक अभिव्यक्तिले कलात्मक बान्कीमा प्रवेश गर्ने पहिलो अवसर पद्यमा पाएको हुनाले कवितालाई नै साहित्यको जेठो विधाका रूपमा स्वीकारिन्छ । विभिन्न विद्वानहरूले कवितालाई चिनाउन आ- आफ्नो दृष्टिकोण राख्दै आएका छन् । खासगरी मानव सभ्यताले भाषा आर्जन गर्न थालेदेखि नै कविताको जन्म भएको यसले प्राचीन लोकगीत, लोकगायन, गाथाचक्रका क्रमिक श्रृंखला हुँदै आफ्नो अस्तित्व निर्माण गरेको पाइन्छ ।³¹

भाषिक विकाससँगै लेख्यरूपको विकास भएपछि अनेकन युगीन घुम्तीहरू पार गर्दै आफ्ना कतिपय आधारभूत तत्वहरूको निरन्तरताका साथै कविताले आफ्नो गतिशिल यात्रा पूरा गरिसकेको छ । कविता के हो भन्ने प्रसङ्गमा पूर्वीय तथा पश्चिमी कविहरूले पनि कवितालाई परिभाषित गरेका छन् । कवि वर्डस्वथले कविताको परिभाषा यसरी दिएका छन् ।

“कविता एउटा सशक्त अनुभूतिको अविच्छिन्न उच्छलन हो यो शान्त क्षणमा पुनः संकलित वा स्मृत संवेगबाट जन्मन्छन्” ।³² मानव मनलाई प्रभावित बनाउने कविता मानव हृदयकै संवेदनशील धड्कनवा प्रस्फुटित भएको हुन्छ । यसैगरी कविताकै परिभाषा दिनेक्रममा विश्वनाथ भन्छन् । “रसिलो वाक्य नै कविता हो”³² यसबाट कवितामा साङ्गीतीकता हुन्छ, मिठास हुन्छ । यिनै गुणहरूले कवितालाई अरु विधाभन्दा पृथक रूपमा चिनाएको छ, भन्ने कुरा प्रष्टिन्छ । कविता पूर्वीय र पाश्चात्य सिद्धान्त र चिन्तनमा वा बाँधिँएर बसेको छैन । कवि र कविताका बारेमा नेपाली विद्वान कवि साहित्यकार, समालोचकहरूले पनि परिभाषित गर्दै आएका छन् । जसअनुसार पण्डितराज सोमनाथ सिक्देलको भनाइ यस्तो छ । “काव्यशैलीमा लेखिएका ग्रन्थ वा मनमा निस्किएका भावहरूलाई सुन्दर सुधारञ्जक भाषामा लेखिएको अभिव्यक्ति नै कविता हो” ।³³

31 वासुदेव त्रिपाठी र अन्य (सम्पा) नेपाली कविता (भाग-४) काठमाडौं साभ्ना प्रकाशन २०४६-प्र.४)

32 घटराज भट्टराई र शरदचन्द्र भट्टराई (सम्पा) प्राचीन नेपाली पद्य (दो.स) काठमाडौं सा. पृ. २०४८

33 भानुभक्त पोख्रेल सिद्धान्त र साहित्य (विराटनगर कुलचन्द्र शर्मा २०४०) प्र. १४२

यसैगरी कविवर माधव प्रसाद घिमिरेको दृष्टिमा “केही चिजलाई आफ्नो दृष्टिकोणमा जीवन र जगतलाई हेरी आएको अमूर्त रूपलाई केही माध्यमद्वारा बाहिर प्रकट हुन्छ भने त्यो नै कविता हो ” ।³⁴ नेपाली वृहत शब्दकोषका अनुसार व्यापक अर्थमा सबै प्रकारका पद्यात्मक रचना र सामान्यता छन्द गीत वा मुक्तकका विभिन्न प्रकारमा रचिएका कुनै एक वा भावनाका फुटकर पद्यात्मक वा लयात्मक काव्य कविको भाव वा कविकर्म नै कविता हो ।³⁵ आफ्नो अनुभवका आधारमा सुललित अमूर्त भावरासीलाई काल्पनिक विम्बको माध्यमले प्रकट गर्नु नै यथार्थमा कविता हो भन्ने चिन्तन नै सर्वमान्य रूपमा देखा पर्दछ । नेपाली कविताको लिखित परम्परा पृथ्वीनारायण शाहको वीरगाथा गाउने सुवानन्द दासबाट वि. सं. १८०१ - १८३१ भित्र शुरु भएको कुरा आजसम्मको इतिहासले जनाउँछ ।³⁶

यसरी उन्नाइसौं शताब्दीको पूर्वाद्धदेखि लेख्य रूपमा प्रकट हुन थालेको नेपाली कविताले अनेकौं युगीन घुम्तीहरु पार गर्दै आजसम्म गतिशील यात्रा तय गरिसकेको छ । पत्रपत्रिका प्रकाशनले कवितालाई फस्टाउने प्रशस्त अवसर प्रदान गर्‍यो । यसैक्रममा देशका विभिन्न क्षेत्रबाट गाउँदेखि शहरसम्म वि. सं. २०४६ सालको सफल जनआन्दोलन पश्चात प्राप्त वाकस्वतन्त्रताका कारण थुप्रै साहित्यिक पत्र-पत्रिकाहरु धमाधम प्रकाशन भए । यसैक्रममा सुदूरपश्चिमाञ्चलको सेती अञ्चल कैलाली जिल्लाको भानुपुस्तकालय सत्ती कैलालीद्वारा प्रकाशित अंकुर पत्रिकाले पनि नेपाली कविताको विकासमा ठूलो योगदान दिन सफल भएको छ ।

अंकुर विशुद्ध साहित्यिक पत्रिका भएकोले यसमा साहित्यका विविध विधाहरु प्रकाशित भएका छन् । तर संख्यात्मक हिसाबले कविता विधा अगाडी देखा पर्दछ । यस पत्रिकामा स्थापित तथा नवोदित कविहरुका ९५ (पञ्चानब्बे) वटा कविता प्रकाशित भएका छन् । अंकुरमा आफ्ना कविताहरु प्रस्तुत गर्ने केही उल्लेख कविहरु, ऋषभ घिमिरे, लिला फूयाँल, माधव वियोगी, कृष्ण प्र. पराजुली, मनिराज जोशी, निर्मल कुमार भण्डारी, ‘भ्रमित’ दिव्यसागर साउँद, प्रेम साँउद, खनाल मेघनाथ बन्धु,

34 घटराज भट्टराई र शरदचन्द्र शर्मा पूर्ववट प्र. च)

35 ऐजन प्र.च.

36 का वासुदेव त्रिपाठी र अन्य नेपाली वृहत शब्दकोष पा.स. कोठमाडौं रा.प्र.प्र. २०५८) पृ. २०३

यज्ञराज जोशी 'यात्री' श्रेष्ठ प्रिया 'पथर', अशोक, बोहरा, पुष्करराज भट्ट, कृष्ण सिंह पेला आदि । अंकुरमा छन्दोवद्ध र मुक्तलयका दुबैखाले कविताहरु प्रकाशित भएका छन् । यस पत्रिकामा, परिष्कारवादी, स्वच्छन्दवादी तथा प्रगतिवादी धाराका कविताहरु प्रकाशित भएका छन् । विविध विषयवस्तुहरु अङ्गालेर विविध प्रवृत्ति र शैलीमा लेखिएका सम्पूर्ण कविताहरुको अध्ययन एवम् विश्लेषण सम्भव नभएकाले यहाँ संक्षिप्त रूपमा यस पत्रिकामा प्रकाशित कविहरुमा कविता रचनाहरुको चिनारी प्रस्तुत गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

अंकुरमा केही परिष्कारवादी धाराका कविताहरु :- प्रकाशित भएका छन् । लेख्य व्याकरणको अनुशासनमा रही कविता लेख्ने, कवितामा भाव, लय, शैली र शिल्प परिमार्जन चाहने यस धाराका केही उल्लेख्य कविहरुका कविता पनि यस पत्रिकामा प्रकाशित भएका छन् । त्यस्ता कविहरुमा कृष्ण प्रसाद पराजुली, निर्मल भण्डारी 'भ्रमित' कपुर सिंह कडायत, भोजराज भट्ट, माधव वियोगी, कर्ण थापा, यज्ञराज जोशी, 'यात्री', जानकी देवी भट्ट, एन.आर. 'क्षितिज', ओम प्र. अधिकारी सुवास चन्द्र भण्डारी, खनाल मेघनाथ 'बन्धु', आदि रहेका छन् ।

यस धाराका कविताहरु शार्दूलविक्रीडित, मन्दाक्रान्ता र शिखरिणी लगायतका शास्त्रीय छन्दमा रचिएका छन् । नमूना स्वरुप:- निर्मल कुमार भण्डारी 'भ्रमित' को "राष्ट्रप्रति हाम्रो कर्तव्य" कविताका केही अंश:-

हामी नैतिकवान व्यक्ति बनिए, लाग्ला उभो राष्ट्र यो ।

हामी नैतिकहीन नायक बने, गिरा उधै राष्ट्र यो ।

सत्कर्म अवलम्बन गरिसदा, आदर्शवादी बनौं

माता राष्ट्र समीप सदकृति गरी या राष्ट्रवादी बनौं । अंकुर वर्ष २-अंक २ पृ. १५

शार्दूलविक्रीडित छन्दमा रचिएको प्रस्तुत कवितामा नागरिकले राष्ट्रप्रति आफूले निर्वाह गर्नुपर्ने दायित्व बोध गराउने अभिव्यक्ति दिइएको छ ।

५.२.१ स्वच्छन्दतावादी धारा:

नेपाली साहित्यको कविता विधाको हालसम्मको इतिहासलाई अध्ययन गर्दा परिष्कारवादी धाराको पछिल्लो चरणमा महाकवि लक्ष्मी प्र. देवकोटाको नेतृत्वमा अघि बढ्दै माधव प्र. घिमिरेसम्म पुग्दा निकै विकसित भएको देखिन्छ । स्वच्छन्दवादी धाराका पनि दुइवटा उपविभाजन भएको देखिन्छ । वि.सं. १९९२ देखि २००३

सालसम्म स्वच्छन्दतावादी धारा र वि.सं. २००४ देखि २०१६ सम्म स्वच्छन्दतावादी प्रगतिवादी धारा ।

“अंकुर पत्रिकामा स्वच्छन्दतावादी धाराका कविताहरु पनि रचना गरिएको पाईन्छ । यस धाराका कविहरुले, प्रकृति वर्णन, जीवन र जगतको रहस्य प्रेममय अतीतको भ्रमको साथै राष्ट्रवादी भावना आफ्ना कवितामा व्यक्त गरेका छन् । यस धारामा आफ्ना कविता प्रकाशित गर्ने कविहरुमा कर्ण ब. थापा, कृष्ण सिंह पेला, जानकी देवी भट्ट, सि.एस. भण्डारी, आर.पी. क्षितिज, भिम ब. महर, चतुर्भूज निर्मल गौगम, प्रेम साँउद, गिरीराज जोशी, करुणा विष्ट, जुनु क्षेत्री, भोजराज भट्ट, लक्ष्मी उप्रेती, ऋषभ घिमिरे आदि यस धाराका कविताहरु छन्दोबद्ध भन्दा छन्द मुक्त रुपमा रचना गरिएको पाईन्छ । (बोल आम) कर्ण ब. थापा

आँखा चिम्ली विदुल मनका भावना बहेछु
स्वप्ना वित्तै तपित तनको तत्त पिडा सहेछु ।
स्वप्नामा नै शरद ऋतुका काखमा पल्टिएछु
आँखा खोल्दा म त अझ कठै । थाड्नामा रहेछु ।

अंकुर वर्ष-१ - अंक एक पृष्ठ ८

मन्दाक्रान्ता छन्दमा रचिएको प्रस्तुत कवितामा आमाको ममतामयी काख गुमाउन पर्दाको पीडादायी क्षणको चित्रण गरिएको छ । स्वच्छन्दतावादी कविताले प्रारम्भमा क्रान्तिलाई संकेत गरेपनि उत्तरार्द्धमा समाजको पुरातनवादी यथास्थितिवादी धाराका विपरित क्रान्ति र परिवर्तनको चाहना गर्न थाल्यो । जसको फलस्वरूप स्वच्छन्दावादको अर्को अंगको रुपमा स्वच्छन्दतावादी प्रगतिवादी धाराको उदय हुन पुग्यो अंकुरमा स्वच्छन्दतावादी प्रगतिवादी धाराका कविता पनि प्रकाशित भएका छन् ।

उदाहरणको रुपमा हिरण्य कुमारी पाठकको ‘त्यो सल्केको ठूटो’ कविताको केही अंश
त्यो एउटा दाउराको ठूटो
मायाको सानो ओडारभित्र
आफूलाई अग्निको ज्वालाबाट
दन्काइरहेछ ।
यसरी यो धर्तीको स्वार्थी प्राणीहरुमा
प्राण फूकिरहेछ

जीवन बचाइरहेछ ।

अंकुर वर्ष १० अंक १० पृष्ठ ५२

आधुनिक नेपाली कविताको विकासमा महाकवि लक्ष्मी प्रसाद देवकोटाको देहावसान पश्चात नयाँ मोड देखा पयो । जसलाई नेपाली आधुनिक कविताको इतिहास 'प्रयोगवादी' धाराको नामले चिनिन्छ । प्रयोगवादी धारालाई नेपाली कविताको क्षेत्रमा भित्र्याउने प्रथम श्रष्टा कवि मोहन कोइराला हुन् । वि. सं. २०१७ सालमा 'रूपरेखा' मा प्रकाशित 'घाइतेयुग' का माध्यमबाट नेपाली कवितामा प्रयोगवादी धारा भित्रिएपनि त्यसतर्फको आकर्षक भने त्यसपछिका अन्य पत्रपत्रिकाहरुमा मौलाएको देखिन्छ ।

सैंतीस (३७) वर्षको लामो यात्रा पार गरिसकेपछिको अवस्थामा आइपुग्दा यो प्रयोगवादी धारामा थुप्रै कविता प्रकाशित भएका देखिन्छन् । यस अंकुर पत्रिकामा प्रयोगवादी धाराका कविता रचना गर्ने कवियित्री तथा कविहरु कृतिराज जोशी, श्रेष्ठ प्रिया पथ्यर, दिव्यसागर साउँद, अशोक बोहरा असिम, हिरण्य कुमारी पाठक, लक्ष्मी उप्रेती, टिकेन्द्र जलन, बद्री पालिखे, लिला फूयाँल, नारायण तिमिल्सेना आदिका कविताहरु प्रकाशित भएका छन् । उदाहरणको रूपमा श्रेष्ठ प्रिया 'पथ्यर' को "प्रसवित शिशु र आततायी पशुहरु" कविताका केही अंश:-

भण्टाको रुखमा मट्याङ्ग्रो ताकेर
जून भार्न खोज्ने सपनाको देशमा
मृत प्रायः वामपुङ्केहरु अभै
अविश्वसनीय जिजीविषा ओकेली रहेछन्
र अरण्य रोदन गरिरहेछन् ।

एक हुल चमेराहरु
कन्याड कुरुडको भेषमा
कहिले यो तप्कामा त
कहिले त्यो तप्कामा
पाहुना बनेर बास खोज्दैछन् ।

अंकुरः वर्ष १०, अंक १०, पृष्ठ २५

क्लिष्ट शैलीमा रचिएको यो कविता प्रयोग तर्फ उन्मुख रहेको छ । कविताको विषयवस्तु व्यापक हुने भएकाले जुनसुकै विषयवस्तुहरूलाई अङ्गालेर कविता सृजना हुनसक्छ । यस 'अंकुर' पत्रिकामा प्रकाशित कविताहरूको विषयमा पनि विविधता पाइन्छ । 'अंकुर' मा प्रकाशित कविताहरू राष्ट्रप्रेम, मायाप्रीति, प्रकृति प्रेम समसामयिक विसङ्गती र विकृतिमाथि व्यङ्ग्य लैङ्गिक उन्मुक्तिका लागि विद्रोह आदि जस्ता विषयवस्तुमा आधारित छन् ।

प्रकृतिको सुन्दर वर्णन गरेर मानवीय जनजीवनसँग समृद्ध बनाउदै लेखिएका कविताहरू 'अंकुर' मा प्रकाशित छन् । मनिराज जोशी, जयराज ओभा 'अभिलाषी', जानकी देवी भट्ट आदि कविहरूका प्रकृति वर्णन गरी लेखिएका कविताहरूले 'अंकुर' को शोभा बढाएका छन् ।

उदाहरणका लागि मनिराज जोशीको 'वसन्त' कविताको सानो अंश,
 नौलो भूषण अङ्गरङ्ग पहिरी रानी बनिन् मेदिनी
 नौलो पालुवा पलपल कुसुमले फेरी नया रेशनी
 गुञ्जेको छ नदी सुरम्य सूरमा सग्लो सफा निर्मल
 फक्रेको छ वसन्त यै विटपका चिल्ला मुना मञ्जुल ।

अंकुर: वर्ष ९, अंक ९ पृष्ठ १२

प्रस्तुत कवितांशमा वसन्त ऋतुको बेला प्रकृतिमा देखा परेको लावण्युक्त सौन्दर्यको महिमा व्यक्त गरिएको छ । 'अंकुर' मा राष्ट्रवादी भावनाले भरिएका कविताहरू पनि प्रकाशित भएका छन् । राष्ट्रिय अखण्डता, व्यक्तिगत स्वतन्त्रता जातीय एकताको भाव व्यक्त गरिएका कविता रचना गर्ने कविहरूमा माधव वियोगी, निर्मल कुमार भण्डारी 'भ्रमित', दिव्यसागर साउँद, मनिराज जोशी आदि रहेका छन् । राष्ट्र भावले ओतप्रोत कवि निर्मल कुमार भण्डारी भ्रमितको "राष्ट्रप्रति हाम्रो कर्तव्य" कविताको केही अंश :-

हामी हौ यस राष्ट्रका उपज रे, नेपाल हो राष्ट्र यो
 यसकै कोमल काखमा जनमको आनन्द बेला वित्यो
 हामी लम्किनुपर्छ एकजुट भै यै राष्ट्र उत्थानमा
 भारा तिर्नु छ जन्मभूमितलको, लागौ समुत्थानमा
 अंकुर, वर्ष - २, अंक - २ पृष्ठ १५

उल्लेखित कवितामा नेपाल राष्ट्रमा बसोबास गर्ने नेपाली नागरिकले राष्ट्रप्रति गर्नुपर्ने मुख्य कर्मको र धर्मको वर्णन गरिएको छ । यस 'अंकुर' पत्रिकामा नारी विद्रोहको स्वर उर्लिएका कविताहरु पनि प्रकाशित भएका छन् । कवियित्री कमला शर्माको 'सावधान' कविताको केही अंश :

यो देश
यो समाज अनि यो परिवेश
जहाँ हरेक दिन प्रत्येक नारीले
आफ्ना इच्छा र चाहानालाई
पुरुषनामक बैकमा बन्धक राखेर
जीवन चलाउनु पर्छ .....

रेविजग्रस्त पुरुषहरु
मौका पाउना साथ
जसलाई पनि टोक्नसक्छन्
त्यसैले ए ! दिदीबहिनीहरु
सावधान !

अंकुर : वर्ष - ९, अंक ९, पृष्ठ ३७

यस अंकुर पत्रिकामा युगीन विकृति र विसंगती र तत्कालीन राजनैतिक परिवेशले निम्ताएको भ्रष्टाचार, कालोबजारी र सन्त्रास विरुद्ध व्यङ्ग्य प्रहार भएका कविताहरु पनि प्रकाशित भएका छन् । यस्ता खाले कविता रचना गर्ने कविहरुमा श्रेष्ठ प्रिया 'पथ्थर', मिन ब. लामा, लिला फुयाँल, दिव्यसागर साउँद, अशोक बोहरा आदि रहेका छन् । लीला फुयाँलको 'भुस्याहा कुकुरहरु' कविताको केही अंश :

भुस्याहा कुकुरहरु दिनभरी गाउँका सडकमा
अनि शहरका गल्ली-गल्ली
भोकाएका व्याधा भै चहाउँ हिड्छन् ।
केवल सक्छन् आफूभन्दा निर्धा
सोभ्ना जनावरलाई टोक्न ।

अंकुर: वर्ष ७, अंक- ७, पृष्ठ ४३

यसरी अंकुरमा प्रकाशित कविताहरुको विषयवस्तुमा विविधता पाईन्छ । यस पत्रिकामा प्रकाशित कविताहरुको भाषाशैली सरल र सरस छ । पद्य र गद्य दुवैखाले कविताले प्राथमिकता पाएका छन् । छन्दोबद्ध कविताहरुको संख्या तुलनात्मक रुपमा

कम रहेको र थोरै कविताहरूको भाषाशैली कमजोर रहे पनि समग्रमा कविताहरू सरल र सरस रहेका छन् ।

५.३ गजल:

गजल शब्दको उद्गम भाषिक भूमि अरबी हो । यो स्त्रीलिङ्गी शब्द हो । मुन ब्राजाकीको अनुसार ग+ज+आल पदहरूको यौगिक विधानबाट गजल शब्दको व्युत्पादन भएको हो । अरबी भाषामा ग को अर्थ वाणी, ज को अर्थ नारी र अलको अर्थ संग हुन्छ । यसैगरी डा. ताहिरा नैयरका अनुसार गजल शब्दको व्युत्पत्ति गैन, जि र लाम यी तीनवटा अक्षरहरूको मेलबाट भएको हो भन्ने उल्लेख पनि पाईन्छ ।³⁷ प्रेमिका वा स्त्रीसंगको कुराकानी स्त्रीको वाणी, प्रेमिका विषयमा कुराकानी, प्रणयवार्ता यौवना नारीको वर्णन गर्नु, प्रेमको भावना व्यक्त गर्नु आदि हुन्छ । गजललाई पारिभाषित गर्ने क्रममा डा. रोहिताश्व अस्थानाका अनुसार “शिल्पका दृष्टिले पाँच, सात वा ती भन्दा बढी शेरहरूको समूहको नाम गजल हो ।”³⁸ डा. सरदार मुजावरका अनुसार “मनका भावलाई शेरहरूका माध्यमबाट अभिव्यक्त गर्ने कलाको नाम गजल हो । जुन रचनामा मतला, रदफ, काफिया र मकताको सफल निर्वाह गरिएको हुन्छ ।”³⁹ ज्ञानुवाकर पौडेलका अनुसार “गजल अत्यन्त संवेदनशील र तीक्ष्ण विधा हो । यसमा तीक्ष्ण र तिख्खर अभिव्यक्ति रहेको हुन्छ । मनु ब्राजाकी अनुसार, गजल भनेको प्रणय, कामना र आन्तरिक पीडाका हार्दिक भावहरूको सन्तुलित अभिव्यक्ति हो ।”⁴⁰

डा. घनश्याम परिश्रमीका अनुसार: “गजल एउटा प्राविधिक र शास्त्रीय काव्य विधा हो । यसको सृजना काफिया मिलेको स्वायत्त शेरहरूको समायोजनबाट हुन्छ । यो भाव गाम्भीर्य, प्रतीकात्मका आदिका दृष्टिले गीतसंग सन्निकट देखिन्छ । तर यो गीत मात्र पनि होइन र कविता मात्र पनि होइन् । यी दुबैको अविभाज्य विलयन गजलमा भएको छ । यो एउटै बहरमा आवद्ध कम्तीमा पनि चार स्वीकार छैन । प्रणयभाव व्यक्त गर्ने सन्दर्भमा यसको उद्भव भएको हो तापनि आजको गजलले

37 डा. घनश्याम न्यौपाने परिश्रमी, गजल सौन्दर्य मिमांसा (२०६४) पृ. ५

38 ऐजन

39 ऐजन

40 ऐजन

सीमा, नाघेको छ । गजल आज जीवन र जगतका हरेक पक्षको प्रतिविम्ब देखाउने ऐना बनिसकेको छ ।”⁴¹

गजल फारसी, उर्दू, हिन्दी हुँदै नेपाली भाषामा प्रवेश गराउने कार्य माध्यमिक कालको केन्द्रिय प्रतिभा मोतीराम भट्टद्वारा भएको हो । उनको शेषपछिका उनको अनुयायी गजलकारहरु शम्भु प्रसाद ढुङ्गेल, भीमनिधि तिवारी, उपेन्द्र ‘जिगर’ अर्थात वि. सं. १९४० देखि वि. सं. १९९६ सम्मका गजल भक्तिरस र श्रृङ्गारिक रसमा प्रवाहित भएपनि नेपाली गजलको पुनः जागरणका प्रनेता ज्ञानुवाकर पौडेल ललिजन रावल, देवी पन्थी घनश्याम परिश्रम, धनराज गिरी, रवि प्राञ्जल बुँद राना लगाएतका स्रष्टाहरुद्वारा गजलले विकसित परिमार्जित हुँदै साहित्यका नौवटै रसलाई आत्मसात गरेको देखिन्छ ।⁴²

माध्यमिक कालको अन्त्य देखि आधुनिक कालको पूर्वाद्धको चरणमा गजल विधामा नगण्य मात्रामा प्रगति भएको देखिन्छ । गजलको उत्पत्तिका दृष्टिले बिचको अवधिमा गजलको क्षेत्रमा सुस्तता छाँयो । वि. सं. २०३६ सालदेखि यताको अवस्थामा आइपुग्दा गजलको क्षेत्रमा उल्लेखनीय प्रगति भएको देखिन्छ ।

गजलमञ्च, विशुद्ध गजल केन्द्रित पत्रपत्रिका तथा गजल विशेषाङ्क र प्रायजसो सबै साहित्यिक गोष्ठीहरुमा गजल वाचन र श्रवण कार्यको थालनीले गर्दा आफ्नो छोटो समयमा पनि नेपाली साहित्यमा गजल लोकप्रिय विधाका रूपमा स्थापित भईसकेको छ । देश काल परिस्थित अनुसार, मान्छेको मनोवृत्ति परिवर्तन हुन्छ समाज परिवर्तन हुन्छ । तदनुरूप सुरुमा संद्वीर्ण घेरामा सीमित गजल विधा अहिले जीवन जगतका आन्तारिक र बाह्य दुवै पक्षलाई समेटेर साहित्यको कुनै एउटा रसको पेवा नभएर सम्पूर्ण रसलाई समेट्न सफल भएको देखिन्छ । नेपाली गजल विधामा पूर्णः जागरण पश्चात गजलको देशभरी लहर नै चल्यो । राष्ट्रिय र स्थानीय स्तरबाट प्रकाशित विभिन्न पत्रपत्रिका तथा विभिन्न क्षेत्रमा स्थापना भइरहेका गजल मञ्चहरुले भनै ठूलो योगदान दिए ।

---

41 ऐजन

42 ऐजन

अंकुर पत्रिकाको प्रकाशन कालमा गजलको विकास चरमोत्कर्षमा पुगेको थियो । अतः यस अंकुरमा राष्ट्रिय स्तरमा ख्याती प्राप्त गजलकार देखि स्थानीय तहमा भर्खर गजलमा प्रवेश गरेका गजल स्रष्टाहरुको उपस्थिति देखिन्छ । संख्यात्मक हिसाबले अंकुर पत्रिकामा कवितापछि दोस्रो विधाका रूपमा यस पत्रिकामा गजलले स्थान ओगट्न सफल भएको छ । यसमा ४५ जना गजलकारका ५४ वटा गजलहरु प्रकाशित भएका छन् । यस अंकुर मा प्रकाशित सबै गजलहरु गजल शास्त्रीय मूल्य मान्यतामा अट्न नसकेका अर्थात गजलको संरचनाम नभएका पनि देखिन्छन् । विषयवस्तुको उपस्थितिमा पनि अलिक फितला छन् भने केही गजलहरु स-शक्त र चोटिला छन् ।

उल्लेखित सबै विषयवस्तुलाई सूक्ष्म रूपले अध्ययन विश्लेषण असम्भव भएकाले विषयगत आधारमा 'अंकुर' मा प्रकाशित गजलहरुको चर्चा गर्ने प्रयास गरिएको छ ।

माया प्रेममा आधारित:- गजलको शाब्दिक अर्थले नारी वा प्रेमिकासंगको मधुर वा प्रणय प्रसंगित वार्तालाप बुझाउने भएकाले गजलको आधारभूमि माया प्रेम र श्रृंगारिक रस नै भएको देखिन्छ । माया प्रेममा आधारित भएर गजल प्रकाशन गर्ने गजलकारहरुमा, लम्की चौधरी, करुणा वराल, लालजंग भण्डारी, धर्मराज दानी 'सुनगाभा', राम पराजुली, अशोक बोहरा आदि ।

राष्ट्रियता तथा देशभक्ति पूर्ण भावले:- समेटिएका केही गजलहरु प्रकाशित भएका छन् । मान्छेमा स्वार्थी भावना व्याप्त भएर समग्र भलाईको भावना ओभ्रैल पर्दै गएको अवस्थामा राष्ट्र प्रेमको वकालत गर्दै गजल रचना गर्ने स्रष्टाहरुमा प्रकाश भण्डारी 'मित्र', मिन ब. थापा मिलन, देवी पन्थी, योगेश रावल 'सनम', बल ब. रावत 'सानु', केशवराज शाही 'निमेश', प्रकाश पराजुली आदि ।

वि. सं. २०४६ सालको सफल जनआन्दोलन पश्चात स्थापित प्रजातान्त्रिक बहुदलिय शासन व्यवस्थाले जनआकांक्षा संवोधन गर्न नसकेको र राजनैतिक पहुँच र पदीय शक्ती दुरुपयोग गर्दै देशका हरेक क्षेत्रमा व्याप्त भ्रष्टाचार, घुसखोरी, नातावाद, अवसरवाद जस्ता विकृति र विसंगतिहरु मौलाएर देशको प्रगति र उन्नती ठप्प भएको अवस्थामा उक्त कुराहरुको विरोध गर्दै गजल सृजना मार्फत संघर्ष र

विरोध गरेको देखिन्छ । यस्ता खाले गजल रचना गर्ने गजलकारहरुमा मनु ब्राजाकी, अच्युत खनाल, निरक घर्ती 'समिप', आदर्शदीप रावल, निश्चल के.सी., मिन ब. थापा 'मिलन', अमर त्यागी, प्रकाश गिरी 'निश्चल', कविराज पोखेल, देवी पन्थी, राम खनाल, तेज विक्रम शाही, कर्ण थापा, कुसुम देवकोटा, 'सानु' कपिल न्यौपाने 'अन्जान', अर्जुन भण्डारी 'कुण्ठित' आदि रहेका छन् ।

५.४ कथा:

कथा सुन्ने सुनाउने चलन धेरै पुरानो भए पनि यसले स्वतन्त्र र निश्चित साहित्यिक विधाको रूपमा जन्म लिने अवसर चाही निकैपछि पाएको हो । आधुनिक विश्व साहित्यमा अत्यन्त लोकप्रिय गद्य विधाको रूपमा कथालाई लिइन्छ । आधुनिक विश्वको वेफुर्सदिलो दिनचर्चामा छोटो सरल र रोचक साहित्यिक विधाले नै लोकप्रियता प्राप्त गर्नु स्वाभाविक ठहर्छ र यस दृष्टिमा कथा विधा नै अगाडी आउँछ । आधुनिक कथाको लम्बाई एक बसाइमा पढीसकिने हुनुपर्छ भनी कथाको संक्षिप्तताको परिभाषा दिने चिन्तक वा कथाकारका परिभाषालाई पत्रकारहरुले पत्रिकाका माध्यमबाट प्रचार प्रसार गरे भने सोही परिभाषा अनुरूप लेखिएका कथालाई पनि छपाइ दिए ।

कथाको परिभाषा सर्वप्रथम अमेरिकी एड्गर एलेन पो ले गरेका थिए । उनका अनुसार - “कथा आफैमा स्वतः एकै बसाइमा पढीसकिने एउटा यस्तो लघुतम् आख्यान हो । जो पाठकहरुमा एकमात्र प्रभाव उत्पन्न गराउने उद्देश्यले लेखिएको हुन्छ । यसको प्रभावोत्पादकतामा बाधा पुऱ्याउने कुनै पनि विषय वा प्रसङ्गको उल्लेख गरिएको हुदैन ।”⁴³

परिवेश उपव्याख्याय र प्रतिक्रियाको अन्तर्निहित योजनामा बाडिएर प्रतिफलित हुने लघु विस्तार भएको गद्यलाई साहित्यमा कथा भनिन्छ ।”⁴⁴

एड्गर एलेन पो पछि पनि कथाको परिभाषा धेरैले दिने प्रयास गरेका छन् । तर यिनमा 'पो' कै अनुरूपका परिभाषा रहेका पाईन्छन् । यसरी 'पो' कै बुँदालाई आधार मानेर पछिका विद्वानहरुले कथाको परिभाषा दिएका हुनाले पो को कथाको

43 भानुभक्त पोखेल, सिद्धान्त र साहित्य, (विराटनगर कुलचन्द्र शर्मा २०४०) पृ. १४२

44 मोहनराज शर्मा, कथाको विकास प्रक्रिया, दोस्रो संस्करण, (काठमाडौँ : सा. प्र. २०५०) पृ.१

परिभाषालाई महत्पूर्ण र चर्चित मानिन्छ । नेपाली कथाको सन्दर्भमा पुराना नेपाली कथामा काल्पनिकता र अवास्तविकता नै ज्यादा थियो । पुराना तोता मैना, वीरसिक्का, शुक्रवह्तरी, सुनकेसा रानी र शिशिर वसन्त आदि कथाहरुमा अयथार्थता, निराधार, कल्पना, मिथ्या घटनाको रोमाञ्चकारी वर्णन, औपदेशिकता वा नग्न श्रृङ्गारिकता बाहेक वास्तविक जीवन र जगतलाई पर्गेल्ने पत्यारलाग्दो तथ्य हुदैनथ्यो । आधुनिक कथा लेखनको चेष्टासम्म चाहि १९५९ देखि शुरु भएको र यस चेष्टाले १९८५ देखि प्रशस्त विकसित रूप लिन थालेको तथा १९८९-९२ सम्ममा यसको पूर्ण प्रतिस्थापन भएको देखिन्छ ।⁴⁵

कथाकार गुरु प्रसाद मैनालीको नासो (१९९२) कथाबाट नेपाली कथामा आधुनिकताको प्रारम्भ भएको हो । नेपाली कथाको इतिहासलाई आधुनिकताको द्वारमा प्रवेश गराउने श्रेय काठमाडौंबाट प्रकाशित हुने 'शारदा' (१९९१), 'साहित्य स्रोत' (२००४) 'हाम्रो कथा' (२००६) 'प्रभात' (२००८) 'प्रगति' (२०१०) 'धरती' (२०१३) आदि पत्रपत्रिकालाई जान्छ । यसरी कथाको विकास यात्रामा आधुनिक नेपाली कथा आफ्नो स्वतन्त्र मूल्य मान्यता भित्र छुट्टै अस्तित्व कायम राख्न सफल रहेको छ । यस अवधिमा धेरै कथाकारहरु आ-आफ्नै शैलीगत भिन्नतामा निजत्वको छाप छोड्न सफल रहेका देखिन्छन् ।

नेपाली कथा विधाको विकास क्रममा पत्रपत्रिकाहरुको महत्वपूर्ण भूमिका रहेको कुरा कसैले नकार्न सक्दैन । यसै क्रममा 'अंकुर' पत्रिकाको योगदान सराहनीय रहेको छ । यस पत्रिकामा आफ्ना रचना प्रकाशित गर्ने उल्लेख्य कथाकारहरु श्रेष्ठ प्रिया 'पथ्यर', हेमन्ती जोशी, विदुरलाल कायस्थ, यज्ञराज शाह, भोजराज भट्ट, पुष्करराज भट्ट, शंकर शर्मा, शुक्रऋषी चौलागाई, सदानन्द अभागी, रविन्द्र कठायत, चतुर्भूज निर्मल गौतम आदि कथाकारहरुका लामा छोटो (लघुकथा) गरी २५ जना कथाकारका २८ वटा कथा प्रकाशित भएका छन् । संख्यात्मक हिसाबले अलिक थोरै भएपनि विविध प्रवृत्ति र विषयवस्तुका कथाहरु प्रकाशित भएका छन् । सम्पूर्ण कथाहरुको विश्लेषण सम्भव नभएकाले यसमा के-कस्ता विषयवस्तु र शैलीशिल्पका कथाहरु प्रकाशित भएका छन् भन्ने अध्ययन गरिएको छ । कथा वस्तुका दृष्टिले

45 भानुभक्त पोखरेल, पूर्षवन पृष्ठ २३८

अंकुरमा विभिन्न विषय वस्तुका कथाहरु प्रकाशित भएको पाइन्छ । सामाजिक यथार्थवादी, मनोवैज्ञानिक, ऐतिहासिक कथावस्तुका कथाहरु यस पत्रिकामा प्रकाशित भएका छन् ।

कथावस्तुका दृष्टिले 'अंकुर' मा विभिन्न विषयवस्तुका कथाहरु प्रकाशित भएको पाइन्छ । यस पत्रिकामा अन्यका तुलनामा समसामयिक विषयवस्तुका कथाहरुको प्रधानता देखिन्छ । वर्तमान व्याप्त सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक तथा मानविय समस्याग्रस्त समसामयिक विषयवस्तुलाई कथानकता प्रदान गर्ने कथाकारहरु श्रेष्ठ प्रिया 'पथर', यज्ञराज शाह, हेमन्ती जोशी, नारायण तिमिल्सेना, राम पराजुली, महादेव अधिकारी, शुक्रऋषी चौलागाई, खडक शाही आदि रहेका छन् ।

'अंकुर' मा प्रकाशित सामाजिक विषयवस्तुमा आधारित कथाहरु मध्ये रामपराजुलीको 'लोग्नेमान्छे', खडक शाहीको 'कुठाराघात' यि दुई कथाहरुमा हाम्रै समाजमा व्याप्त मान्छेका प्रवृत्ति र विश्वासघातले गर्दा भोग्नुपर्ने पीडाको मार्मिक ढङ्गले चित्रण गरिएको छ ।

'अंकुर' मा मनोवैज्ञानिक विषयवस्तुलाई अंगालेर लेखिएका कथाहरु पनि प्रकाशित भएका छन् । मानव मन र मानवीय प्रवृत्तिको आन्तरिक तथा गहन अध्ययन गरी चित्रण गरिएको कथाहरुमा नारायण तिमिल्सेनाको 'चिउरा' श्रेष्ठ प्रिया 'पथर' को 'त्रासद त्यो क्षण', हेमन्ती जोशीको 'आकृति' जस्ता कथाहरु रहेका छन् । मानविय मनमा दमित र कुण्ठित विभिन्न विषयवस्तुलाई गहनरूपमा केलाएर लेखिएका छन् । 'अंकुर' पत्रिकामा ठूला कथाहरुका साथै लघुकथा भनेर चिनिने अत्यन्तै छोटो कथाहरु समेत प्रकाशित भएका छन् । कथाको भाषा सरल र सरस छ ।

५.५ निबन्ध:

'बन्ध' धातुमा नि उपसर्ग र 'धञ' प्रत्यय गाँसिएर निबन्ध शब्द व्युत्पन्न भएको छ । यो शब्द संस्कृत भाषाबाट नेपालीमा आएको हो । यसको शाब्दिक अर्थ

हुन्छ, पुरै बाँधिएको वा राम्ररी कसिएको रूप । साहित्यिक विधामा निबन्ध शब्द अंग्रेजीको एस्से (ESSAY) शब्दको पर्यायवाची भएर आएको छ ।⁴⁶

निबन्धमा कुनै विषय वस्तुबारे सोभो वर्णन वा निजी विचारधारा मिसाएर व्यक्त गरिएको हुन्छ । वास्तवमा आज निबन्ध शब्द 'एरिञ्जर' फ्रेन्चको 'एसाई' र अंग्रेजीको 'एस्से' को अनुवाद भएर देखापरेको छ । अहिले नेपाली साहित्यमा प्रचलित निबन्ध पाश्चात साहित्यको देन भएकोले यसको शाब्दिक अर्थ हुन्छ । परीक्षण र प्रयत्न, निबन्ध विधाका जन्मदाता फ्रान्सका मोन्तेन हुन् ।⁴⁷ उनले प्रथम पल्ट 'एस्से' शब्दको प्रयोग गरेका थिए ।⁴⁸ अंग्रेजी साहित्यमा फ्रान्सिस बेकनद्वारा सोह्रौं शताब्दीको अन्त्यमा यस विधाको प्रवेश भयो ।

निबन्धमा निबन्धकारले आफ्ना मनमा लागेका कुरा स्वतन्त्र रूपमा व्यक्त गर्दछ । निबन्धमा कुनै विषयको वर्णन र विवेचना हुनुका साथै आत्मपरक भावना पनि अभिव्यक्त गर्न सकिन्छ । निबन्ध विधाको जन्म फ्रान्समा भए पनि यसको विकास र विस्तार भने बेलायतमा भएको हो, त्यसपछि यो भारत हुँदै नेपालमा भित्रिएको हो । निबन्धको बारेमा विभिन्न विद्वानहरूका विविध परिभाषाहरू निम्नानुसार छन् :-

फ्रान्सेली निबन्धकार मोन्तेनले निबन्ध एक प्रकारको आत्मप्रकाशनको प्रयत्न हो भनेका छन् ।⁴⁹

बेकन: अंग्रेजी साहित्यका प्रथम निबन्धकार बेकनले निबन्धलाई छरिएको चिन्तन भनेका छन् ।

डा. जोन्सनका अनुसार "निबन्ध भनेको मनको उन्मुक्त विचरण हो । यो यस्तो अनियमित र अपरिपक्क रचना हो, जसमा कुनै नियम वा क्रम रहदैन ।"⁵⁰

निबन्धका बारेमा नेपाली निबन्धकारहरूले आफ्नै पाराले परिभाषित गरेका छन् ।

---

46 गोपीकृष्ण शर्मा, निबन्ध परिचय, (काठमाडौं : रत्नपुस्तकभण्डार २०४०) पृ. ५

47 ऐजन

48 दयाराम श्रेष्ठ र मोहनराज शर्मा, पूर्ववतत पृ. १२

49 गोपी कृष्ण शर्मा, पूर्ववत, पृ. १०

50 ऐजन

लक्ष्मी प्रसाद देवकोटाका अनुसार “निबन्ध टेबुल गफ हो, चस्मादार अध्यापकको व्याख्यान होइन नत वमन वेदान्त । यसमा ठर्रोपना हुदैन, यो लच्छिन्ध र घनिष्टतातिर ओर्लन्छ ।”⁵¹

हृदयचन्द्र सिंह प्रधान: “लेखकले कलमको पछिपछि दौडेर मात्र पुग्दैन । पाठकलाई प्रभावित पार्न कलमलाई हृदय पक्राउने कोसिस पनि गर्नुपर्दछ । परिमार्जित र परिपक्व विचार दृष्टिकोणलाई व्यङ्ग्य, हास्य, ठट्ट्यौलोपना मामुली तवरबाट पोख्दै जानुपर्छ, भन्ने रहेको छ ।”⁵²

निबन्ध गद्य काव्यको यस्तो विधा हो, जसमा लेखक एउटा सीमित आकारमा यस विविध रूप जगतप्रति आफ्ना भावनात्मक तथा निजात्मक प्रतिक्रियाहरु प्रकट गर्दछ ।⁵³ नेपाली कथा भै निबन्ध विधा पनि पत्रपत्रिकासँग सम्बद्ध हुन थालेपछि नै स्वरूपातसक विकासतर्फ अग्रसर हुनथाल्यो । गोरखापत्र माधवी, चन्द्र, गोर्खाली, चन्द्रिका, जन्मभूमि, गोर्खा संसार, शारदा नेपाली साहित्य सम्मेलन पत्रिका धरती, मधुपर्क, इन्द्रेणी, रुपरेखा आदि जस्ता पत्रिकामा प्रकाशित भएका निबन्धहरु यस कुराका प्रमाण हुन् ।

नेपाली निबन्धको इतिहासमा सर्वप्रथम भारतबाट प्रकाशित भएका पत्रपत्रिकाहरुबाटै यसको निर्माण भएको पाइन्छ । मौलिक नेपाली निबन्धको परम्परा ‘गोरखापत्र’ पत्रिकाबाट सुरु भएकोले यस पत्रिकामा प्रकाशित गद्य रचनाहरुको ऐतिहासिक मूल्य छ । ‘गोरखापत्र पछि क्रमशः ‘सुन्दरी’ ‘माधवी’ पत्रिकाले यस विधालाई विकसित अवस्थातिर अग्रसर गराए । वि. सं. १९७१ मा ‘चन्द्र’ पत्रिकाको प्रकाशन भयो । यो गद्य प्रधान पत्रिका हो । वि. सं. १९७० मा प्रकाशित ‘गोर्खाली’ पत्रिकामा पद्मनाथ सापकोटा र सूर्य विक्रम ज्ञवालीका निबन्धहरु प्रकाशित भए । ‘चन्द्रिका’ (१९७४) लाई निबन्ध प्रधान पत्रिका मान्न सकिन्छ ।

यसमा प्रकाशित शम्भुप्रसाद दुङ्गेलको ‘महेन्द्र मल्ली’ निबन्धले नेपाली निबन्धको इतिहासलाई निकै विकसित तल्याएको देखिन्छ । लक्ष्मी प्रसाद देवकोटा

---

51 ऐजन

52 ऐजन

53 भानुभक्त पोखेल, पूर्ववत पृ. २०९

प्रथम आधुनिक नेपाली निवन्धकार हुन् । ‘शारदा’ (१९९१) मा प्रकाशित भएको उनको पहिलो निवन्ध ‘आषाढको पन्ध्र’ (१९९२) पहिलो आधुनिक निवन्ध हो । यसभन्दा अगाडी प्रकाशित भएको बालकृष्ण समको ‘बर्दहामा शिकार’ निवन्ध नभएर कथा थियो ।⁵⁴ वि. सं. १९९० को दशक नेपाली गद्यको महत्वपूर्ण दशक थियो । यस दशकमा विशेष गरी ‘शारदा’ र त्यसपछिका ‘उद्योग’, ‘उदय’, ‘नेबुला’, ‘परिवर्तन’, खोजी पत्रिकाहरूले नेपाली निवन्धको विकासमा महत्वपूर्ण योगदान दिए । नेपाली साहित्यका अरु विधा भन्दा निवन्धको गतिमा वि. सं. २००७ को क्रान्ति पश्चात प्रजातन्त्रको स्थापना भएपछि यथेष्ट भिन्नता आयो । त्यस समयमा भाव संवेदनामूलक निवन्धभन्दा बौद्धिक घनत्वद्वारा सिञ्चित निवन्धहरू बढी फस्टाए । २००७ सालपछिको उदार शिक्षानीतिले बौद्धिक वातावरणमा जुन प्रकारको उत्साह र गम्भीरता देखा पर्यो, त्यसले गर्दा नेपाली निवन्धले पनि सम्पूर्ण वाङ्मयको परिक्रमा गर्न थाल्यो । कला, संस्कृति, इतिहास, समाजशास्त्र आदिमा

चिन्तन मननको प्रक्रिया शुरु हुन थाल्यो, यस्तो पृष्ठभूमिले नेपाली निवन्ध सम्पन्न तथा सुदृढ बन्दै गयो । हास्य तथा व्यङ्ग्य मिश्रित निवन्ध पनि फस्टाउन थाले । राष्ट्रिय चेतनालाई वृद्धि गर्ने खालका निवन्धहरू पनि देखा परे । संख्यात्मक हिसाबले नेपाली निवन्ध कम मात्रामा प्रकाशित भएर पनि गुणात्मक फड्को मार्न सफल भएको देखिन्छ । नेपाली साहित्यमा निवन्ध प्रायजसो साहित्यकारहरूले साभ्ना विधाको रूपमा स्वीकार गरेको देखिन्छ । साहित्यिक तथा साहित्येतर पत्रपत्रिकाहरूमा समेत निवन्ध गुणात्मक दृष्टिले पनि कम समृद्ध छैन ।

अन्य विधाको विकासमा जस्तै निवन्धको विकासमा पनि साहित्यिक पत्रपत्रिकाले खेलेको योगदानसँगै यस ‘अंकुर’ पत्रिकाले पनि यथासक्य भूमिका निर्वाह गरेको छ । यस पत्रिकामा ३१ जना निवन्धकारका ३३ वटा निवन्धहरू प्रकाशित भएका छन् । निवन्ध, लेख, परिचयात्मक लेख, सस्मरण आदि तथा लेख र निवन्ध समकक्षी विधा भएकोले यहाँ पनि एउटै स्तम्भ अन्तर्गत चर्चा गरिएको छ । यस पत्रिकामा प्रकाशित निवन्धमा विषय र शैलीगत विविधता पाइन्छ । त्यसैले ‘अंकुर’ मा प्रकाशित लेख निवन्धलाई विभिन्न वर्गमा विभाजन गर्न सकिन्छ ।

54 दयाराम श्रेष्ठ र मोहनराज शर्मा, पूर्ववत्, पृ. १३३

स्थापित तथा नवोदित लेखकहरूका निबन्धहरू यसमा प्रकाशित भएका छन् । यस पत्रिकामा प्रकाशित निबन्धहरूलाई वर्णात्मक तथा विवरणात्मक, आत्मपरक तथा वस्तुपरक विश्लेषणात्मक तथा हास्य व्यङ्ग्यात्मक र नियात्रा गरी विभिन्न श्रेणीमा राखेर हेर्न सकिन्छ ।

कुनै निश्चित विषयवस्तुमा आवद्ध भएर वर्णमात्मक वा विवरणात्मक शैलीमा लेखिएका निबन्धहरूलाई वर्णनात्मक निबन्ध भनिन्छ । अंकुरमा प्रकाशित यस प्रकारका निबन्धहरू जस्तै:- मोहन . रावलको 'सती कर्णाली वनको संक्षिप्त परिचय', निर्मल कुमार भण्डारी 'भ्रमित' को 'सुदूरपश्चिमा प्रचलित लोकगीतहरूको परिचय, वर्गीकरण र उदाहरण, परशु प्रधानको 'विराटनगर र वाणी प्रकाशन', श्रेष्ठ प्रिया 'पथर' को 'गजल संरचना: आधारभूत कुरा र इतिहास पनि', खगेन्द्र उपाध्यायको 'अछामी उपभाषिका र नेपाली भाषा', हिरण्य शर्माको 'भ्रष्टा लोकगीतको परिचय' आदि जस्ता निबन्धहरू रहेका छन् । यस किसिमका निबन्धहरूमा लेखकको निजी भावना भन्दा वस्तुगत तथा तथ्यपूर्ण वर्णनमा जोड दिइएको छ ।

'अंकुर' मा लेखकका निजी विचार र अनुभवहरू सहितका भावनात्मक प्रस्तुति प्रधान निबन्धहरू पनि प्रकाशित भएका छन् । यसप्रकारको निबन्धहरूलाई आत्मपरक वा निजात्मक निबन्धको श्रेणीमा राखिन्छ । यस श्रेणीका केही प्रमुख निबन्धकार र तिनका निबन्धहरू: खगेन्द्र घोडासैनीको 'बम्बै गईरहन्छन्', रुपचन्द्र कुँवर 'पन्छीको' 'आफैलाई आफै चिन', भोजराज भट्टको 'तँ सँग तेरो देश छ?', सुरेन्द्र ब. कुँवरको 'लेखक बन्ने चाहना' आदि रहेका छन् । यी निबन्धहरूका विषयवस्तु भन्दा भावका माध्यमबाट आत्मानुभूतिको कोमलस्पर्श गर्दै आफ्नो अन्तरआत्माको अभिव्यक्ति गर्ने काम भएको छ । यस 'अंकुर' पत्रिकामा लेखकका बौद्धिकताले खारिएका निबन्धहरू पनि प्रकाशित भएका छन् । यस प्रकारका निबन्धहरूमा कीर्ति जोशीको 'वातावरण संवेग', सोम थापा प्रतितको 'समाजमा धर्म सम्बन्धी चिन्तन', पिताम्बर ढकालको 'साहित्यको गन्तव्य कता ?' आदि ।

तार्किक शैलीका यस प्रकारका निबन्धहरूमा लेखकको अध्ययन र अनुसन्धानबाट प्राप्त ज्ञानको अभिव्यक्ति पाइन्छ । स्वदेशको विभिन्न ठाउँमा यात्राका क्रममा लेखकले भोगेका विभिन्न अनुभवहरूको कलात्मक अभिव्यक्ति भएका

निबन्धहरू पनि 'अंकुर' मा प्रकाशित भएका छन् । यस प्रकारका निबन्ध (नियात्रा) हरुमा, यज्ञराज जोशी 'यात्री' को नेपालगञ्जको यात्रा, पूर्ण भाटको 'कर्णालीको भेल पार गर्दा', कर्ण ब. थापाको 'पहिलो पटक खुट्टो मर्कदा' यस खाले निबन्धहरूमा यात्राको क्रममा अनुभवहरू प्राकृतिक, एवम् सांस्कृतिक दृश्य तथा विभिन्न अविस्मरणीय घटनाहरूको वर्णन सरल र रोचक शैलीमा गरिएको छ ।

'अंकुर' पत्रिकामा हास्यव्यङ्ग्यात्मक निबन्धहरू पनि प्रकाशित भएका पाइन्छन् । समाजमा व्याप्त कुरीति, कु-संस्कारप्रति व्यङ्ग्य प्रहार गर्दै त्यसबाट पाठकहरूलाई हाँसो उठाउने खालका निबन्ध यस अन्तर्गत पर्दछन् । यस प्रकारका निबन्धकार र तिनका निबन्धहरूमा गुलभारीलाल 'बडेभाइको' नारीहरूद्वारा शोषित पुरुष बबुरोको राम कथा' भोजराज भट्टको तँ सँग तेरो देश छ ? जस्ता निबन्धहरू रहेका छन् । यसरी हेर्दा 'अंकुर' पत्रिकामा संख्यात्मक रूपमा थोरै नै निबन्धहरू प्रकाशित भए पनि तिनमा विषयवस्तुगत र शैलीगत विविधता पाइन्छ । कतिपय निबन्धहरू आत्मपरक शैलीमा रचिएका छन् भने कतिपय वर्णनात्मक शैलीमा रचिएका छन् । विषयगत विविधता भएकोले गुणात्मक रूपमा यसरी 'अंकुर' पत्रिकामा प्रकाशित निबन्धहरू उच्चकोटीका रहेका छन् । यसरी 'अंकुर' ले निबन्धको विकासमा पनि महत्वपूर्ण योगदान दिएको पाइन्छ ।

५.६ गीतः

५.६.१ 'गीत' शब्दको व्युत्पत्ति र अर्थः

गीत तत्सम शब्द हो । यो शब्द 'गै' धातुमा 'क्त' प्रत्यय लागेर बनेको छ र यसले गाइएको कुनै रचनाविशेषलाई सङ्केत गर्छ । 'गै' धातुमा ल्युट -अन) प्रत्यय लागेर 'गानम्' बनी यसबाट विकसित भएको 'गाना' शब्दले पनि गीतलाई नै बुझाएको पाइन्छ भने 'गीति' शब्दबाट निर्मित 'गीतिका' शब्दले चाहि गीतका साथै छोटोखाले गीतलाई पनि बुझाउने गर्छ ।⁵⁵

अंग्रेजीमा गीतलाई 'सङ्' तथा 'लिरिक्स' शब्दहरू प्रयोग गरिन्छ । 'लिरिक्स' शब्द ग्रीसेली 'लुरिकोस' बाट विकसित भएको हो । 'लिरिक्स' शब्दले गाउन तयार

55 कृष्णहरि बराल, अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र, त्रि.वि. कीर्तिपुर, २०४४)

पारिएको रचनालाई बुझाउने गर्छ भने 'लिरिक्स' शब्दले गाइसकिएको रचनालाई बुझाउँछ । विस्तृत अर्थमा चाहि 'लिरिक्स' ले आख्यानात्मक तथा नाटकीय रचनाबाहेकका आख्यानात्मक अनि भावपूर्ण कवितालाई पनि बुझाउने गरेको पाइन्छ ।⁵⁶ गीतको पृष्ठभूमि हेर्दा गीत सर्व प्राचीन विधा भएकाले पूर्वमा वैदिक युग र पश्चिममा होमरकालीन युगमा पुग्नुपर्ने देखिन्छ । पूर्वका प्राचीनतम वाङ्मय वेदका ऋचा र मन्त्रका सस्वर पाठबाटै गीत र गायनको क्रम उत्पत्ति भई हुकिदै आएको पाइन्छ । वेदका ऋचाहरुको रागात्मक उच्चारण तथा सामवेदनिकट गन्धर्व वेदबाट गायन र गीत परम्पराको केहीमात्रामा भएपनि सुरुवात भएको पाइन्छ । यज्ञमा उत्पात नहोस् भनी कसैले रक्षा गर्ने, कसैले गीत गायन गर्ने गरेको कुरा वेदाङ्गहरुमा पाइन्छ । सामवेदबाट उत्पत्ति भएको मानिने सङ्गीतको पाश्चात्य साहित्य परम्परामा खोजी गर्दा होमरकालीन युगमा पुग्नुपर्ने देखिन्छ ।

गीत सर्वप्राचीन विधा हो भन्ने अर्को प्रमाण के पाउन सकिन्छ भने पूर्वीय पाश्चात्य दुबै साहित्यको सुरुवात महाकाव्यबाट भएको छ र यी महाकाव्यहरु गाथाचक्रमा आधारित छन् । पूर्वीय साहित्यमा आर्य महाकाव्यका रुपमा रहेका 'रामायण' र 'महाभारत' सर्वप्राचीन महाकाव्य हुन् । यिनमा रामगाथा र महाभारतको गाथा छ । यी ग्रन्थहरु वाल्मीकी र व्यास ऋषिले लेखेको हुन् भन्ने पाइन्छ । त्यस्तै पश्चिममा होमरका महाकाव्य 'इलियट' र 'ओडेसी' पनि प्राचीन सैनिकको गाथाचक्रमा आधारित ग्रन्थ हुन् । त्यसैले गाथाहरुबाट नै साहित्यको सुरुवात भएको पाइन्छ । पश्चिममा दुखान्त नाटकको विकास पनि गीत तथा नृत्यकै कोखबाट कथानक तथा चरित्र अँगाली क्रमशः विकसित भएको पाइन्छ । पाश्चात्य दार्शनिक एरिस्टोटलले आफ्नो काव्यशास्त्रमा रौद्र गीत, बेणु गीत आदिको चर्चा गर्नु, दुखान्त नाटकको अभिन्न तत्वको रुपमा गीत (समूह गान) स्वीकार्नुको तात्पर्य गीतको सैद्धान्तिक सोचाइ थालिएको मान्न सकिन्छ ।⁵⁷

सफ्फो र पिन्डार जस्ता महान् गीति प्रतिभाको उदय हुनु, एस्किलस, सोफोक्लिज जस्ता नाटककारहरुले गीतलाई नाटकमा समावेश गर्नु, प्रशस्त सम्बोधन

56 वासुदेव त्रिपाठी र अन्य (सम्पा), पूर्ववत् ।

57 कृष्णहरि बराल, गीत सिद्धान्त र इतिहास, पूर्ववत्, पृ. १८ ।

(ओड) गीतको रचना हुनु जस्ता कुराहरु पाश्चात्य साहित्यमा गीतको विधागत उदयको युग मान्न सकिन्छ । गाथा चक्रके जगमा अडेका होमरका महाकाव्य र पछि नाटकमा गीत समावेश हुनैपर्छ भन्ने मत जस्ता कुराले पाश्चात्य साहित्यमा गीत विधाको उदय र विकास हुन पुग्यो । पूर्वीय र पाश्चात्य परम्परामा यसरी उदय भएको गीतले पछि छुट्टै विधागत पहिचान पायो । पूर्व आधुनिक कालमा स्तुति, प्रशंसा (देव, शासक), राष्ट्रगान, प्रकृतिवर्णन, प्रणयगान हुँदै आधुनिक कालमा आधुनिक गीतको जन्म भयो । लोकगीत, भजन, आधुनिक गीत र पप गीत मुख्य रूपमा गीतहरु अहिले विस्तार भइरहेको पाइन्छ ।

गीतको प्रथम श्रेय वा अभीष्ट भाषिक सङ्गीत सृष्टि हो र दोस्रो तर अत्यन्त महत्वपूर्ण गीति प्राप्ति भने त्यस भाषिक सङ्गीतका समृद्धताबाट परिपोषित रुपरम्य भावसमृद्धि समेत हो । भाषा अर्थवाहक स्वीकृत यादृच्छिक स्वर-व्यञ्जन वर्णात्मक ध्वनी सङ्केतको प्रणाली पनि भएकाले यसले साङ्गीतिक नादका साथसाथै साहित्यिक भावसमेतलाई व्यञ्जना दिनसक्ने जुन विशेष सुयोग आफूमा अन्तर्निहित राख्ने गर्दछ । त्यसैले सङ्गीतप्रधान सिर्जनात्मक दोहन हो गीत । त्यस्तै मानवीय ललित भाव वा भावना सङ्गीत र साहित्य दुबैको रागात्मक र कलात्मक माध्यमबाट समेत बेग्ला बेग्लै प्रकारले व्यक्त हुनसक्ने परिपेक्षमा भाषाको उभयचर (भावव्यञ्जक र सङ्गीतवाहक) प्रकृति रहने सन्दर्भमा सङ्गीत र साहित्य दुबैको भाषिक भावगत रुपात्मक कलात्मक सहसाधनाको एक सङ्गीत धर्मी प्रयोग र सुयोग हो गीत ।⁵⁸ यसरी गीतको अर्थ गाइएको रचना विशेष भएपनि यसले परम्परागत गाथा, फुटकर गीति कविता तथा लेख्यविशेष रचनासँग पनि सम्बन्ध राख्दछ । यसको व्युत्पत्ति जसरी भएको भएपनि यो लोकसाहित्यका अन्य विधाजस्तै श्रुति परम्परा गाथाचक्र हुँदै आजको प्रसारणको युगसम्म आइपुगेको छ ।

५.६.२ गीतको परिभाषा:

साहित्यका अन्य विधाहरु कुनै समयमा अत्यन्त लोकप्रिय हुने र कुनै समयमा हराउने अवस्थामा रहे तर गीतको गति प्राचीन समयदेखि भनभन अगाडी बढ्दो क्रममा रहेको छ । प्राचीन समयका कविहरुले गीतको पनि रचना गरेको पाइन्छ तर

58 नेपाली वृहत् शब्दकोष, नेराप्र, २०४० ।

त्यसबेला कविता नै लोकप्रिय थियो । त्यसबेला गीतलाई कविता तथा मुक्तककै वर्गमा राखिएकोले यसको छुट्टै पहिचान र परिभाषाको खोजी गरिएन । पछि गीतको परिभाषाको खोजी हुन थाल्यो । गीतका सम्बन्धमा विभिन्न विद्वान तथा गीतकारहरूले आ-आफ्नो धारणा व्यक्त गरेका छन् । जसमध्ये केही परिभाषाहरू निम्नानुसार छन् ।

कृष्णहरि बरालका अनुसार:- “एउटै वक्ताको भाव तथा मनस्थिति सरलताका साथ अभिव्यक्त भएको अनुभूति प्रधान त्यस्तो आख्यानात्मक तथा अनाटकीय आत्मपरक रचनालाई गीत भनिन्छ । जुन सङ्क्षिप्त हुनाका साथै खास प्रकारको लय तथा सङ्गीत व्यवस्थामा आबद्ध हुन्छ, भनेका छन् । यसैगरी गाउनका लागि रचिएको लयात्मक तथा सुललित पद्य रचना नै गीत हो ।”⁵⁹ डा. वासुदेव त्रिपाठी:- सामान्यतः गीत भाषाका फाँटको त्यस्तो भावुक र लयात्मक अभिव्यक्ति हो जसलाई सङ्गीतसँग कविताका समागमको तरल भङ्कृत पनि भन्न सकिन्छ ।⁶⁰ एउटै वक्ताको एउटै मनस्थिति तथा भावना संवेगात्मक रूपमा अभिव्यक्त भएको रचनालाई गीत भनिन्छ ।⁶¹ डब्लु. एच. हड्सन “गाउनका लागि रचना गरिएको छन्दमा रचित कविता विशेषलाई गीत भनिन्छ ।”⁶² जोसेफ टी. शिप्ले अन्य विधाको तुलनामा यस ‘अंकुर’ पत्रिकामा गीतहरू थोरै संख्यामा प्रकाशित भएको देखिन्छ । आठ जना गीतकारका जम्मा बाह्र (१२) गीत प्रकाशित भएका छन् । गीत रचना गरेर यस ‘अंकुर’ पत्रिकामा प्रकाशित गर्ने गीतकारहरू इन्द्रसुर बेल्टारे, होम ओली क्षेत्री, पुष्कर खड्का ‘यात्री’ ओमनाथ शर्मा कडरिया, सुमन पोखेल, प्रकट पंगेनी, ‘शिव’ लुप्त र सुभाष गौतम हुन ।

गीतले जीवन र जगतका हरेक विषयवस्तुलाई समेट्न सक्ने भएता पनि ‘अंकुर’ पत्रिकामा प्रकाशित गीतहरू प्रायः जीवन र यससँग सम्बन्धित विविध विषयहरूमा रचिएका छन् । एउटै गीतकार शुभाष गौतमका ५ (पाँच) वटा गीतहरू

59 कृष्णहरि बराल, पूर्ववत् ।

60 पूर्ववत् ।

61 पूर्ववत् ।

62 पूर्ववत् ।

प्रकाशित छन् । जेहोस् संख्यात्मक एवम् गुणात्मक आधारमा समेत गीतको विकास र सम्बर्द्धन अलिक कमजोर नै देखिन्छ । तापनि 'अंकुर' पत्रिकाले गीत विधालाई समेत समेट्न सकेको चाही देखिन्छ ।

५.७ मुक्तकः

मुक्तक शब्दको निर्माण मुक्त शब्दमा अक प्रत्यय लागेर बनेको छ, जस्को अर्थ हुन्छ । स्वतन्त्र, खुल्ला वा स्वच्छन्द अर्थात मुक्त काव्य । चारपंक्ति वा हरफमा रचना गरिने कविताको हाँगा नामअनुसारको मुक्त चाहि हुदैन । यो स्वतन्त्र काव्य विधा वस्तुतः फारसीको रुवाईयाता, उर्दूको रुवाई वा हिन्दीको चारपदवाला कविता (लघुकविता) अर्थात चतुप्यदीकै विकसित रूप हो । मुक्तकको संरचना मुक्तकको पहिलो दोस्रो र चौथो पंक्तिको अन्त्यमा समोच्चारणका शब्दहरु राख्ने चलन छ । अर्थात, पहिलो, दोस्रो र चौथो पङ्क्तिमा अनुप्रास युक्त शब्दहरुको तुकवन्दी गर्ने चलन छ ।⁶³

५.७.१ परिभाषाः

पूर्वीय काव्यशास्त्र अनुसार समासरहित गद्य यो शुत्रमा आवद्ध नभएको हृदयका भावलाई प्रतिविम्बत गर्ने प्रभावकारी निरपेक्ष स्वतन्त्र कविता ।⁶⁴

५.७.२ नेपाली साहित्यमा मुक्तकः

नेपाली साहित्यमा मुक्तक भित्र्याउने श्रेय भागसुधर्मशालामा जन्मेका साहित्यकार भीमदर्शन रोका मगर प्राप्त छ । यिनले वि. सं. २०१६ तिर नै मुक्तकको शुत्रपात गरिसकेका थिए । यिनको घाम डुबी तारा नउदाएको आकाश हुँ म, नामको मुक्तक कृति समेत प्रकाशित छ ।⁶⁵ भीमदर्शन रोकापछि टेक बहादुर खत्री 'नवीन' वि. सं. २०१६ मा 'चोइटा' नाम मुक्तक संग्रह प्रकाशित गरिसकेका थिए । यसपश्चात भूपिंशेरचन, हरिभक्त कटुवाल, कृष्ण प्रसाद पराजुली, मोहन हिमांशु

63 धिरज ठकुरी अणिमा वर्ष ३, अंक २, पूर्णांक १० (२०६०) पृ. ५

64 नेपाली वृहत शब्दकोष, (नेपाल प्रज्ञाप्रतिष्ठान) प्रथम संस्करण २०४०) पृ. १०२०

65 ऐजन्

थापा, चेतन कार्की, यादव खरेल, ज्ञानुवाकर पौडेल, वासु शशी, रत्नसमशेर थापा, जैनेन्द्र शर्मा आदि देखा पर्दछन् ।⁶⁶

नेपाली साहित्यका अन्य विधा जस्तो मुक्तक विधामा खासै ठूलो प्रगति भएको देखा पर्दैन । 'अंकुर' पत्रिकाले विविध विधालाई समेट्ने क्रममा मुक्तक विधालाई पृथक रूपमा हेर्न सकेको छैन । 'अंकुर' पत्रिकामा १५ जना मुक्तककारका २५ वटा मुक्तक प्रकाशित छन् । 'अंकुर' मा मुक्तक प्रकाशन गराउने मुक्तककारहरु विरेन्द्रलाल कायस्थ, लव कुमार वैद्य, राजु रानाभाट 'लहर' कुलदीप भट्टराई, कर्ण कुमार शर्मा, श्रीमति गिता बुढाथोकी, ऋषभ घिमिरे, ओपेन्द्र खड्का 'प्रतिक्षा', हेमन्त हितैषी, दिव्यसागर पन्त 'प्यासी', टोपेन्द्र शाह 'रसिक', मिन ब. थापा 'मिलन', सुरेन्द्र विष्ट 'विवश', चन्द्र सापकोटा 'जलन', रुपा कुसुम रहेका छन् । संख्यात्मक हिसावले थोरै मात्रामा मुक्तक प्रकाशन भएपनि यी मुक्तकले उठान गरेका विषयवस्तु चाही विविध छन् । सामाजिक विकृति, विसंगति र जीवनका उकाली र ओराली, माया प्रेम, विद्रोह र समानताका भावहरु समेत मुक्तकमा समेटिएको पाइन्छ ।

५.८ समालोचना:

समालोचना भन्नाले राम्रो -नराम्रो, असल खराब, सत्य-असत्य, गुण-दोष छुट्याउनु वा केलाउनु हो । सुखः, दुःख, मन पर्नु र नपर्नुको अनुभूति जब प्रतिक्रिया स्वरूप व्यक्त हुन्छ त्यो नै समालोचना हो । जुनसुकै चीजको खोट हेर्ने, दोष देखाउने, प्रशंसा गर्ने मानिसको स्वभाव हुन्छ । यसरी टिका टिप्पणी र आलोचना गर्नु समालोचना हो । पाश्चात्य समालोचनाको सैद्धान्तिक परम्परा प्राचीन ग्रीसेली र रोमेली (ल्याटिन) भाषाका साथै आधुनिक युरोपेली भाषाका प्राज्ञिक वाङ्मय परम्परामा आधारित रहेको छ । पूर्वीय समालोचनाको सैद्धान्तिक परम्परा संस्कृत साहित्यशास्त्रमा आधारित रहेको छ ।⁶⁷ पाश्चात्य समालोचनाका क्षेत्रमा देखापर्ने साहित्यमा प्रस्तर समालोचक ग्रीकका अरिष्टोटल हुन् भने पूर्वीय समालोचनाका भरतमुनि मानिन्छन् । पाश्चात्य समालोचनाको बीज खोज्दै जाँदा अरिस्टोटल भन्दा पहिले उनका गुरु प्लेटोले साहित्यको चर्चा गरेका छन् र प्लेटो भन्दा पनि पुराना

66 ऐजन

67 वासुदेव त्रिपाठी पाश्चात्य समालोचनाको सैद्धान्तिक परम्परा चौथो संस्करण, (काठमाडौं) साझा प्रकाशन, २०४८ पृ. १

टिप्पणीहरू भेटिए पनि पाश्चात्य समालोचनाका क्षेत्रमा देखा पर्ने समालोचकहरू खोज्दै जाँदा प्राचीन ग्रीसमै पुग्नु पर्ने हुन्छ ।

समालोचनाको परिभाषा गर्ने क्रममा विभिन्न विद्वानहरूको भनाइलाई यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ । समालोचना मूल्याङ्कन परक हुन्छ । साहित्यको आफ्नो सैद्धान्तिक मूल्य हुन्छ । यही सौन्दर्य र मूल्यको लेखाजोखा समालोचनाले गर्दछ ।⁶⁸ साहित्य क्षेत्रको समीक्षात्मक, विश्लेषणात्मक अथवा निर्णयात्मक दृष्टिकोणद्वारा ग्रन्थको अध्ययन गरी त्यसमाथि प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपले मत प्रकट गर्नु नै समालोचना हो ।⁶⁹ यसरी समालोचनालाई अर्थ्याउने क्रममा विभिन्न विचार पाइए तापनि नेपाली समालोचनाको आफ्नै सैद्धान्तिक परम्पराको निर्माण गरिएको पाइन्छ । नेपाली समालोचनालाई पूर्वीय र पाश्चात्य समालोचनाको सिद्धान्तलाई ग्रहण गरेर समीक्षा गर्न थालेको देखिन्छ । नेपाली समालोचनाको थालनी गर्ने व्यक्ति मोतीराम भट्ट हुन् । यिनको कवि भानुभक्त आचार्यको जीवन चरित्र लाई नेपाली समालोचनाको पहिलो पुस्तक र नेपाली समालोचनाको आरम्भ गर्ने कृति ठानिन्छ । यसै कृतिको प्रकाशन कालदेखि (१९४८) नेपाली समालोचनाको प्रारम्भ भएको देखिन्छ । मोतीराम पछि वि. सं. (१९७६) मा शम्भुप्रसाद हुंगेलले गोरखापत्रमा कविको फूल लेख प्रकाशित गरेर उनी दोस्रो समालोचकका रूपमा देखापरे । यस लेखमा हुंगेलले कवि लेखनाथ पौड्यालको कवि व्यक्तित्व बारे आफ्नो विचार व्यक्त गरेका छन् । यस पछिका समालोचनामा सूर्यविक्रम ज्ञवाली देखापर्दछन् । यिनले 'भानुभक्तको जीवन चरित्र' (१९४८) भानुभक्तिय नयाँ तारा (१९९३), लक्ष्मीपूजा पुस्तक समीक्षा (१९९४) कथा कुसुमको भूमिका (१९९५) आदि लेखेर समालोचना फाँटको टुसाउँदो विरुवालाई संवर्द्धन गरेर हुर्काएको पाइन्छ । यसपछिका समालोचनकमा नरदेव पाण्डे नाम आउँछ । त्यसपछि सममणि आ. दि. ले माधवी पत्रिकामा कवितारीति लेख प्रकाशित गरेर समालोचकको चर्चा पाएको देखिन्छ । कवितारीतिलाई निवन्ध र समालोचनाको दोसाँधामा उभ्याएर समालोचनात्मक निवन्ध भनिन्छ ।⁷⁰

68 दयाराम श्रेष्ठ र मोहनराज शर्मा, पूर्ववत्, पृ. १६६

69 भानुभक्त पोखेल, पूर्ववत् पृ. २५६

70 शैलेन्द्र प्रकाश नेपाल, राममणि आ. दि. व्यक्ति र कृति (काठमाडौं) सिर्जना प्रकाशन, २०५०) पृ. ३२

समालोचना लेखनको दोस्रो चरणका प्रथम व्यक्तिमा रामकृष्ण शर्माको नाम आउँछ । उनले 'अंग्रेजी साहित्यको प्रभाव' लेख लेखेर समालोचना कार्यको प्रारम्भ गरेका छन् । त्यसपछि क्रमशः रत्नध्वज जोशी, बावुराम आचार्य, यदुनाथ खनाल, हृदयचन्द्र सिंह प्रधान, माधवलाल कर्माचार्य देखा पर्छन् । समालोचना लेखनको दोस्रो अवधिमा नरम र गरम दुवै खाले साहित्यको व्याख्या भएको पाइन्छ ।

२००७ सालको क्रान्तिसँसै देखा परेको नयाँ लहरले साहित्यलाई परिवर्तन गरायो । त्यसैले २००८ सालदेखि समालोचनाको नयाँ चरण सुरु भयो । यस चरणमा देखापर्ने समालोचकहरूमा बालचन्द्र शर्मा, ईश्वर बराल, चुडानाथ भट्टराई, कृष्ण सिंह प्रधान, डिल्लीराम तिमिल्सिना, कमल दीक्षित, यज्ञराज सत्याल आदि प्रमुख रूपमा देखा पर्छन् । यसपछि थुप्रै समालोचकहरू समालोचनाको फाँटमा देखा पर्दछन् । नेपाली समालोचनाको क्षेत्रमा पर्याप्त समालोचनात्मक लेख तथा ग्रन्थहरू समेत प्रकाशित भइसकेका छन् । पूर्वीय तथा पाश्चात्य समालोचनाका सैद्धान्तिक पक्षहरूलाई ग्रहण गरेर नै नेपाली साहित्यमा समालोचनाको परम्परा अघि बढेको छ । नेपालीमा प्रभाववादी समालोचना गर्ने परम्पराको बाहुल्य रहेको छ । कृति वा रचनाले समालोचना गर्ने परम्पराको बाहुल्य रहेको छ । कृति वा रचनाले समालोचकलाई के कस्तो प्रभाव पार्छो भन्ने कुरालाई आधार मानेर कृतिको गुणदोष केलाउनु प्रभाववादी समालोचनाको विशेषता हो । नेपाली समालोचना परम्परामा ऐतिहासिक सैद्धान्तिक मनोवैज्ञानिक तुलनात्मक, व्याख्यात्मक, प्रगतिवादी जस्ता समालोचनामा प्रभाववादी कै रङ्ग देखिन्छ ।⁷¹ हाल समालोचनाका क्षेत्रमा नवीन प्रणालीका रूपमा शैली वैज्ञानिक समालोचनाको आरम्भ भएको छ । यसमा भाषिक तथ्याङ्कका आधारमा वस्तुनिष्ठ ढङ्गले कृतिको विश्लेषण गरिने हुदाँ प्रभाववादको असर कम देखिन्छ ।

नेपाली समालोचनाको विकासमा तत्कालीन अवस्थामा प्रकाशित भएका विभिन्न पत्रपत्रिकाहरूको योगदान पनि महत्वपूर्ण रहेको छ । समालोचनाको विकास चरमा अवस्थामा पुगेको बेला प्रकाशन भएको यस अंकुर पत्रिकामा संख्यात्मक

71 डा. दयाराम श्रेष्ठ र मोहनराज शर्मा, नेपाली साहित्यको संक्षिप्त इतिहास चौ. स. (काठमाडौं): साझा प्रकाशन, २०४९, पृ. १६६

दृष्टिले चार (४) जना समालोचकका समालोचना शीर्षक दिएर ५ (पाँच) वटा समालोचनात्मक लेखहरु प्रकाशित भएका छन् ।

यस पत्रिकामा धनञ्जय तिमिल्सनाका दुईटा समालोचनात्मक लेखहरु 'शिव गिरीमा कान्तिको छायाँ सजीव छ' (ऊ मरेकी छैन) तथा 'तीन घुम्ती उपन्यासको मनोविश्लेषणात्मक पक्ष', माधव वियोगीको 'कविशिरोमणि लेखनाथ पौडेल र उनको काव्य चिन्तनको मूल्याङ्कन', सी. पि. संघर्षीको नेपाली कविताको समसामयिक धारा, चरण र प्रवृत्ति, चक्रप्रसाद अधिकारीको 'कविता अध्ययन सम्बन्धी प्रमुख पक्षहरु'

यस पत्रिकामा प्रकाशित चारवटा लेखले नेपाली कविताको सेरोफेरोमा आफ्नो यात्रालाई सीमित पारेको देखिन्छ । एउटा लेख उपन्यास माथिको विश्लेषण र त्यसमा अन्तर्निहित मनोवैज्ञानिक पक्षको अध्ययन गरिएको छ । यस पत्रिकामा प्रकाशित भएका समालोचनाहरुले नेपाली समालोचनाको विकास क्रममा निरन्तरता दिने प्रयास भएको देखिन्छ ।

५.९ नाटक/एकाङ्की:

नाटक शब्द 'नट' धातुबाट बनेको हो । नट्को अर्थ हो भाव प्रदर्शन गर्नु । दश रूपककारका अनुसार नाटकको सम्बन्ध नट् शब्दसित जोडिएकाले र नटको अर्थ अभिनेता हुनाले अभिनेताले गरेको विभिन्न अनुकरण नै नाटक हो ।⁷² नाटकले जीवनको सम्पूर्णतालाई समेट्छ । पूर्वीय परम्परामा होस् या पाश्चात्य परम्परामा होस् । प्राचीन कालदेखि नै स्वतन्त्र रूपले आ-आफ्नो परिवेश र मान्यताको आधारमा नाटकको सुरुवात हुन पुगेको छ । त्यसैले संस्कृत र ग्रीक नाटकमा कुन चाहि पहिलो हो भनेर किटान गर्न पनि गाह्रो भएको छ । केही पूर्वीय र पाश्चात्य विद्वानहरुले नाटकको बारेमा दिएका परिभाषाहरुको चर्चा गर्नु यहाँ सान्दर्भिक देखिन्छ । पूर्वीय परिभाषा गर्ने प्रथम विद्वान भरतमुनि हुन् । उनले भनेका छन्, जसद्वारा मानव स्वभावको अनुकरण गर्दै तिनका एक-एक गतिविधिको अभिनय गरिन्छ र जो सरल साथ बोधगम्य हुन्छ, त्यो नाटक हो ।⁷³ पाश्चात्य परिभाषामा 'ए' मार्कवादी भन्छन् - नाटक गद्यात्मक वा पद्यात्मक रचना हो । जुन रङ्गमञ्चमा

⁷² भानुभक्त पोखरेल, पूर्ववत्, पृ. २०९

⁷³ केशव प्रसाद उपाध्याय, रिमाल व्यक्ति र कृति, दोस्रो संस्करण काठमाडौं, काठमाडौं साभा प्रकाशन २०४०

अभिनयका साथ प्रस्तुत हुन्छ। यसमा संवाद र अभिनयका माध्यमबाट कुनै कथाको बयान हुन्छ अनि त्यो वास्तविक जीवनमा भै हाउभाउ, भेषभूषा र दृश्यद्वारा सञ्चित पारी प्रस्तुत गरिएको छन्।⁷⁴

नाटक र नाट्य शास्त्रका उत्पत्तिका विषयमा भरतमुनिको नाट्य शास्त्रमा एउटा पौराणिक कथा दिइएको छ। सो अनुसार पीडित मानव समाजको हितका लागि देवताहरुको अनुरोधमा ब्रह्माले पाँचौं (५औं) वेदका रुपमा नाटकको आविष्कार गरी त्यसको प्रचारको अभिभारा भरतलाई दिए। नाटकको उत्पत्तिको सम्बन्धमा पूर्वीय र पाश्चात्य विद्वानहरुको धारणा प्रायः उस्तै छ। भरतमुनिले नाटकको प्रयोजन दुःखीहरु तथा शोकले व्याकुल भएकाहरुको सुन्तुष्टिको लागि भनेर बताएका छन् भने युनानका युगद्रष्टा एरिस्टोटलले पनि यही कुरालाई नै जोड दिएका छन्। पश्चिमी नाट्य साहित्यमा सुखान्तलाई भन्दा दुःखान्तलाई नै बढी महत्व दिएको देखिन्छ भने संस्कृत नाटकले चाही वियोगान्तलाई भन्दा संयोगान्तलाई नै नाटकको आदर्श स्वरुप मानेको देखिन्छ।⁷⁵ उक्त संयोगान्त भएता पनि संस्कृत नाटकमा वियोगान्त स्वर पनि सुनिन्छ तर नाटकलाई वियोगमा अन्त्य गर्ने संस्कृत नाटककारहरुले रुचाएको देखिदैन। ई. स. भन्दा ४९० वर्ष अघि एथेन्सका नागरिकका अगाडी लेखिएको एस्किलसको 'द सप्लाइन्ट' पश्चिमी रङ्गमञ्जको पहिलो नाटक मानिन्छ।⁷⁶ एस्किलस र ग्रीकका अन्य नाटककारहरु डायनोसियस देवको सम्भनामा प्रार्थना स्वरुप एक हुल गायकहरुले गायका गीतहरुबाटै नाटकको सुरुवात भयो। पुराना कथा विशेष गरेर धार्मिक कथाद्वारा प्रेरित नाटकहरुमा विस्तारै परिवर्तन आउन थाल्यो।

राष्ट्रिय चेतनाको लहर ग्रीकमा आउन थालेपछि एस्किलसको मनमा बौद्धिक जागरण उत्पन्न भयो। मुख्य रुपले जीवन वियोगान्त छ भन्ने विचार एस्किलसले स्वीकार गरे। मानिसको जीवनमा पीडा ल्याउने ईश्वर होइन मानिस नै हो भन्ने धारणा उनले नाटकको माध्यमद्वारा देखाउन सफल भए। साथै भूलबाट नै दुःख

74 ऐजन, पृ. १५५

75 केशव प्रसाद उपाध्याय, पूर्वीय साहित्य सिद्धान्त, दोस्रो संस्करण (काठमाडौं) साभ्ना प्रकाशन २०४८) पृ. ६

76 केशव प्रसाद उपाध्याय, पूर्ववत्, पृ. १४६

जन्मन्छ, भन्ने विचार पनि व्यक्त गरे । त्यसपछि, सोफोक्लिजले आफ्ना पात्रहरूलाई एस्किलसले भन्दा मानवीय बनाए । त्यसपछि, वास्तविकतालाई महत्व दिएर नाटक लेख्ने काम युरिपाइडिजले गरे । यसरी पश्चिममा नाटकको विकास एकातिर भयो भने अर्कोतिर डायनोसियसका जात्राहरूबाट दुःखान्त सुरुवात पनि भयो ।

त्यस्तै प्लेटोले आफ्नो रङ्गमञ्चका लागि वस्तु, चरित्र र संवाद ग्रीकस्रोतबाटै लिए । त्यसपछिका महत्वपूर्ण नाटककारमा सेनेकालाई लिन सकिन्छ । वीभत्स दृश्य, टुनामोहनी, जादू, रक्तपात, अन्धविश्वास आदिलाई आफ्नो नाटकद्वारा व्यक्त गर्न उनी सफल भए । दुःखान्त नाटकको विषयमा अरस्तुले प्रशस्त विवेचना गरेका छन् । तर सुखान्त नाटकको बारेमा केही देखिदैन । दुःखान्त र सुखान्त नाटकमा मुख्य दुई भेद छन् ।

- १) दुःखान्त नाटकको लक्ष्य त्रास र करुणालाई जाग्रत गराउनु हो, जबकी सुखान्त नाटकको लक्ष्य हाँसो उठाउनु हो ।
- २) दुःखान्त नाटकको मुख्य लक्ष्य यथार्थ जीवनको सद्मा मानिसको हीनताको चित्रण गर्नु हो । दुःखान्त नाटकको विषयवस्तु र पात्र गम्भीर हुन्छन् तर सुखान्त नाटकको विषयवस्तु र पात्र निम्नस्तरका हुन्छन् ।

नेपाली नाटकलाई हेर्दा यो संस्कृत नाटककै परम्परामा हुर्केको देखिन्छ । मल्लकालदेखि नाटक रचना र अभिनयको परम्परा कायम भएको देखिन्छ । संस्कृत तथा नेपाली भाषामा नाटक लेख्ने काम शक्ति बल्लभले शुरु गरे । शक्ति बल्लभद्वारा लेखिएको 'हास्यकदम्ब' र 'जयरत्नाकार' नाटकले नाटकीय परम्परामा ठूलो योगदान पुऱ्याएका छन् । त्यसपछि, भीमसेन थापाको आश्रयमा रहेका भवानीदत्त पाण्डेले संस्कृतको 'मुद्राराक्षस' नाटकको नेपालीमा अनुवाद गरेर नेपाली नाट्य परम्परालाई अगाडी बढाउने काम गरे । त्यसपछि, विभिन्न कारणले गर्दा नाटकीय वातावरणमा शिथिलता आएको हुनाले नाटकको युग अन्धाकरमै रह्यो ।

प्राचीन नाट्य परम्परा विच्छिन्न भएको र सुरेन्द्र विक्रमका समयमा विदेशी थिएटरको प्रवेश भएको हुनाले सर्वसाधारण जनता डबली नाचमा र कूलीन वर्ग उर्दू, हिन्दी, थिएटरमा रमाइरहेका अवस्थामा नाटकमा क्रमवद्धता ल्याउन मोतीराम भट्ट देखा परे । संस्कृत नाटकहरूको अध्ययन गरेका मोतीराम भट्टले नेपाली भाषाको

माध्यमद्वारा कालिदास, श्रीहर्ष जस्ता प्रसिद्ध संस्कृत नाटककारहरूको नाटक नेपालीमा अनुवाद गरेर रङ्गमञ्चमा उतार्ने काम गरे । अनुदित वा रूपान्तरित नाटकतर्फ नाटककारहरू सलवलाईरहेको बेलामा पहलमासिंह स्वाँर देखा परे । मौलिक नाटक 'अटलबहादुर' लिएर । त्यसैले नेपाली नाट्य साहित्यको इतिहासमा 'अटलबहादुर' अनेक दृष्टिले उल्लेखनीय छ । वि. सं. १९८६ मा 'मुटुको व्यथा' लिएर बालकृष्ण सम नेपाली नाट्य क्षेत्रमा ओर्लेपछि यसले अर्कै मोड लियो र आधुनिक नेपाली नाटकको प्रारम्भ भयो । ग्रीक नाटककारहरूको दुःखान्त चेतनालाई पनि बालकृष्ण समले अङ्गाले भने सेक्सपियरको 'खाली पद्य' (Blank Verse) को मान्यतालाई नेपाली वातावरणमा सुहाउँदो गरेर ढाली दिए ।^{७७} दोस्रा महत्वपूर्ण नाटककारमा भीमनिधि तिवारीले छोटो - छरितो संवाद, बोलचालको रूपमा रहेको सरल भाषाको प्रयोग गरेर नाटक लेखे । समका नाटकका अपेक्षा यिनका नाटक सामान्य पाठकले पनि बुझ्ने खालका छन् । यस पछिका नाटककारमा गोपाल प्र. रिमाल पर्दछन् । रिमाल इब्सेनका समस्यावादी नाटकबाट अत्याधिक प्रभावित छन् । यथार्थवादी नाट्य लेखन र मानसिक अन्तरद्वन्द्वको सूक्ष्मचित्रण यिनका नाटकको विशेषता हो । त्यसपछि पनि लेखनाथ पौड्याल, लक्ष्मी प्रसाद देवकोटा आदिले नाटक लेखनको क्रम अगाडी बढाउँदै लगेको देखिन्छ ।

त्यसपछिको समयमा गोविन्द बहादुर मल्ल 'गोठाले' नाटकको क्षेत्रमा महत्वपूर्ण ठाउँ ओगटेका छन् । यिनको मूलआधार मनोविज्ञान रहेको छ । यस पछिका नाटककार विजय मल्लका नाटक पनि मनोविश्लेषण र प्रतिकात्मक छन् । यसरी अघि बढ्दै गएको नाट्य लेखन परम्परालाई माधव भण्डारी, वासुशशी, मन बहादुर मुखिया, मोहन बहादुर मल्ल, सिद्धिचरण श्रेष्ठले टेवा पुऱ्याउँदै आएको नेपाली नाटकलाई ध्रुवचन्द्र गौतम अशेष मल्ल, सरुभक्त, गोपाल पराजुली आदिसम्म आइपुगेको देखिन्छ ।

एकाङ्की शब्दले एक अङ्कमा नाटक समाप्त हुनुपर्छ भन्ने स्पष्ट गर्दछ । एक अङ्कको एकाङ्की भएर पनि धेरै दृश्य बोकेको एकाङ्की नाटक आधुनिक नाट्य सिद्धान्त अनुसार एकाङ्की मानिदैन अर्थात् नमान्ने चलन चलिसक्यो । एकाङ्की नाटकको लागि

77 दयाराम श्रेष्ठ, मोहनराज शर्मा पूर्ववत्, पृ. १४६

अंक, एकै दृश्य, एउटै स्थान र अभ्त् समयको अटुटता हुनु आवश्यक छ । यस्तो एकाङ्कीमा वेगको श्रृंखला टुट्न पाउँदैन र जुन प्रवाह र उत्सुकताका साथ नाटकको पर्दा खुल्छ, त्यही वातावरणमा अन्त हुन्छ ।⁷⁸ साहित्यका अन्य विधामा योगदान दिएजस्तै नाटक र एकाङ्की विधामा पनि पत्रपत्रिकाको योगदान महत्वपूर्ण रहेको छ । यसैगरी पचासको दशको सुरुवाती अवस्थामा आइपुग्दासम्म नेपाली नाट्य क्षेत्रले ठूलो फड्को मारेको देखिन्छ । नाटक तथा एकाङ्कीमा नयाँ-नयाँ शैली र शील्पको प्रयोग भएर लेखन कार्यले गति लिइरहेको अवस्थामा प्रकाशित अंकुर पत्रिकाले पनि नेपाली नाट्य क्षेत्रमा थोरै मात्रामा भएपनि योगदान दिएको छ । पूर्णाङ्की नाटक लेखन कार्य हुन सकेको देखिदैन तर एकाङ्की लेखन चाहि भएको छ । यस पत्रिकामा चारजना एकाङ्कीकारका चारवटा एकाङ्की प्रकाशित भएका छन् । एकाङ्की प्रकाशन गर्ने एकाङ्कीकारहरूमा श्रेष्ठ प्रिया पथ्थरको 'कैदमुक्त' रुपानन्द उपाध्यायको चुक्ली, खगेन्द्र उपाध्यायको 'पात्र नम्बर दुई' हिरण्ड शर्माको 'सुरुवात' रहेका छन् । यस 'अंकुर' पत्रिकामा प्रकाशित एकाङ्कीहरूले समाजका अन्याय, अत्याचार, विकृति विसङ्गती, शोषण, पीडा आदिलाई उदाङ्गो पारेका छन् । यस्ता नाटक/एकाङ्कीहरूमा 'कैदमुक्त' 'पात्र नम्बर दुई' सुरुवात र चुक्ली रहेका छन् । नेपाली नाटक/एकाङ्कीको क्षेत्रमा अंकुर पत्रिकाले सक्दो योगदान दिएको देखिन्छ ।

---

78 कृष्ण चन्द्र सिंह प्रधान 'भूमिका' दृश्य मञ्जरी ।

परिच्छेद-छ (६)

उपसंहार

साहित्य समाजको दर्पण हो । यसमा समाज पूर्णरूपमा चित्रित भएको हुन्छ । यसको अध्ययन गरेपश्चात त्यस देश र समाजको भाषिक, सामाजिक, राजनैतिक, ऐतहासिक, सांस्कृतिक तथा आर्थिक क्रियाकलापको अनुमान गर्न सकिन्छ । त्यसैले साहित्यको उन्नती र प्रगति पत्रपत्रिकाको प्रकाशनमा निर्भर रहेको हुन्छ । भाषा साहित्यले उन्कर्षता प्राप्त गर्न साहित्यिक पत्रपत्रिकाको प्रकाशमा गतिशीलता प्रदान गर्नु नितान्त जरुरी हुन्छ । नेपाली भाषा साहित्यको विकास र सम्वर्द्धनमा नेपाली साहित्यिक पत्रपत्रिकाको योगदान विशिष्ट रहेको पाइन्छ ।

ऐतिहासिक पृष्ठभूमिलाई उजागर गर्ने क्रममा नेपालमा वि. सं. १९५५ मा सुधासागरबाट पत्र पत्रिकाको सुरुवात भएको थियो । वि. सं. १९५८ देखि आजसम्मको ११२ वर्षे लामो यात्रा तय गरिसक्दा पत्रपत्रिकाहरु विविध रूपमा विकसित र परिष्कृत हुँदै अगाडी बढिरहेका देखिन्छन् । यसैक्रममा वि. सं. २०५० सालमा 'अंकुर' साहित्य पत्रिकाले भानुपुस्तकालय नारायणपुर - ८ सत्ती कैलालीको पहलमा प्रकाशन हुने अवसर प्राप्त गरेको थियो । मोफसलमा रहेर पनि भाषा र साहित्यको विकासमा टेवा पुऱ्याउने र ओभेलमा परेका स्रष्टालाई चिनाउने उद्देश्यले प्रकाशन आरम्भ भएको यस 'अंकुर' पत्रिकाले नेपाली साहित्यका विविध विधाहरुमा सक्दो योगदान पुऱ्याउँदै आएको छ ।

भानु पुस्तकालय सत्ती कैलालीद्वारा वार्षिक रूपमा प्रकाशन गर्ने लक्ष्य राखिएको यस 'अंकुर' पत्रिकाले वि. सं. २०५० देखि हालसम्म वि.सं. २०६७ सालसम्ममा (यो शोधप्रतिवेदन तयार पारुञ्जेल) १० वटा अंक मात्र प्रकाशित भएको देखिन्छ । त्यसमध्ये अंक ३,४,५,६ कही कतैबाट पनि प्राप्त गर्न नसकिएको र पुस्तकालयमा अनेक प्रयास गर्दा समेत फेला पार्न सकिएको छैन । अन्य प्रकाशित पत्रिकाको अंकको क्रमलाई हेर्दा ३,४,५,६ अंक प्रकाशन अनुमान मात्र गर्न सकिन्छ । तत्कालीन अवस्थाको चरम द्वन्द्व र त्यसले पारेको जर्जर सामाजिक र आर्थिक परिवेशका कारणले पत्रिकाले निरन्तर रूपमा प्रत्येक वर्ष प्रकाशन हुन नसकेको

देखिन्छ । 'अंकुर' को प्रकाशन नेपाली साहित्यको विकास एवम् प्रचार - प्रसारका लागि सहयोगी हुनुका साथै सुदूरपश्चिम तथा कैलाली जिल्लाको लागि गौरवमय योगदान दिने लक्ष्यका साथ भएको हो । त्यसैले यस 'अंकुर' पत्रिकाको साहित्यिक दृष्टिले विशेष योगदान रह्यो । वरिष्ठदेखि कनिष्ठ साहित्यकारहरूलाई समेट्दै कैलाली जिल्लाका साहित्य स्रजकहरूमा मात्र सीमित नरहेर अन्य क्षेत्रका स्रष्टालाई समेत स्थान दिएको देखिन्छ । 'अंकुर' आफ्नो स्थापना देखि हालसम्म विशुद्ध साहित्यिक पत्रिकाको रूपमा प्रकाशन भई आफ्नो साहित्य धर्मितालाई निर्वाह गरिरहेको छ ।

“देर आया लेकिन दुरुस्त आया” भन्ने भनाइलाई चरितार्थ गर्दै 'अंकुर'ले आफ्नो यात्राका क्रममा विविध खाले चुनौतीहरूलाई सामना गर्ने क्रममा क्रमभङ्गता देखा परे पनि अन्तः निरन्तरता दिन सक्नु नै यसको प्रकाशन संस्था भानु पुस्तकालय सती कैलाली तथा यसको टिमलाई श्रेय जान्छ नै । 'अंकुर' पत्रिकाले साहित्यका विविध विधाहरूलाई समेट्ने क्रममा सबैभन्दा बढी कविता प्रकाशित भएका छन् । नेपाली साहित्यमा चर्चाको शिखरमा रहेका कविहरूका साथै नव उदयमान कविहरूका रचनाले स्थान पाएका छन् । यसमा कविता प्रकाशन गर्ने प्रमुख कविहरू कृष्ण प्रसाद पराजुली, लिला फूयाँल, माधव वियागी, निर्मल कुमार भण्डारी 'भ्रमित', श्रेष्ठ प्रिया 'पथर', कर्ण ब. थापा, मिन कुमार लामा, दिव्यसागर साउँद, अशोक बोहरा, 'असिम पीडा', यज्ञराज जोशी 'यात्री', पदमराज जोशी, कृष्ण सिंह पेला, ऋषभ घिमिरे आदि हुन् ।

यस पत्रिकामा प्रकाशित कविताहरूमा परिवेशले भोगेका संकट, जीवन जगतको यावत अभाव र रहस्य, प्रकृति वर्णन, ईश्वर र परमात्माप्रतिको आस्था र धारणा, अविस्मरणीय अतीतको झल्को, प्रेम, राष्ट्रवादी दृष्टिकोण, समाजमा व्याप्त विकृति, विसंगति, कुरीति प्रति पेचिलो प्रहार आदि भाव व्यक्त भएका छन् । यस पत्रिकामा पद्यभन्दा गद्य कविताको संख्या बढी रहेको छ ।

'अंकुर' मा संख्यात्मक हिसाबले कवितापछि ठूलो स्थान गजलले प्राप्त गरेको छ । गजल युवाकवि मोतीराम भट्टको पालादेखि भित्रिएको भएता पनि नेपाली साहित्यको आधुनिक कालको पूर्वार्द्धसम्म गजलमा खासै प्रगति नभएको देखिन्छ,

गजलको पुनःजागरण कालखण्ड देखि यता हाल यो अत्यन्तै लोकप्रिय विधा बन्दै गएको छ । गजलका केन्द्रिय स्तरका महारथी देखि लिएर स्थानीय स्तरका सारथी र पारखीहरूका समेत गजल प्रकाशित भएकमा छन् । ‘अंकुर’ मा गजल प्रकाशित गर्ने मुख्य गजलकारहरूमा मनुब्राजाकी, धनराज गिरी, प्रेमप्रकाश मल्ल ‘मधुकर’, खगेन्द्र गिरी, कोपिला सेतराम संगम, आदर्शदीप रावल, अशोक बोहरा, मिन ब. थापा ‘मिलन’ अमर त्यागी आदि हुन् । गजलको परम्परागत सीमालाई नाघेर विविध विषय र प्रसंगलाई उठान गरेर चोटिला र पेचिला गजलहरू प्रकाशित भएका छन् ।

‘अंकुर’ संख्यात्मक प्रकाशनका दृष्टिले कथाले तेस्रो स्थान ओगटेको छ । यस पत्रिकामा जम्मा वटा कथा प्रकाशित भएका छन् । नेपाली साहित्यमा स्थापित साहित्यकार साथ स्थानीय क्षेत्रमा चर्चित कथाकार देखि लिएर नवप्रतिभाका कथाले समेत स्थान पाएका छन् । ‘अंकुर’मा कथाहरू प्रकाशित गर्ने केही कथाहरू श्रेष्ठ प्रिया ‘पथर’, यज्ञराज शाह, शंकर शर्मा, नारायण तिमिल्सेना, हेमन्ती जोशी आदि हुन । विविध विषय प्रवृत्तिका कथाहरूलाई ‘अंकुर’को क्षेत्रलाई विस्तृत र फराकिलो बनाएका छन् । यस पत्रिकामा प्रकाशित धेरै जसो कथाहरूको मुख्य आधारभूमि नेपाली समाज र आर्थिक विपन्नताले जर्जर, गृहयुद्ध अशान्तिले सन्त्रस्त सामाजिक शोषण, विभेद राजनैतिक खिचातानी, विकृति विसंगति आदिको शल्यक्रिया गर्न धेरै जसो कथाकार केन्द्रित रहेका छन् । जीवन जगतका वाह्यपक्षका साथै मानव मनका अन्तरतहसम्मको उद्घाटन गरिएका प्रेम प्रसंग, कुण्ठा, आक्रोश र निशाका कथाहरू पनि ‘अंकुर’मा प्रकाशित छन् ।

रोग भोक, गरिबी र सामाजिक असमानता, बेरोजगारी व्याप्त नेपाली समाजका जीवन्त विषयवस्तुलाई उठान गरेर गरिब र निमुखा माथि हैकम जमाउने पैसा र पदको आडमा रजाइँ गर्ने विरुद्ध विश्वासघातीहरूका नियतीलाई प्रतिविम्बित गर्दै कथाहरू प्रकाशित भएका छन् । अंकुरमा चौथो स्थान निवन्ध र लेख रचनाहरूले ओगटेका छन् । लेखन शैलीमा आत्मपरक, वस्तुपरक, विवणात्मक जस्ता विभेद देखिएता पनि विषयवस्तुको उठान र लेखन स्वरूप मिल्न जाने भएकाले निवन्ध र लेखहरूलाई एउटै वर्गमा राखेर अध्ययन गरिएको छ ।

अन्य विधामा जस्तै निबन्धमा पनि सर्जकहरुको समावेशी उपस्थिति एउटै रहेको छ । अंकुरमा निबन्ध तथा लेख प्रकाशित गर्ने प्रमुख स्रष्टाहरुमा, प्रशुप्रधान, निर्मल भण्डारी 'भ्रमित', खगेन्द्र उपाध्याय, यज्ञमूर्ति अर्याल, लय खतिवडा, मोहन ब. रावल आदि निबन्ध लेख रचना गरी जम्मा ३३ वटा प्रकाशित छन् ।

अंकुरमा प्रकाशित अन्य विधाको तुलनामा निबन्ध र लेख रचनाहरु ओजपूर्ण रहेका छन् । भाषाको खोज अध्ययनदेखि लिएर जीवन र जगतका गहकिला विषय प्रसंगलाई समेटेर लेखिएका छन् । बौद्धिकताले भरपूर्ण हुनका साथै हार्दिकताले समेत ओतप्रोत निबन्ध तथा लेखहरु प्रकाशित छन् । यात्राको क्रममा संगालिएका र अनुभूत गरिएका तीता मिठा अनुभवहरुलाई कलात्मकता प्रदान गरी संस्मरणात्मक/नियात्रा वर्णन लेखिएका छन् । निबन्ध विधा भित्र हास्यव्यङ्ग्य उपशाखाको क्षेत्रमा भने यस अंकुर पत्रिकामा खासै निबन्ध तथा लेख प्रकाशित नभएको देखिन्छ ।

अंकुर पत्रिकामा गीत तथा मुक्तकहरु प्रति प्रकाशित भएका छन् । संख्यात्मक हिसाबले थोरै तथा विषयवस्तु र रचना शिल्पका हिसाबले पनि गीत र मुक्तकहरुको उपस्थिति त्यति ओजपूर्ण नरहेको देखिन्छ । त्यस्तै आठ (८) दश (१०) गीतकारका गीत तथा, मुक्तककारका मुक्तकहरु प्रकाशित भएका छन् । 'अंकुर' पत्रिकाले सबै विधालाई समेट्ने क्रममा नाटक विधा अन्तर्गत एकाङ्कीहरु पनि प्रकाशित गरेको छ । यस पत्रिकामा जम्मा ४ वटा एकाङ्की प्रकाशित भएका छन् । प्रमुख एकाङ्कीकारहरु, श्रेष्ठ प्रिया 'पथर', खगेन्द्र उपाध्याय आदि ।

विविध विषय प्रसंग मुख्य विषयवस्तु बनाई तयार पारिएका एकाङ्कीहरु संख्याले थोरै भए पनि गुणात्मक छन् । 'अंकुर' पत्रिकाले साहित्य सिर्जनाको क्षेत्रमा मात्र नभएर समालोचनाको क्षेत्रमा पनि योगदान दिने प्रयास गरेको छ । संख्यात्मक हिसाबले समालोचनाको स्थान अन्तिम रहेता पनि समालोचनाका स्तर भने गहकिलो रहेको छ । प्रमुख समालोचकहरुमा माधव वियोगी, धनकृष्ण उपाध्याय, सि. वि. संघर्षी आदि रहेका छन् ।

साहित्यका लगभग सबै विधालाई समेटेर सृजना देखि लिएर समालोचनाको क्षेत्रलाई समेत समेटेर अगाडी बढ्ने क्रम निरन्तर रहिरहेको यस 'अंकुर' पत्रिकाले नेपाली साहित्यको क्षेत्रमा पुऱ्याएको योगदान आफ्नो क्षेत्र र कालखण्डमा प्रसंसनीय रहेको छ । अझ व्यापककतालाई आत्मसाथ गरी आफ्नो यात्रालाई साहित्यको परिवेशमा अनन्त-अनन्तसम्म जारी रहीरहोस् भन्ने साधुवाद दिदै पूर्ण सफलताको कामना छ ।

सम्भावित शोध शीर्षकहरु

-) 'अंकुर' मा प्रकाशित कविताहरुको अध्ययन, विश्लेषण र मूल्याङ्कन ।
-) 'अंकुर' मा प्रकाशित कथाहरुको विश्लेषण र मूल्याङ्कन ।
-) 'अंकुर' मा प्रकाशित गजलहरुको विश्लेषण र मूल्याङ्कन ।

परिच्छेद-सात (७)

सन्दर्भग्रन्थ सूची

क) पुस्तकाकार कृति:

१. उपाध्याय, केशवप्रसाद, प्राथमिककालीन कवि र काव्य प्रवृत्ति, काठमाडौं: साभा प्रकाशन २०३२ ।
२. उपाध्याय, केशवप्रसाद रिमाल व्यक्ति र कृति, दो. स. काठमाडौं : साभा प्रकाशन, २०४० ।
३. उपाध्यय, केशवप्रसाद, साहित्य सिद्धान्त दो. सं. काठमाडौं साभा प्रकाशन, २०४८
४. उपाध्याय, मुक्तराज नेपाली साहित्यमा अभिव्यक्ति पत्रिकाको योगदान, काठमाडौं: अभिव्यक्ति छापाखाना, २०५१ ।
५. देवकोटा गृष्मबहादुर, नेपाली छापाखाना र पत्रपत्रिकाको इतिहास, दो. सं., काठमाडौं:
६. न्यौपाने धनश्याम 'परिश्रमी', गजल सौन्दर्य मिमांसा
७. भट्टराई घटराज र अरु (सम्पा) प्राचीन नेपाली पद्य, दो. सं., काठमाडौं, साभा प्रकाशन २०४८ ।
८. भट्टराई शरदचन्द्र, खोजी अनि व्याख्या, काठमाडौं ने. प्र. प्र. २०५६
९. भट्टराई शरदचन्द्र, नेपाली साहित्यको इतिहास, काठमाडौं पा. वि. के. २०३७ ।
१०. श्रेष्ठ, दयाराम र मोहनराज शर्मा, नेपाली साहित्यको संक्षिप्त इतिहास चौ. सं. काठमाडौं साभा प्रकाशन, २०५६ ।
११. शर्मा, बसन्तकुमार नेपाल,(नेपाली शब्दसागर) पृष्ठ २०४।
१२. त्रिपाठी वासुदेव अरु (सम्पा) नेपाली कविता (भाग-४) काठमाडौं, साभा प्रकाशन, २०४६ ।
१३. त्रिपाठी वासुदेव अरु (सम्पा) नेपाली वृहत शब्दकोष पा. सं. काठमाडौं, ने. प्र. प्र. २०५८ ।

ख) पत्रपत्रिका

१. अधिकारी अच्युतरमण प्रज्ञा ९/२,
२. अधिकारी मातृप्रसाद, माधवी १/१, १९६५
३. कुँवर उत्तम रूपरेखा, १७/१०, २०३३ ।
४. ठकुरी धिरज अणिमा, वर्ष ३, अंक २, पूर्णाङ्क १० २०६० ।
५. रानाभाट, वमसिंह गोरखापत्र शतवार्षिक स्मारिका, काठमाडौँ गो. प. सं. २०५७ ।
६. रेग्मी शिव मधुपर्क २५/२८६

ग) अप्रकाशित शोधपत्र

१. जोशी मनकुमारी, नेपाली साहित्यमा धरती पत्रिकाको योगदान, त्रि. वि. स्नाकोत्तर शोधपत्र २०६० ।